Zetényi-Csukás Ferenc – Török Pál Miklós:

A HAZÁÉRT MINDHALÁLIG!

Interjúkötet

vitéz Dr. Török Pál
Magyar Királyi hadnagy
vallomásai.

Csak az igazat, mindig csak az igazságot!

Külön köszönet:
Kenyeres Dénes
Lengyel Mária
Mórocz Lajosné
Pintér István

Lektor
Boros János András

Technikai szerkesztő
Tóth Attila

ISBN 978 963 08 0685 5

Szerzői kiadás

csukasf@freemail.hu

A kötet tördelése ***LibreOffice 3.3.0.1 (m17)*** programmal,
és ***Linux Libertine O*** betűtípussal készült.

Ajánlás

Valójában csak néhány szót szeretnék a kötethez ajánlásként hozzáfűzni. A mi korosztályunk- már akik 1945 után születtek, így valójában azok sem éppen fiatalok- jobbára csak hallomásból, tudományos feldolgozásokból ismeri azokat az elmondottakat, melyek ebben a munkában szerepelnek. A tudományos értekezések azonban általában nem alkalmasak arra, hogy az egyén ezeket az eseményeket valójában hogyan is élte át. Egy idő múlva a dolgokra – nyilván ismereteink és tudományos felkészültségünk alapján – mintegy felülről nézünk rá. elfeledkezve azokról az emberekről, kik a történteket ténylegesen átélték vagy éppen megszenvedték azokat.

Ez a könyv nem tudományos feldolgozás, bizonyos tekintetben azonban jobb annál. Valóban megmutatja az egyén szempontjából azokat a történéseket, amiket, mint korabeli szemtanú láthatott, gondolhatott, érezhetett. Akkoriban a történések szereplői, az „egyszerű" emberek nem voltak tisztában a II. világháború összes hadmozdulatával, a kommunista diktatúra összes rémségeivel. Mindenesetre átélték azokat, vagy éppen suttogva, hírként átadták azokat egymásnak.

Természetesen az eseményeket azok résztvevői másképpen tapasztalták meg. Mások az emlékei egy katonatisztnek, mások az emlékei egy parasztembernek, mások a városlakóknak, kiknek az élelmiszerért is sorba kellett állni, és másként látja az az anya, akinek gyermekei a frontról nem tértek vissza, vagy éppen az ÁVH vitte el őket.

A könyv nem tudományos igénnyel írt munka, de nincs is – divatos szóval élve – átpolitizálva: egyszerűen egy művelt, derék, idős ember kulturált és megfontolt visszaemlékezése. Márpedig egy történelemtanár számára egy korabeli beszámoló sokkal többet ér, mint bármelyik utólagos feldolgozás az eseményekről! Ez pedig éppen elég, ebben rejlik ennek a műnek az érték is.

Boros János András

Előszó

A kötet, melyet a tisztelt olvasó a kezében tart, két férfi beszélgetését rögzíti kérdés-felelet formájában. A kérdező negyven, a válaszadó közel 90 éves.

A fiatalabbik jórészt kérdez, hallgat, ritkán vág közbe, figyel és jegyzetel.

Ez lennék én: a kérdező fél.

Az idősebbet, aki a válaszokat adja, *Török Pál Miklósnak* hívják, az ő életét foglalja keretbe ez a könyv, egy olyan életet, amelyet csak egyszer lehet megélni, jól kiporciózott szerencsével, hittel és akarattal.

Egyfajta példakép ő, ebben a rohanó, oly kevés értéket felvonultató világunkban.

Egy, az utolsók közül!

Azon kevesek egyike, akiknek még számít az adott szó és értékkel bír, a becsület ereje. Büszkeséggel tölt el a tudat, hogy a közöttünk lévő emberöltönyi idő dacára, barátomnak mondhatom Őt. Megtisztelt bizalmával és szeretetével. Elfogadott és hisz bennem. Igyekszem rászolgálni!

* * *

Előző nap még nedves szél fújt, szemetelt az eső a Tiszára, ma pedig zöldtől és napsütéstől harsog a nyár. Víz szagot visz a szellő, uszadékot sodor a folyó.

Plusz 30 ℃ árnyékban. Kitett magáért a napfény városa! Igazi augusztus vége Szegeden.

Egy kedves meghívásnak tettem eleget, amikor ezt megelőző könyvem bemutatóját egybekötötték a Horthy Miklós-úszóház névadó ünnepségével.

Örömmel töltött el, hogy sokan elfogadták *Dr. Ótott Ferenc* és *Pintér István* házigazdáink meghívását.

Az érdeklődők mellett ott voltak a Vitézi Rend, a Horthy Miklós Társaság, és több társadalmi, politikai szervezet képviselői is.

Ezen a délutánon ismertem meg Pali bácsit és itt vette kezdetét egy véget nem érő beszélgetés.

Egyenes derekú, büszke tartású férfi. Mintha a megélt 90 év nem is az ő vállát nyomta volna eddig. Egyformán látom benne, az egykori büszke, fiatal ludovikás hadnagyot, és a nyugodt, letisztult vonású idős ezredest…

Egyenruhában érkezett, mellkasán kitüntetéseinek egész sora. Megannyi tanúi a bátorságnak!

Őszes halánték, derűs mosoly. Nevet a szeme! Öröm hallgatni ahogy beszél! Nem bölcselkedik, nem mond örök érvényű igazságokat, szerénységével és visszafogottságával, már akkor a szívembe lopta magát. Az előadásom után hosszasan elidőztem vele és feleségével. Ha igaz a mondás, hogy minden sikeres férfi mögött áll egy nő, akkor az ő esetükben mindenképpen megállja helyét a bölcselet. Féltő gondoskodás, törődés van Rózsika minden mozdulatában. Férfinak nem tanulható, asszonyi zsigereiben fogant óvás és szeretet. Késő ősze ez, a két meglett ember szerelmének. Öregségükben is szépek, ahogy egymást segítve és figyelve lépik át a hajó pallóját a Tisza fölött. Életet és egymást próbált páros.

Felkeltették az érdeklődésemet és kíváncsi lettem rájuk és az idős tiszt életének történetére. Meghívtak magukhoz egy látogatásra, amely olyan jól sikerült, hogy a következő könyvbemutatómra vendég előadónak invitáltam és innentől kezdve vette kezdetét a közös munka. Megismerkedésünk után számtalan órát beszélgettünk, egy-egy előadásra tartva, vagy visszatérőben az otthonomban, az irodámban, ritkábban az ő lakásán.

Diskurzusunk sokad-valahány órájában ugrott be nekem valami! A Békés-megyei Kétegyházán jártamban, mintha már hallottam volna egy bizonyos Török Pálról. Az ottani bemutatóm szervezése kapcsán, talán Lengyel Marika könyvtáros említhette ezt a nevet. A sors útjai kifürkészhetetlenek! Egy-két telefon és beigazolódott a gyanúm. Valóban Török Pálról szól a történet, aki Kétegyháza szülötte, a volt kántortanító fia, aki gyermekként elkerült és a keresett Török Pál azonos az idős barátommal!

Gyors szervezés, parázs munka és nyolcvan év múltán a falu fia hazatért! Ünnepi fogadtatás, túláradó szeretet és élmények egész sora várta

a megtért vándort. Láttam rajta, hogy boldog és mélyen áthatják az érzések. Vele örültem! Ahogy a pódiumra állt, egy pillanatra angyal szállt át a termen. Abban a pillanatban előadónak, hallgatónak egyszerre dobbant a szíve. Csak szeretet volt akkor, és ott a térben. Szinte tapintható volt a pillanat varázsa.

* * *

Pali bácsi, életének jókora részét, a magyar történelem sok tragédiákkal terhelt időszakában élte meg. Nem volt könnyű sors az övé! A Trianoni rabló béke utáni sokk, a II. világháború, hadifogság, 56-os események és az 1989-90-es rendszerváltás, mind-mind sorsának tükrei. A korszak, melyet osztályrészül kapott, tele van ellentmondásokkal, meg nem válaszolt kérdésekkel, és véleményekkel. Történészek foglalnak állást, attól függően, hogy kinek melyik oldalon dobog a szíve. Valami furcsa, bizarr köd lengi be az egész Horthy-érát, egyfajta maszatolás és megosztottság.

Hiszem, hogy a Sorsnak dolga van Pali bácsival. Nem hiába kerülte el a halál a háború sodrában, élte túl a hadifogság keservét és az 56-os megtorlást. Talán azért, hogy most nekünk elmesélhesse élete tanulságait és véleményét a vitatott időszakról. Nyomot kell hagyni maga után! A vele eltöltött idő mindig hitet adott nekem, inspirált, tanulságokkal szolgált és megvallom szórakoztatott is. Mindvégig hittem az ő igazságában!

A megannyi élmény és eseménydús élettörténet, a sok kis kedves adoma minden esetben megfűszerezte napomat. Nem akart örök érvényű nagy és megcáfolhatatlan igazságokat mondani, nem próbálta egyéni elképzeléseit a társalgásunkra erőltetni, egyszerűen csak őszintén, nyíltan osztotta meg velem életének lezárult korszakát. Humorérzéke soha nem hagyta magára, a legnehezebb percekben is ez tartotta benne a lelket. Így volt ez, beszélgetéseink alatt is.

Sok idő telt el a megélt történések óta. Bizonyára sebeket szakítottam fel benne és olyan dolgok is az eszébe jutottak, melyekről azt gondolta, hogy talán nincsenek is. Be nem teljesült szerelmek, véres harcok, kín és szenvedés. Megpróbáltatások egész sora. A legcsodálatosabb az, hogy felülkerekedett a nehézségeken és ember tudott maradni a legembertelenebb helyzetekben is. Története, a számtalan tanulság mellett, egyfajta korképet rajzol, életutakat mutat be és véleményt formál a vi-

lágról, amelynek részese lehetett. Élményeiben közelivé válnak a megtörtént események és hitelessé a mindennapok.

Minden visszaemlékezés, ami az adott időszak után sok-sok évvel íródik, nyilvánvalóan tartalmazhat eseti pontatlanságokat, emlékezetbeli hiányosságokat és némi szubjektivitást is, de ettől válik egyénivé.

Az idő nagy úr, nincs aki legyőzze. Nem született még olyan ember, aki a másodpercmutatót megállítaná. Az idő a szörnyűséget megszépíti, a szépet még szebbé álmodja, az elmúlt évek, évtizedek során. Tudom, mindent megtett azért, hogy az eseményeket a tőle telhető legnagyobb pontossággal adja vissza. S még véletlen sem gondolom, hogy bármit elvett vagy hozzátett volna a valósághoz.

Ha egy szobor előtt megállunk megcsodálni a művészi alkotást, mindannyiunknak más-más dolog fog eszébe jutni annak láttán. Egyszerűen másképpen éljük meg az értékeket.

Sokfélék vagyunk.

Példának okáért nekem az vette be makacsul a fejembe magát, hogy tanulságos lenne minél több emberrel megosztani Török Pál Miklós életének történetét. Megtanulni tőle, hogy miként kell bátor szívvel és erős karral küzdeni a hazáért. Bölcsen tűrni, amit a jó Isten ránk mér és azt a jót is, megtanulni méltósággal, derűsen elfogadni azt.

Önéletrajz

Ha arra kérnélek, hogy egy A4-es papírra írd le tömören az önéletrajzodat, mit írnál?

Hát ezt! 1922. március 14-én reggel fél hétkor születtem Kétegyházán (Békés megye). Édesanyámnak egyszer azt mondtam: „Miért nem várt még egy napot, hogy a Nemzeti ünnepen, március 15-én szült volna". Kilencven éves múlt, én is túl voltam a fogság, internálás időszakán, ő azt válaszolta: „Édes fiam, akkor Te nem nyolc hónapot, hanem nyolc évet ültél volna a forradalom után". Biztos igaza volt, hiszen így is a véletlenen múlt, hogy nem hat évet kaptam 1957-ben. De ez már későbbi történet.

Édesapám tizennegyedik gyermeke volt Török nagyapámnak, aki Temesvár visszafoglalása után itt maradt törökök leszármazottja volt. Az erdélyi Tornyán kétszáz éve a családból választották a faluban a bírót. Édesapám kántortanító volt a faluban, ahol születtem.

Anyai nagyanyám skót származású, Károlyi Mihály angol nevelőnője volt. Az 1919-es Károlyi, a köztársasági elnök apja dicsekedett egyszer egy vacsorán a vendégeknek, hogy az ő családja egyike a legrégibb magyar családoknak, főnemeseknek, de a nevelőnője az 1220-as időből, skót főnemesi famíliából való. Stuart Mária hatalmának elvesztése után kobozták el a birtokaikat. Viktória angol királynő uralkodása idején jött nagyanyám, Eszther Hay Magyarországra a Károlyiakhoz nevelőnőnek.

Anyai nagyapám morva származású, Gavalik Miklós, akinek anyja Zsuravszky, Lembergből menekült nemesi család sarja. Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, nagymama sohasem dicsekedett a nemesi, sőt főnemesi származásával. Azt mondta:

„Aki őseivel dicsekszik, olyan mint a krumpli, melynek értékesebb része a földben van.

Így igaz!

Én is azt tartom, minden ember annyit ér, amennyit családjáért, hazájáért cselekedett és amennyire vitte élete során, saját erejéből, tudása, szorgalma révén.

Szegeden végeztem a piarista gimnáziumban, sután a Ludovikára kerültem. 1943. augusztus 20-án avattak hadnaggyá. Zomborban és Várpalotán szolgáltam. A fronton a Makó és a Szeged környéki harcokban vettem részt. Sebesülésem, hadifogságom után 1947-ben egyetemre kerülve elvégeztem a gyógyszerészetet. 1956-ban megválasztottak munkástanács tagjának a Gyógyszertári Központban, 1957-ben internáltak. A mi generációnk olyan mozgalmas életutat futott be, hogy nagy sokunk élete valóban kész regény. Unokám mondta egyszer: „Tata, mesélj nekem a fogságról!" Ez adta az ötletet, hogy elmondjam neked az életem történetét. A front, a fogság, a forradalom alatt annyi élményben volt részem, hogy az bőven szolgáltat egy beszélgetésre való anyagot.

Fél évszázad után sokat felejtett az ember, de igyekszem csak az igazságot – tanulságként a következő nemzedéknek – átadni. Nem szépítve a múltat, mindent úgy visszaadni, ahogy a valóságban megtörtént, hiszen így is a legvadabb képzeletet felülmúlja a megtörtént valóság. Sokan fogják azt mondani, hogy ez nem lehetett igaz, mert olyan megrendítő események történtek velünk a háborúban és a fogságban egyaránt. Joggal mondhatjuk – akik ezeket az időket átéltük „nem mese ez gyermek, ez a valóság."

„Fél világot is bejárhatod, más ember földjén testvértelen leszel, s elfúj a szél, mint kósza őszi lombot, ha nemzetedről megfeledkezel.”

Wass Albert

Első fejezet

Valahogy akkor el kell kezdenünk! Mesélnél a gyermekkorodról?

Fiam született, mondta boldogan édesapám mise előtt a plébánosnak Kétegyházán 1922. március. tavaszi reggelén az Almássy kastély kápolnájának kertjében, a vele misére siető papnak. Akkor én leszek a keresztapja. Így kerülten mindjárt születésem perceiben az Isten szolgálatában állók gondviselésébe. Később a piaristák vettek szárnyuk alá. Hálát adhatok az Istennek, hogy ez így történt, mert életem sok meghatározó döntő pillanatában, mindig éreztem Istensegítő kezét. Igaznak vallom azt a mondást:

Isten nélkül semmi sem sikerül,
Akarat nélkül semmi sem lesz,
Tisztaság nélkül semmi sem szép.

Apám belém nevelte, hogy ne csüggedj; sohasem lesz egészen elveszett pillanat az életedben. Bátraké a szerencse, mondotta, ha elcsüggedtem, biztatott, ha bajban voltam: aki mindent elvisel, mindent nyerhet!

Ezek közhelyek, de útmutatók is egyúttal az életben. Gyermekkorom annak ellenére, hogy Trianon után pár évre születettem, gondtalan és boldog volt.

Mondanál valamit szülőhelyedről, Kétegyházáról és a hozzá kötődő emlékeidről?

Kétegyháza, a nevéből eredően római katolikus és görög-keleti egyházra utal. Lakói magyarok, románok és szlovákok, illetve ahogy akkor mondták, tótok voltak. Innen adódik türelmem a másként gondolkodók és más fajúak iránt. Hiszen őseim között Skóciától valószínűleg Anatóliáig sok nemzet található. Sorolhatnám azokat, akiket magaménak vallhatok a vér eredete alapján: a szigetországból skót, angolszász walesi, kelta, normann; a Monarchiából morva, cseh, szlovák, lengyel, szász, sváb, sőt van a családfa kimutatása alapján Szirmai, igazán eredeti magyar is. A Török név török eredetre is utal. Boldizs, Jaross,

Pachek, Gavalik, Zsuravszky, türk természetesen. Zsidó nem volt hetedíziglen, mert azt bizonyítani kellett a Ludovikára való jelentkezésnél, családi okmányokkal.

Gyermekkorodat, hogyan élted meg? Szerettél gyereknek lenni?

Iskolámat, az elemit a kétegyházi apácáknál, a zárdai egyházi iskolába kezdtem. Addig a falusi gyermekek változatos és egészséges életét éltem. Szerencsésnek mondhatom magam. Áldott szüleim mindent megtettek, hogy egészséges legyek. Ha a tejet keveselltem a szopásnál, átvittek a szomszédba a sógornőhöz – akinek sok teje volt – s az unokatestvérem így lett tejtestvérem is. A nagy virágoskert, a szérűskert a gyümölcsössel volt a játszóterünk. A szomszédok hasonló nagy telke, a grófi nagyrét és a falu utcái és temetője mind a mi átjárható világunk volt. Sajnálom a mai gyermekeket, akiknek nem adatik meg az akkori gyermekkor boldog, természetes világa. Édesapám gazdálkodott is, három lovunk, több tehenünk, disznóink, csikók, borjak, malacok és számtalan szárnyas tette kis világunkat változatossá.

Karácsonyhoz, Mikuláshoz kötődnek legszebb emlékeim. A csengetés figyelése, a fenyőfa illata és a gyertyák, csillagszórók sziporkázása, a szemekben a boldogság fényeit jelentette tartósan. Ma is, hetven év múltán is az orromban van a kis festett fehér falvacska festékének illata a zöld talapzatán, ahogy megbújt a fenyőfa csomagjai, ajándékai közt. Sikongva fedeztem fel a kisvasút sínjeit és mozdonyát – amit a levélben kértem a Jézuskától, és íme, meghozott mindent, amit csak megírtunk.

A mai szülők ellopják a gyermekkor boldogságát, amikor kiábrándítóan reálisan, ateista szellemben nevelik gyermekeiket. Hazudni, tudatosan becsapni felnőtteket nem szabad, de a gyermektől elvenni a naiv hitet, kegyetlenség. Az életben úgy is túl korán rájön arra, hogy milyen anyagias és kegyetlen a környezete és a felnőttek világa.

A gyermekkor élményei tisztábban ragyognak életünk alkonyán, mint a tegnap eseményei, mert százszor, ezerszer felvillannak emlékeinkben. Szinte tódulnak a régi emlékképek és könyörögnek, töröljük le a visszapillantás selyemfátylával, hadd csillogjanak és tegyék boldoggá az öregkor szomorú napjait. Ez teszi szebbé az ifjúság éveit, a megszépítő messzeség.

Visszavágytam fél évszázad után is a kis falusi temető szomorúfűzfái közé. Nagyszüleim sírjához gyakran elzarándokolok. Keresem a falusi patikus kislányának fehér márványimádkozó angyalkáját; a kis Helénke térdelő, összekulcsolt kezű angyalkája elkísér a síromig.

A falu szélén volt a gróf elkerített „nagyrétje". A gulya, ménes ott legelt a csikókkal és kis borjakkal, mind élményanyagot nyújtva fejlődő érdeklődésünknek. A gyermekláncfűtől, pitypangtól sárguló széles utca, a temető árka a sok papsajttal – amit mi gyerekek csemegének éreztünk – mind megannyi felejthetetlen élmény egy kis óvodáskorú számára. A déli harangszó aratáskor, amikor megállt egy percre a cséplőgép is és a munkában elfáradtak egy sóhajtással hálát adtak az Istennek a kenyérért, az életért; megfesteni való életképek a magyar múltból a valóságról. Minden évszaknak meg volt a maga öröme és értéke. A tavasz virágai, a grófi park nagy fái és szép bokrai, időnként megengedett lehetőségek voltak a grófi alkalmazottak gyerekeinek. Nagybácsim a gróf alkalmazottja volt, ez tette lehetővé néha a parkban és a melegház virágai közt való sétálást. Esti harangszó után hazaindult a csorda, a kondások terelték a disznókat és mi élveztük a visító jószágokat, hogy a kinyitott kapukon mind hazatalált a gazdájához. Porfelhőben úszott az utca és a lemenő nap arany szemekkel hintette be a kis falusi házak ablakait.

Jó hallgatni, ahogyan mesélsz, lassan én is szerelmes leszek Kétegyházába.

Évekig, mikor már szegedi lakos lettem, megkérdezték melyik szebb, Szeged, vagy Kétegyháza, nekem sokáig a kis román falu volt a szebbik. A szebb fogalma akkor nekem a kedvesebb, szívemhez közelebb állót jelentette. A gyermekkor felejthetetlen élményei az embert elkísérik a sírig. Később soha semmi nem pótolja a kisgyermek boldogságát. Aki gyerekkorában éhezett, vagy keveset nevethetett, játszott, mindhaláláig éhes fog maradni, soha ki nem elégül és nem lesz gondtalan, derűs felnőtt. Sérülékeny, összeférhetetlen emberek a boldogtalan gyermekkor szülöttei.

A Mikulás-várás élménye a falusi doktor bácsi házában rendezett ünnepi vacsorához kötődik. A jegyző, állomásfőnök, tanító, intéző, patikus gyermekei szüleikkel együtt ünnepelték december hatodikát. Jelmezbe öltözött papák, mamák puttonnyal és ajándékokkal, a Krampusz vir-

gáccsal és versekkel, minden gyermek jó-rossz tulajdonságait elmondták. Volt ott kénköves füstölő, virgács, csokoládé, lánccsörgés, minden, amit a falusi értelmiség kitalálhatott gyermekei szórakoztatására s megörvendeztetésére, s egyúttal nevelésére is. Ahogy a költő írta, tanítsd játszva gyermeked. Nekünk ez élő valóság volt.

Játék volt a felnőttek komoly munkája. A disznóvágás nekünk óriási élményt jelentett. Mi – a nővéremmel – kaptuk a „feladatot" a tűz élesztésére. Külön raktuk egy kis szalmaköteget és azt folyton élesztgettük és pótoltuk, nehogy kialudjon. Gondoltuk, ha kialszik a tűz, nem tud perzselni és nem lesz disznótor. Volt tél, amikor három disznót is vágtunk, mert kellett nyáron az aratóknak a sok szalonna és henteshez is ritkán jártunk, hiszen az éléskamrában ott volt a sok kolbász, sonka.

Édesanyánk kenyeret is dagasztott és sütött. Volt nagy kemencénk. A friss kenyér illatánál és a sült szalonna „szagánál" nincs étvágygerjesztőbb dolog a világon. A kemencéből előkerült a várva várt kis cipó és lángos.

A verandán, – a hosszú folyosó végén – volt a kemence és sütéskor mi is hordtuk a kukoricaszárat és a végén vártuk a munka jutalmát, a tejfeles finom meleg lángost.

Az uradalomtól kapott nyári homokfutóval mentünk Dombegyházra keresztapámhoz – az esperes úrhoz – tisztelgő látogatásra. Kétkerekű kordéja apámnak is volt, Elekre azzal jártunk bevásárolni. Akkor szerettem meg a lovakat és katona – koromban ez csak fokozódott. Négyéves koromban már lovagoltam a béresünk segítségével. Tehenet is fejtem, mindjárt a számba spricceltem a tőgyét nyomogatva a tejet, ezt nagyon élvezte a tehén, gondoltam. A mai gyermekek, akik a panelház börtönszerű építményeiben kénytelenek élni és a szűk, betonnal fedett játszótereken és a rideg óvodák udvarán élik gyermekkorukat, fényév távolságra vannak a régi falusi gyermekek élet és játszólehetőségeitől.

A hangulatos falusi házak verandái, kis kertjeik, gazdasági udvari olyan pótolhatatlan körülményt, romantikát biztosítottak nekünk, ami felejthetetlen gyermekkort teremtett számunkra egy életre.

Bocsáss meg, hogy közbevágok, de eszembe jutott valami! Emlékszel az első gyermekkori szerelmedre?

Hát hogyne! Első szerelmem Tóth Ilonka volt az óvodából. A mi utcánkban lakott és én mindig megvártam a kapuban, előresietve otthagytam az unokatestvéremet, aki egyidős volt velem, és szintén velem tartott volna reggel, de nekem Ilonka volt a kedvesebb. Igaz a sors megbüntetett, mert sokszor megjárta, nem a „kedvesem” jött ki a kiskapun, hanem a béres engedte ki a disznókat. Azok meg nem törődtek az ifjú lovaggal és rohantunkba sokszor fellöktek az ajtóban. Így előfordult, hogy fellökve, sárosan, de tovább is hűségesen kitartva vártam hőn szeretett ideálomnak elismerő pillantását, aki meleg kézszorításával és segítőkészséggel tette asszonyi kötelességét, rendbe tette megtépázott ruházatomat. Biztos jó feleség vált belőle. Akkor volt az esküvője, mikor már hadnagy koromban meglátogattam szeretett angol nagymamámat. Megbántva éreztem magam, semmi okom nem volt rá, hiszen Ilonkát húsz éve nem láttam és ő azt sem tudta, hogy létezem-e? De hát mégis a romantika dolgozott bennem.

Tudok mérhetetlen kötődésedről nagymamád felé...

Igen! Angol nagymamámat mindenkinél jobban szerettem. Testvérem, unokatestvéreim féltékenyek voltak rám, mert ők is észrevették, hogy nagymama kedvence én vagyok. Kölcsönösen vonzódtunk egymáshoz, ösztönös tudat alatti érzés volt ez. Ezt felnőtt fejjel akkor éreztem meg és világosodott meg agyamban, mikor megláttam az ágya felett az ő Jóska fia fényképét és az enyémet egy keretben. Jóska 1916-ban vonult be katonának – 18 évesen – és esett el Isonzónál az olasz fronton. Én is 18 évesen vonultam be 1940-ben katonának, hasonlítottunk is egymásra. Nagymama sohasem akarta elhinni, hogy a fia elesett, meghalt, mert a „Feldposton” az volt kék színes ceruzával írva – amit otthonról a frontra írtak – eltűnt, vissza, ismeretlen.

Haláláig meg volt győződve, hogy a fiát valahol kórházban ápolják súlyos betegen és nem engedik haza. Nem halt meg, hiszen az nincs a tábori levélen. Ilyen az anyai szív. Ez sokakkal megtörtént a második világháborúban is. Én őt helyettesítettem anyai szeretetében. Ez az érzés kötött össze minket elszakíthatatlan kötelékkel. Jellemző: mikor orosz hadifogságból hazajöttem, Debrecenből úgy kértem ingyen vonatjegyet, hogy Kétegyháza-Szeged. Először nagymamához mentem, oda vitt a vonat és a szívem, aztán jöttem haza. Először őt csókoltam meg és ő adott nekem tejbegrízt és krumplipürét, nehogy beteg legyen legyöngült szervezetem.

Visszatérve a gyermekkorhoz, a vele való kapcsolat is meghatározó volt. A birsalmaszagú, zsalugáteres, nyáron hűvös, télen a cserépkályha melegét árasztó barátságos, tisztaszoba, jelenlétében, vagy a nélkül is szeretetet árasztott. A varrókosár melletti süteményes, angol feliratú, fényes, eleganciát sugárzó doboz nyugati levegőt hozott a szobába. A teáskészlet és a pontosan betartott ötórai teázása egy más világ légkörét bizonyította előttünk. Egyet sajnálok, hogy idős kora miatt és a mi aktivitásunk hiányából eredendően nem tanultam meg angolul. Mennyire másként alakult volna az életem, ha fogságba esésemkor angol zónába kerülök és jelentkezem, mint angol származású egyén.

1928-29-ben megkezdődik számodra az iskola és Szegedre költöztök a családoddal.

Életem egy szakasza, a gondtalan gyermekkor lezárult. Szeptemberben megkezdtem az elemi iskolát a kétegyházi zárdában. Szüleim előbb mentek Szegedre, rendbe tették a lakást és mi Karácsony után követtük őket. Más táj, más ég, teljesen új környezet. A kis csizmás falusi gyermek első napja a városi iskolában, új barátságok alakulása.

Itt ismerkedtem meg későbbi jó barátaimmal és örökre szóló bajtársiság alakult ki, lett a gyermekkori ismeretségekből. Vitéz Bedő Árpáddal az elemi után a Ludovikán ismét találkoztam és az avatás után együtt jelentkeztünk a Bácskába, Zomborba, s itt hadnagy életünk legszebb idejét együtt éltük át. Horváth Jancsival 12 évig voltam osztálytárs, a piaristáknál együtt érettségiztünk. Ő volt az, aki – mikor 1957-ben elvittek az ÁVO-sok – reggel 9-kor becsöngetett a feleségemhez és azt mondta, megtudta, hogy éjszaka elvittek (fogalmam sincs honnan tudta meg ilyen gyorsan) hozott háromezer forintot ügyvédi költségekre, hogy kihozzanak. Feleségem megköszönte, de nem fogadta el. Édesapám egy óra múlva jött ugyanazzal a szándékkal és a segíteni akarás és részvét kimutatásával. Ezért mikor Jancsi szívinfarktusban korán meghalt – három gyerek siratta – viszonzás én vállaltam a plébánián a temetési költségeket és adminisztrációt, hálával visszaemlékezve az ő jóságos segíteni akarásáért.

Ha a gyermek-szerelemről kérdeztelek, úgy kíváncsi lennék arra is, hogy volt e diákszerelem az életedben?

Hát igen! Tanítónőnk volt a harmadikban Bocskai Katalin, nagy szép fiatal tanítónő, akibe szerelmes is lettem, de… végül Habsburg Albrecht

főherceg felesége lett. Filmet is írtak a romantikus történekből „Pusztai királykisasszony” címen, ugyanis Albrecht hortobágyi vadászatán ismerte meg és szeretett bele az ottani iskolába tanító szép tanítónőbe.

Akkor még palatáblára írtuk az első betűket és számokat. Kicsit irigykedve néztem a jobb módúakat, akik egypáran már újfajta zománcos táblával jártak iskolába és arra ceruzával írhattak. Az 1930-as világgazdasági krízist mi gyereke hála Istennek nem nagyon érzékeltük. A három filléres ropogós vajaskifli, a 10 filléres fagylalt, 8 filléres mignon, 12 filléres cukrászdai rétes, illetve krémes időnkénti élvezése megédesíti az emlékezést erre az időre is.

Igaz, finomabbak is voltak a mai hasonló készítményeknél, nem hagyták ki belőlük a lényeget. Az üveges joghurt nem tejporból készült és sokkal jobb volt a mostani műanyag poharas utódánál.

A Múzeum előtti téren – a mostani szökőkút helyén – árulták kilónként 3 filléres áron a 10 kilós királyhalmi dinnyéket, ezek édesebbek és jobb ízűek voltak, mint a mai, Mars téren kilónként 20 forintért árult utódaik. Ez már így van és valószínűleg így volt a mi öregeinkkel is. Az ő fiatalságuk az ő nosztalgiájukat erősítette. Valószínűleg az is szerepet játszik, hogy a kisüzemi előállítás minősége sokban megelőzi a nagyüzemi ízeket és készítményeket.

Szabadidőtökben mit csináltatok? Mondjuk jártatok moziba?

Sok mindent csináltunk, de moziba is jártunk az iskolából havonta. Némafilmeket vetítettek és zongorával, vagy élőszóval kísérték az előadást. Első filmem – amit láttam – az a Hős fiunk volt, 1848-as romantikus hazafias történet. Egy kisfiú megszökik otthonról, mikor kitör a 48-as forradalom. Kenyérzsákjába nagy konyhakést dug és kenyeret, s beáll honvédnek. Nagyapja pedig zászlótartó lesz a nemzetőrségénél. Egy csatában elesik az öreg zászlótartó, a kisfiú dobos volt már a honvédeknél. Mikor nagyapját temetik, ő dobol a sírnál és a hősi halott nagyapát a zászlóval együtt temették el. Talán egész életemre meghatározó volt ez az első mozi élményem és még több film is végigkísért életem sorsdöntő fordulóin. Hihetetlen, de így van.

Mozgósítás előtt Várpalotán Edittel – egy ezredes kislányával együtt néztük meg kettesben Páger-Muráti nagysikerű filmjét az Egy nap a világot. Egy frontra induló hadnagy búcsúja szerelmétől és tragédiájuk. Mert: a hadnagy megsebesül, fél lábát elveszti, és ezért nem keresi fel

szerelmét már hazajövetele után. Egy bárban találkoznak és a bár előtt veszi észre a lány, hogy a hadnagy fél lába hiányzik. Megérti, azért zárkózott el a találkozástól, kerülte őt, mert nem akarta nyomorékként magához láncolni a lányt. Egy háborús hónap után én is láblövést kaptam. Mikor felhoztak Pestre, elmentem Budára Editékhez, két mankóval, búcsút venni tőle.

Volt még egy ilyen egybeesése az életemnek, mikor Zomborban néztük egy kislánnyal a „Vakok látnak" című filmet. Nagy István játszotta a férfit, aki bevonul katonának. Előtte udvarol egy kislánynak, és a fronton kézigránát robbanásnál megvakul. Hazajövetele után meglátogatja a kislányt, aki megszülte gyermekét. A fiú simogatja kislánya arcát, mert nem lát, csak a kezével. – Zomborban 49 kézigránát robbant a lőtéren szabotázs miatt. Egy szilánk a szemembe ment, majdnem megvakultam. Gyógyulás után egy kislánnyal – akinek udvaroltam – néztem meg a filmet karácsony előtt, szabadságom alatt. A különbség: a kislány nem volt terhes, én meg nem a fronton sebesültem meg. Meggyógyultam és másfél hónap múlva már láttam. A különbség ellenére mégis magamra ismertem a filmben, a kislány is végigsírta.

1947-ben hazajöttem a fogságból. Akinek előtte udvarolta, más menyasszonya lett. Egy barátnőjével láttam egy osztrák filmet, ahol a hazajött hadifogoly csalódott szerelmében. Hasonló körülmények egybeesése ez az én esetemmel. A lány a filmben is és az én esetemben is visszaadta a gyűrűt, de én akkor már Gizinek udvaroltam, akit el is vettem. Később találkoztam vele, de akkor már mindkettőnknek gyermekei voltak. E kitérő után folytatom a gyermekkor élményeit.

A palatáblás világhoz hozzátartozott a nádpálcás fegyelmezés is. Már negyedikesek voltunk, mikor egy földrajzórán nevetgéltünk a barátommal és ezért kiszólítottak a katedra elé. Míg a barátom kikászálódott, nekem sikerült egy szalvétát dugni a nadrágomba, így a pálcázás hatása csökkent. Ezzel szemben kedves barátom Gyenes Bandi nadrágja nem volt elég vastag és visszamenve nem tudott leülni a padra. Ugyanis ős a szélen ülve, idő hiánya miatt nem tudott úgy védekezni, mint én.

Hatvan év múltán is, ha találkozunk, nevetve emlékezünk erre a kalandunkra. Egy szóval sem kifogásoltuk a tanító úr barbár retorzióját, hiszen természetesnek vettük, hogy megtorolta az óra alatti fegyelmezetlenségünket. Manapság mindkettő elképzelhetetlen. Így megfegyelmezve érkeztünk el a gimnázium első osztályába.

Ez már 1932. A Kegyesrendiek vezetése alatt álló szegedi Dugonics András Gimnáziumba kerültél. Sokan jártatok az osztályotokba?

Negyvenhatan kezdtük az első osztályt. Nyolc év alatt a szigorú tanulmányi követelmények miatt 16-an végeztünk. A többi harminckettő a harmadikból és más iskolákból jött, vagy ismétlős volt. Pontosan egyharmada volt a létszámban az 1932-es évfolyam.

Kötelező volt az egyensapka. Elsősnek egy ezüst sáv. Sárga háromszögjelzés mutatta, hogy A-s, piros hogy 3-as. Alsós négyig négy ezüst, aztán egy arany felsős, ötödikes, a nyolcadik osztályt jelezte. Tisztelegni kellett azoknak, akik felettünk jártak. Az utcán mindig hordani kellett a sapkát. Fél nyolckor mi katolikusok minden nap misére jártunk, a többiek nyolcra jöttek. Amikor az órának vége volt, négyes sorban, zárt rendben kellett az iskolát elhagyni. Az ajtóban ott állt az igazgató úr és szalutálva kellett előtte elvonulni. A köszöntés Laudetur Jesus Christus volt, magyarul Dicsértessék a Jézus Krisztus. Vasárnap önképzőkör volt, ahol ki-kiszerepelhetett valami többlettudás felmutatásával. Én faluszemináriumot alapítottam, ahol falukutató eredményeinkről számoltunk be egymásnak. Ott hirdettem földosztást és a nagybirtokok felosztását, mire az igazgató úr engem figyelmeztetett: „na, öcsém, nem kommunistázgatunk!" Azért nem lett semmi következménye ilyen irányú tevékenységemnek, mert apám egyházi alkalmazott, kántor volt.

A franciatanárom néha úgy szólított fel, na, az a vörös nyakkendős kommunista. ragozza el ezt, vagy azt az igét. Nem voltam baloldali, csak a földosztást helyeseltem gyerekfejjel. 1956-ban meg ugyanezért, azé legyen a föld, aki műveli az ávósok lefasisztáztak a börtönben. Ilyen furcsa az élet.

Volt kedvenc tanárod?

Történelemtanárunkat nagyon szerettük. Széchenyi volt az eszményképe, minket is az ő szellemében tanított magyarnak. A kiművelt emberfők sokaságát tekintette a magyarság megtartó erejének! Ő volt a későbbi rendszer áldozata, 19,5 évet ült a börtönben, Actio Catholica, Mindszenthy és a Pócspetri ügyekből kifolyólag. Gyönyörű verseskötete jelent meg. Először francia szerzetesek nyomtatták ki a kicsempészett, cigarettapapírra írt, csak nagyítóval olvasható betűkkel írottakat. A pápa kapta az első példányt. Nekem ő, Lénárd Ödön dedikált egy kötetet.

Az iskola szigorúsága ellenére nagyon jó, baráti légkör alakult ki az osztálytársak között. Tanárainkat is szerettük. Minden ötévenkénti találkozót megtartottunk, sőt minden hó első péntekén délután öt órától összejárunk egy vendéglőben, vagy később Gál Gyurka egyetemi tanár által vezetett intézetben van lehetőségünk összejönni. Minden hónapban más a vendéglátó és az gondoskodik az ételről, italról. A diákélmények mindig adnak bő témát a társalgásra. Hiszen annyi diákstikli történt velünk, hogy mindenki tud mondani a nyolc év történetéből egy kötetre valót. Az egészséges fiatalság csintalansága szívderítő történeteket produkált.

Elmondanál egyet, ezek közül?

Például egy a sok közül: minden óra előtt a tanár bejöttekor felállással, Laudetur Jesus Christus-sal kellett hangosan köszönni.

In aeternummal válaszolt a tanár. Egyszer valakinek eszébe jutott, hogy meggymagot szór szét a padok alatt, és az, amikor felálltunk, puskaropogásszerűen pattogott rálépéskor a talpunk alatt a sok meggymag.

Más: Egy osztálytársunk – Dódi – télen egy nagy hógolyót felhozott az udvarról és az ajtó felett feldobta a plafonra. Amikor a tanár bejött, pechjére éppen akkor olvadt el és vált le a plafonról, s a fejére esett. Kérdezte: Ki volt a tettes? A tettes felállt és bevallotta. Nem lett semmi bántódása, mert vállalta tettét.

Keresztény világnézetű, hazafias nevelést kaptunk. Ez elkísért a sírig legtöbbünket. Május utolsó vasárnapját Hősök Napjaként ünnepeltük. Az egész iskola kivonult gyalog a Belvárosi Temetőbe a hősök sírjához. Ott voltunk a Hősök Kapujának felavatásán is. Jelenleg – kezdeményezésemre – most ott tarjuk a Hősök Napját a katonasággal közös szervezésben. A mai diákok – mivel a hazafias nevelés 45 év alatt nulla voltnehezen mozgósíthatók az ilyen ünnepségen való részvételre. Ez a pedagógusok bűne is. Mi minden napot azzal kezdtünk, hogy elmondtuk „hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek egy isteni örök igazságban, hiszek Magyarország feltámadásában, ámen”

1938-ban, mikor a Trianonban elvett területek visszaszerzésének ideje eljött, tüntetést szerveztünk magunk elhatározásából és több ezres tömeget tudtunk megmozgatni. Elkezdtük a Széchenyi téren összefogózva kiabálni „Mindent vissza, Kassát vissza, aki magyar álljon be” és

mire a Dugonics térre értünk, több ezren voltunk. Igaz akkor az egész város és ország ebben a légkörben élt. Így ért minket a háború kitörése. Érettségi után az osztályból heten mentünk hivatásos tisztnek a Ludovikára.

Először felvételi vizsgát kellett tenni és a sikeres vizsga után be lettünk hívva egy évi katonai szolgálatra a csapathoz. Én Békéscsabára vonultam be a 19. gyalogezredhez. Tizennyolcadik évemben voltam, s ekkor kezdődött el önálló életem és felnőtté válásom korszaka távol a szülői háztól.

Olyan sok mindenről kell még beszélnünk! Elérkeztünk a katonaéveidhez. 1942–43 és a Ludovika. Mindig katona akartál lenni?

Világéletemben – ahogy mondani szokták – gyermekkorom óta katona szerettem volna lenni. Édesapám ugyan orvosnak szánt, de mikor lementem a klinikára érettségi után apám javaslatára dr. Armentánó tanársegéd úrhoz bemutatkozni és tájékozódni, rossz élményeim támadta. A Tisza-parton a belklinikán megcsapott a klinika levegője, és majdnem rosszul lettek, mint ördög a szenteltvíztől. Egy betegtől vért vettek, és én majdnem elszédültem. Azóta sem tudom nézni az injekciózást. Mondtam is a doktor úrnak, én olyan helyre megyek, ahol csupa egészséges ember van, rám rossz hatással vannak a beteg emberek. Hol van ilyen hely? – Kérdezte tőlem a doktor úr. Mondtam: a katonaságnál. Oda még a lúdtalpasokat sem veszik be. De ott vér is fog folyni. – Mondta tovább a tanársegéd. Igen, de az a hazáért! – Mondtam én, s azt nem sajnálom, ha a magamé lesz is. Úgy is lett, hiszen háromszor sebesültem; láttam is sok vért, kötöztem is a fronton a sebesült katonáimat, többet is, sok vért láttam, erre edzett voltam. Ez egészen más volt, mondhatnám úgy is, erre be voltam állítva. Fogságból hazajövet B listázás után – mivel elbocsátottak a hadseregből – az egyetemre már orvosnak jelentkeztem. Akkor megfogadtam apám tanácsát. De mivel hiába jöttem keletről (szovjet fogságból), de nyugaton estem fogságba, csak gyógyszerésznek vettek fel, mert ott kevés volt a férfijelentkező. Így lettem 1947-ben gyógyszerész, egészen nyugdíjazásomig, 1982-ig. Addig sok víz lefolyt a Tiszán, és sok minden történt velem. Front, fogság, forradalom és ezek élményei egy életre meghatározták gondolkodásomat és felfogásomat a világról. Nem sajnálom az életemből ezeket az éveket, mert, ahogy az acélt is forró tűzzel és hideg vízzel edzik, úgy

edzettek meg engem is az élet tüzes-jeges élményei. Kezdődött mindjárt a laktanyába való bevonulással.

Ez volt 1940. december elsején.

Igen, de előtte volt még a szeptemberben felvételi a Ludovikán, miután az orvosi vizsgán a katonaorvos előtt Szegeden megfeleltünk.

Néhány szót ejtenél a Ludovika Akadémiáról? Milyen tantárgyaitok voltak?

Nagyon szívesen! Magyar, történelem, számtan, fizika, ábrázoló geometria vizsga a Ludovikán. Ábrázoló geometriát a piaristáknál nem tanultunk, ezért egész nyáron jártunk különórára a mérnökhallgatókkal Simon tanár úrhoz Újszegedre. Tornászni is jártunk egész nyáron a Klauzál Gimnázium tornatermébe, hogy edzettebbek legyünk, és megfeleljük a szigorúbb testi követelményeknek. Úszni, kerékpározni tudni kellett, és atlétikai felvételi is volt Pesten az Üllői úti Ludovika sportpályáján és uszodájában, az Akadémia parancsnokának jelenlétében. Volt egy székely fiú, aki beugrott a trambulinról a medencébe, ugrás előtt elkiáltotta magát: Nem tudok úszni! Úgy mentették ki az ott levő altisztek, és az Akadémia parancsnoka azt mondta, fel kell venni, mert ebből bátor katona lesz. Úgy is lett, 1944-ben hősi halált halt a Kárpátok védelmében.

Bajusza még nem volt, de volt érme három,

Egyet télen kapott, egyet meg nyáron, az orosz határon.

Vaskeresztje is volt, a császártól kapta,

A másikat az ács nyírfából faragta, ott nyugszik alatta.

Ezt a háborús katonadalt még óvodás koromban tanultam meg énekelni. A nagybetűs SORSOM úgy hozta, hogy bajuszom is lett, érmem is négy, de a tűzkeresztet nem a császártól, hanem Horthytól kaptam, a nyírfakeresztet pedig egy katonám ácsolta mozgósítás előtt emlékül nekem Várpalotán; de ez megérdemel egy külön fejezetet

Gyermekkoromban nagyon szerettem ólomkatonákkal játszani.

Elemista osztálytársammal, Bedő Árpival órákig játszottunk az ólomkatonákkal és a várra, nem sejtve, hogy évek múltán újból találkozunk

a Ludovikán, és együtt szolgálunk már, mint hadnagyok századparancsnokként 1943-ban Zomborban, a Bácskában.

Felvételi kérelmemet úgy töltöttem ki, hogy a felsorolásnál gyalogság, tüzérség, csendőrség volt a sorrend.

Azért ajánlotta ezt egy katona rokonom, mert protekció nélkül könnyebb volt a gyalogsághoz bejutni, mint más, előkelőbb fegyvernemhez. Csendőrnek is kevesebben jelentkeztek. Szerencsére nem lettem csendőr, mert annak a háború után, a rendszerváltozásban a kommunizmus miatt súlyosabb következményei lettek volna. A hadifogság is tovább tartott volna évekkel és a megkülönböztetés még súlyosabb lett volna csendőrként, mint csapattisztként. Így is Horthysta, fasiszta tisztekként voltunk nyilvántartva az elmúlt kommunista rendszerben.

Várj, kérlek! Akkor, hogyan lett belőled tüzér?

Jó kérdés! Mint aknavetős tiszt, később átkerültem fegyverzetemmel együtt a gyalogságtól a tüzérséghez. Jelenleg rehabilitált tüzér ezredes vagyok. Egy rövid kis történet kívánkozik ide!

A demokráciában a zsoldkönyvembe be volt jegyezve ÁVH-s átképzés. A határőr kiskatonák ezt, mikor megmutattam átutazóban a határsávon 1951-ben Makóra menet a gyógyszerész munkahelyemre, ezt ávós átképzésnek vélték. Nem vették észre az 1943-as évszámot. Civil AV O-s tisztnek vélte és tisztelegtek ellenőrzéskor. Az akkor időkben Szeged és Makó között a vonaton ellenőrzést tartottak a katonák. Ezt észrevették az utasok és attól kezdve mindenki, mint egy leprást került és elült mellőlem. Így mutatták ki antipátiájukat a rendszer hűséges kiszolgálóival szemben. Ezt én nem bánta, mert így legalább kényelmesen utaztam, amíg átjártam dolgozni 1951 őszén, mint gyógyszerész. Ez már a front és a fogság után volt. Előtte sok minden más is történt.

Legelőször a felvételi örömei után decemberben kis zöld katonaládámmal megérkeztem Békéscsabára.

Fekete gőzös, jaj, de szépen robogott,

Mikor engem Békéscsabára behozott.

Fekete gőzös vigyél vissza a Hazámba, sej…

Hadd boruljak a kis angyalom vállára…

Beszélgetésünk közben, már nem először dúdolsz. Mindig szerettél énekelni?

Igen! Világ életemben szerettem a dalokat. Még manapság is néha összeölelkezünk Rózsikámmal és énekelgetünk és bizony megtörtént már, az a szégyen, hogy Rózsika jobban tudott egy-egy katonanótát, mint én magam! Tényleg! Rózsikámról még nem is kérdeztél!

Ígérem fogunk beszélni róla, hiszen tudod, hogy én is mennyire szeretem őt, de most térjünk vissza 1940 Decemberébe!

Rendben!

Fehér hólepel borította a tájat Szeged és Békéscsaba útvonalán. Zúzmarás fák szegélyezték a látóhatár mentén húzódó kis tanyákat. Szabvány szerint, asztalossal készíttetett fényesre festet zöld katonaládám a fejem felett, mindenkivel tudatta, bevonuló újonc vagyok. Édesanyám sírva búcsúzott tőlem, mintha érezte volna, sokat fog még értem aggódni, sírni, a sorsom ilyetén komolyra fordulásával.

Édesapám férfias kézfogása tudatta velem, felnőttnek tart, és ha nem is mondta, nézésében benn volt: „Becsülettel állj helyt, ahová a sors rendelt, ha már ezt választottad!" Ugyanígy búcsúzott tőlem évek múlva, mikor már, mint hadnagyot búcsúztatott, mikor SAS behívóval Zomborba indultam. Fekete keretes szemüvege mögött észrevettem, hogy „párásodás" okozza a szemüveg elhomályosodását.

Mintha megérezte volna, hogy nem könnyű sorsot választottam, valóban nem táncmulatság ígérkezett. Istennek óriási ajándéka, hogy a szívünket és jövőnket elrejtette a szemünk elöl.

Ha akkor tudtam volna, láttam volna azt a vonatot, amelyik 1945 nyarán engem visz 2000 bajtársammal „Szibériába" szovjet hadifogságba, talán kiugrottam volna a Csabára menő vonatból. Nem láttam semmit, az ifjúság egészséges optimizmusa magas hőfokon lobogott bennem. A vásárhelyi fiatal legények már italosan szálltak fel a vonatra. Ők is velem egy irányba haladtak, de kicsit dülöngélve már a demizsonokból meghúzott szívderítő hatására. Nekem nem tetszett ez a duhaj nekibuzdulás, én józanul akartam kezdeni hivatásomat. Ők a kötelező kétéves szolgálat keservét öntötték hangos nótázásba. Túláradó kedvükben – megjátszva a nagyfiút – a becsukott vonatablakon akarták kihajítani a borosüveget. A betört ablak zajára bejött a kalauz, és kijózanította a be-

vonuló újoncokat az ablak számlájával. Fölényesen fizetek a berúgott legények, én keserű szájízzel nyugtáztam borgőzös hazafiságukat. Az állomásról a laktanyába menet, az egyik józan leendő bajtársa segített a csomagjaimat cipelni. Ugyanis gondos édesanyám nemcsak a ládát pakolta meg, de még külön csomagban is ellátta kisfiát finom hazaival. Nem kellett a laktanyai első vacsora, el voltunk telve a hazai ízekkel.

Érdekelne a laktanya élete. Nehéz volt a beilleszkedésed? Mi volt a napirendetek?

Másnap reggel a szalmazsákról kelve belecsöppentünk a régi k.u.k szellemű altiszti zupásvilágban. Nehezen szoktam meg a durva, trágár hangot. A karpaszományosokkal különösen gorombán beszéltek az első napokban. Érezhető ellenszenvet mutattak a zupás őrmesterek, tudván azt, hogy a zöld karpaszománnyal rendelkező „urak ” egy éven belül hadapród őrmesterek lesznek, és rangidősek lesznek a 10 éve szolgált altisztekkel szemben. Az első reggel a sorakozónál bemutatkozott a régi K.U.K. zupás szellem. A szolgálatvezető Vitéz Iványi törzsőrmester úr azzal kezdte a nevelésünket, hogy mezítláb, előtte didergő újoncoktól kérdezte, kik maguk. Azt feleltük, karpaszományos honvédek. A válasz az volt: „Lapostetűk az állam f...” és a lábunkra dobálta sorban az első háborúból megmaradt ócska, kitaposott, vastag, durva gyalogsági bakancsokat. Ebben csak feltörhetett a lábunk, de hosszú menetelésre alkalmatlan volt. El kellett ezt is használni, mert selejtezésre nem volt lehetőség, annyira kevés volt a hadsereg felszerelése. Ugyanilyen agyonhasznált volt a gyakorló ruházatunk is. Szerencsére a saját pénzből csináltatott extra ruhánkban később (fekete nadrág és a finom kamgám anyagból készült, jól szabott zubbonyunkban) már elegánsan néztünk ki fél év múlva, mikor már kis krumpli csillaggal karpaszományos őrvezető urak lettünk. Nyáron tizedesek, és szeptemberre már hadapród őrmesterek. Addig sok keserves kiképzési napon estünk át.

Reggel hatkor „ébresztő” ordításra riadtak fel az újoncok. „Visszakozz, sokkal élénkebben” – hangzott mindjárt a szobaparancsnok tizedes úr hangja. Abban a pillanatban fel kellett ugranunk, és már a nadrág rajtunk volt. Gyors kapcatekerés, beugrás a bakancsba, inget, zubbonyt magunkra kapva már sorakozó volt: csuklóra, a rohampályára. Ott futás, fedezés, levágódni a földre, felugrás, fel a gerendára és a magasban egyensúlyozva leugrás. Kúszás árokban, drótakadályok alatt, szűk csatornákon át, bukfencek után sorakozó, takarás, igazodás, nóta, be a

körletbe. Következett a mosakodás a hideg mosdóban. Nem volt se meleg víz, se zuhany. Gyors öltözködés után következett a reggeli. Komiszkenyér, sós szalonna, vagy Hitler szalonnának csúfolt gyümölcsíz, és „zupa" néven emlegetett rántott leves, híg kávé, mely pótcikóriából készül langyos fekete lötty volt. Mindezt a szoba közepén lévő asztallapon, lócán ülve ettük meg gyorsan, percek alatt. Utána szobarend. Ez abból állt, hogy a szalmazsákot gyufásdoboz szegletűre kellett kiigazítani a nyíláson bedugott rúddal, és megágyazni. Lepedőt eligazítani a nyíláson bedugott rúddal, és megágyazni. Lepedőt eligazítani, pokrócot szépen elsimítani, fejrészt „elvágólag" a többihez, a sorban álló ágyakat „elvágólag" belőni nyílegyenesre.

Ezután indultunk az udvarra alaki kiképzésre. Jobbra át, balra át, tisztelgés és puskafogás. Puskával tisztelegj, súlyba, vállra, szuronyt szegezz, feküdj, fel, bukfenc előre, hátra. Azonnali parancsteljesítés, különben fegyelmezés és büntetés következett. Be kellett törni a bevonult újoncot, a hadseregnek. Mi négyen – akik hivatásos tiszteknek készültünk – könnyebben viseltük el és kevésbé volt elviselhetetlen számunkra, mint a tartalékosoknak. Mi ezt leendő életpályánk alkatrészének tekintettük, amit mi is – természetesnek tartva – tovább fogunk magasabb szinten folytatni és megkövetelni. A civilek ezt brutálisnak, indokolatlannak és elviselhetetlennek érezték. A továbbszolgáló szakaszvezetők, őrmesterek velünk ugyanilyen szigorúan bántak, sőt gyors emelkedésünk a ranglista fokán némi irigységgel tölthette el őket, de elismerték magatartásunkat, ha katonásan viselkedtünk, ellentétben a pipogya civilekkel.

Büszke örömmel olvastam egy év múlva a Ludovikára küldött levelét a volt szakaszvezetőmnek.

Megírta nekem, hogy az erdélyi menet alkalmával megfigyelte, hogy feltört lábam és a sok vérhólyag ellenére sem kéredzkedtem a gyengélkedő kocsira, hanem visszatekerve a kapcát tovább meneteltem végig Nagyváradra. Jobban esett ez a levél, és büszkébb voltam rá, mint a félévi – a Ludovika parancsnokának elismerő dicséretére a jó osztályzatokért a bizonyítványban. A katonás viselkedésem elismerése – a kiképző jutasi altiszt részéről – a mai napig is erősíti önbizalmamat, hogy jó katona voltam.

Akkor jól bírtad a kiképzést! Biztos vagyok abban, hogy jó katona voltál!

Már akkor megérlelődött bennem az elhatározás, hogy a legénységtől csak azt és annyit követelek meg, amit magam is megcsináltam, és mindig a személyes példát fogom a legjobb nevelési eszköznek használni. Ezt be is tartottam hivatásos tiszti gyakorlatomban a fronton is, és ennek meg is lett a pozitív hatása. Katonáim mindenütt követtek a fronton, nálam nem volt szökevény, mert gondoskodtam róluk; és hazajövetelem után legénységi vélemény alapján igazoltak.

1940-41-ben még csak a katonai ABC-t tanultuk. A kiképzés keménysége, gyakran durvasága, a leendő harci cselekmények elviselésére volt hivatott előkészíteni. Kesztyűs kézzel nem lehet harcos katonai magatartást megkövetelni később. Pipogya, nyámnyila fiatalokkal – akik minden nehézségre nyafogással reagálnak – nem lehet harci feladatot megoldani. Ezt én megértettem, magaménak éreztem és így örömkatonaként tettem meg mindent, amit parancsoltak. Lehet más számára ez zsoldos szellem, janicsárgondolkodás, nem humanista morál, de minket a „haza" megvédése, a győzelem az ellenség felett gondolata fűtött, s ehhez ez volt a célszerű gyakorlat. Szobarend, gyakorlati riadó, feltétel nélküli – bármilyen parancs – azonnali végrehajtás, a katonai drill természetes velejárója. A szobarend vasszigorral való megkövetelése, a ruházat, a fegyverek tisztaságának ellenőrzése a katona pedagógia eszközei voltak. Később ez a leszerelt egyszerű akár magyar, akár nemzetiségi román, ruszin katonákon évek múlva is meglátszott. A régi világban nem álltak szóba a lányok azzal, aki nem szolgálta le a katonaidejét, mert meg is látszott a viselkedésén, magatartásán, hogy az illető anyámasszony katonája, nem pedig:

Horthy Miklós katonája vagyok, legszebb katonája,
Vígan élem katonaéletem, nem gondolok másra…
Masírozok hadnagy úr szavára, rágondolok az én violámra,
mert Horthy Miklós katonája vagyok, legszebb katonája.

Ezt mi, hivatásos pályára szándékozók, de sok katonás civil is saját magára vonatkoztatta és meggyőződéssel énekelte.

Természetesen a katonai drill nagyon sokszor kifogásolható módon csapódott le a két éves katonai kiképzés alatt.

Sok keserves percet okozott gyengébb idegzetű egyéneknél és néha öngyilkosságig menő lelkiállapotot idézett elő egyes gyengébb lelki alkatú fiataloknál. Primitív altisztek, tisztek, szadista alkatúak visszaéltek beosztásukkal. Élvezték kis rangjukkal egyenértékű pillanatnyi uralmukat, mikor a laktanyából eltávoztak a tisztek és ők voltak élet és halál urai. Sokszor valóban téboly uralkodott ilyenkor a szobákban és folyosókon, mikor kitombolhatták magukat a kiszolgáltatott újoncokon. Néha az úgynevezett öreg katonák, az egy évet már letöltött sorkatonák is visszaéltek azzal a lehetőséggel, hogy uralkodhattak, parancsolhattak nekünk. Sajnos ez nem csak a primitív emberek sajátja a hadseregnél, mert ugyanez megismétlődött – mint helytelen hagyomány – a tiszti iskolák, akár középiskolai és akadémiai szintjén is. Ugyanez a magyarul mondva kiba…s folyt a katonaiskolákban talán évszázadok óta, hagyományként.

Azért szigorú egy életed volt ott.

Azt meghiszem! Egy katonazubbony gombja, ha nem állt függőlegesen a koron, maga után vonta a fegyelmezésnek azt a gyakorlatát, hogy az összes gombot le kellett venni és azonnal újból felvarrni. Velem is megtörtént ez még a Ludovikán is; tiszti parancsra. A ruházat összehajtásának olyan pontosan kellett történnie, hogy a nadrág és a zubbony, az ing oldala, ha megakadt a szurony mentén, azonnali riadót jelentett éjfél után büntetésből az egész szobának. Kollektív büntetést vont maga után az is, ha a bakancs talpán, a bakancsszeg mentén a legkisebb homokot is talált az őrmester vizsgáló szeme és szuronya. A zászlóalj ügyeletes tiszt vasárnap reggeli szemléjén, ha a glaszékesztyű (hófehér bőrkesztyű) piszkos lett a vaságy alsó részén való végighúzása után, azonnali riadót rendelt el, és ez kimenőelvonást eredményezett. Takarodó után a legkisebb mozgás, pisszenés riadót és kifordított menetöltözetben való sorakozást váltott ki. Az első hónapokban ez többször megismétlődött éjszaka. Így nem gondolkodhatott a kiskatona az otthoni problémákon, és megtanították vakon engedelmeskedni.

Ugyanez volt a rohampályán is. Édesanyám mesélte nekem egy vasárnap délután, mikor meglátott bakaruhában a kaszárnya udvarán; 1916-ban – még kislány volt a háború alatt – itt sétált a laktanya mellett. Ka-

tonákat egzecíroztatott (gyakorlatoztatott) egy hadnagy és ő hangosan megjegyzést tett, hogy miért kínozzák őket ennyire gorombán. A fiatal tiszt meghallotta és megjátszotta magát, bekísérte anyámat a laktanyába a parancsnokságra azzal, hogy megsértette a hadsereget. Az ezredes előtt anyám arra hivatkozott, hogy három testvére van a fronton és azokra gondolt. Sajnálta az itt gyakorlatozókat, hiszen ők is a frontra fognak menni. Ezek után kiengedték anyámat a laktanyából. Most ugyanabban a laktanyában látott engem viszont, hasonló körülmények között és hasonló jövő „remé-nyében".

Amíg mások a csabai kuplerájba jártak vasárnaponként, én magánszorgalomból a géppuskát szereltem szét, és bekötött szemmel is össze tudtam rakni hamarabb, mint mások nyitott szemmel. Rangelsőként végeztem az egyévi csapatszolgálat után, így vettem fel protekció nélkül a sikeres vizsga után 1941 őszén a Ludovika második évfolyamára. Első évnek számított az 1940-41-es csapatszolgálat éve.

Tavasszal, nyáron gyalogmenetben Erdélybe vonultunk Gapju, Inánd, Nagyszalonta, Nagyvárad, Elesd, Margitta útvonalon. Nagy megerőltető volt teljes menetöltözetben hegynek fel a menetgyakorlat, napi 30-40 km. Akkor még bornyú volt a hátunkon, köpenykoszorú, pokróc, sátorlap, gyalogsági ásó, puska, négy tölténytáskaéléssel, rohamsisak, kulacs, csajka, kenyérzsák élelemmel, konzervvel, egy váltás fehérnemű. S amire a katonának feltétlen szüksége van gyakorlaton, vagy a fronton egyaránt; só, paprika, zsebkés, zsebkendő, papír, ceruza. Ezek mind súlyt jelentettek és ezt vinni kellett napi negyven kilométeren keresztül, tűző napon, megállás nélkül. S a falvakon átvonulva dalolni, vidáman, katonásan kihúzva magunkat.

Dalolva azt, hogy:

Jegenyefán fészket rak a csóka,

Barna kislány tanított a csókra,

Tüzes csókját, jaj de sokat vissza-visszakértem,

A szívemet a lelkemet adtam volna neki érte.

Adtam csókot az Isten tudja hányat,

Csókolom a csókra termett szádat.

Igen, a fiatalság mindenre képes volt, még arra is, hogy a negyedik napi megerőltető gyakorlat után dalolva menjük az erdélyi hegyeken át és a fekete erdőn keresztül vonulva gyerekeket vegyünk a karunkra és úgy énekelve mutassuk meg a minket örömmel fogadó magyar ajkú véreinknek: Itt vagyunk, értük vagyunk, megvédjük őket. Sajnos ez nem sikerült 1944-ben, mikor a románok és oroszok bejöttek a Kárpátokon, és nem tudtuk megvédeni határainkat. A világméretű háborúban a németekkel alulmaradtunk, a túlerő számbeli és anyagi fölénye nem méltányolta a lelkesedést. A háborúhoz pénz, pénz és harmadszor is pénz kell. Ez nekünk ezer év alatt sohasem volt a hadseregre.

Tényleg! Más nemzetek katonáihoz képest, milyen volt a felszerelésetek?

Szomorúan tapasztaltam ezt, mikor összehasonlítottam a más nemzetek katonai felszerelését. Németek, oroszok és főleg az amerikaiak tízszer, százszor jobban voltak ellátva mindennel. A Romániába vonattal menő német katonák csokoládét, cukorkát dobáltak ki, amikor meglátták minket Csabán, a gyakorlótéren. Akkor ment Oroszországba a német tanosztálynak nevezett hadseregük az oroszok ellen harcolni. A magyar baka mohón odarohant, fellökve még a parancsnokát is. Emiatt parancsba jött, hogy csak a vonat elvonulása után lehet odamenni a sínek mellé és felszedni a nekünk szánt ajándékot. Szégyenletes dolog volt ez, melynek sajnos szemtanúja voltam. Ezért mondták a németek rólunk: „Ungarische zigeuner-bagázs (magyar cigány-banda) Később a téli visszavonulásnál: „Scheisse Ungar” (szar magyar).

Ötven év múltával még jobban előtérbe jönnek a múlt hiányosságai. Nemcsak az anyagi téren való hibák, de a szervezés és kiképzés alacsonyabb szintje is megbosszulta magát később a gyakorlatban. Ez nagy véráldozattal járó veszteséget váltott ki pl. 1943. január 12-én a doni áttörésnél. Magasabb vezetési rövidlátás és ostobaság miatt a katonák szenvedik meg az ezred, vagy még magasabb parancsnokok szellemi gyengeségeit.

Különböző csapattestek találkozásainál a szervezés hibája miatt a katonák nem aludhattak már éjfél után, mert a hét órai gyülekezőre nem egy-két órával, hanem helytelenül hat órával korábban kellett menetkészen összeállni. Minden parancsnok egy órával előretolta a gyülekezőt, a riadót. A hadosztály 7-re, az ezred 6-ra, a zászlóalj 5-re, a század

4-re, a szakasz 3-ra, a raj kettőre kellett jelentést adjon. Természetesen így a baka ruhástul aludt, fején a sisakkal, elszállásolási helyén, pl. egy iskolában a padon. Éjfél után már mozgolódni kellett, az őrvezető úr parancsára szerelvényt igazítani, és kialvatlanul, fáradtan álldogált teljes felszereléssel az úton, míg jóval 7 óra után megjött a másik csapat hasonlóan kimerülten. A parancsnokok minden bizonnyal vetett ágyban, kényelmesen vendégül látva a beszállásolási helyükön. A tisztek nem ellenőrizték kellő alapossággal a legénység ellátását. Ekkor határoztam el, én másképpen fogom csinálni.

Csak annyit szabad követelni a bakáktól, amennyit a tisztje is hajlandó megtenni. Legyen az fizikai megterhelés, vagy az élete kockáztatása. Azt a parancsnokot követi a fronton a legénysége, aki így cselekszik és gondolkozik. Ettől függ a hadsereg megbízhatósága és ütőképessége.

Szervezési hiba mutatkozott akkor is, mikor Délvidéket megszálltuk, illetve visszaszereztük Bácskát. Mi karpaszományosok nem vettünk ebben részt, visszatartottak minket az iskolában. Hallottunk azonban sok olyan hibáról, ami jobb szervezéssel elkerülhető lett volna.

Egy ilyen tipikus eset volt a következő: riadóztattak bennünket, karpaszományosokat, hogy fegyverrel, a puskában lőszerrel vonuljunk ki az állomásra, mert szerb foglyok jönnek. Közel volt a laktanya az állomáshoz, azonnal ott teremtünk feltűzött szuronnyal. Később a szerelvény befutott, és a beszélgetésnél kitudódott, hogy nem szerb foglyok, hanem bevonult magyar bácskai katonák, akiket a szerbek bevonultattak, és most jönnek haza Bukaresten keresztül.

Mondták a fiúk, hogy ott normálisan fogadták őket, hogy nem ellenségesen, és itt magyar földön, a határon csodálkoztak, hogy mint ellenséget kezelik őket. Időbe került, míg ez normalizálódott, és megérkezett a gulyáságyú, és baráti lett velük a kapcsolat. Helyes tájékozottság és pontos információ révén ez nem fordulhatott volna elő. Szerencse, hogy itt most nem folyt vér. De komoly helyzetben ilyen bakik és ostobaság miatt súlyos, helyrehozhatatlan baleset is keletkezhetett volna. Volt is ilyen, amikor saját csapatot lőtt a tüzérség, mivel nem volt jó összeköttetés a gyalogság és a figyelőállás között.

Elérkeztünk 1941. Húsvétjához.

A békéscsabai 19. gyalogezred is részt vett a bácskai bevonulásban. A karpaszományosok a helyőrségben maradtak, biztonsági szolgálatot

láttak el a tanfolyam végzése közben. A lőszerraktár őrzése alkalmából magam is őrségben voltam. Sűrű erdőben a város szélén volt a lőszerraktár szögesdróttal körülvett fa barakkokban. Szigorúan ki lettünk oktatva a legéberebb figyelésre. Harmadik felszólításra – ha valaki nem mondja a jelszót – jelhangadásra, fegyverhasználatra voltunk feljogosítva. Éjfél után kettőig én láttam el a szolgálatot. Ilyenkor legsötétebb az éjszaka. A nagy csöndben egyszer zörgésre lettem figyelmes. Erősen figyeltem a hang irányába, de nem láttam senkit, semmit. A fegyvert lövésre emeltem, és kiáltottam: Állj, ki vagy, jelszót! A kiáltásra csend lett. Pár perc múlva ismét mocorgás. A második és harmadik felszólítás után sem jött válasz, és én erre a parancs értelmében elsütöttem a puskát a zörej irányába. Az őrség felriadt és feltűzött szuronnyal kirohantak és megindultak zseblámpával a hang irányában kikutatni, mi az, ami ott zörög. Nagy izgalom és keresés után a raj elfogta a tettest, egy kis sündisznót, „aki" a fák leveleit mozgatva adta a lövés okát előidéző hangokat. A hangra megállt, a csendben megindult. Elfogtuk a szerb partizánt, diadallal bevittük az őrszobába, egérfogásra akartuk felhasználni. Ugyanis a mezei egerek olyan éhesek voltak, hogy alvás közben a priccsen egyik bajtársunkat arcon harapta egy éhes egérke. Kettős haszon elérése miatt nem lettem megdicsérve. Ezek után nyugodtabban aludhattunk, a partizánveszély el lett hárítva, és az egerektől is nyugodtabban alhattunk.

Egy másik alkalommal ismét velem történt egy még komikusabb eset. A városban voltunk egy másik lőszerraktárnál szolgálatban. Hajnali órákban – mikor már pirkadt – a kapunál voltam őrségben. Fiatal, részeg legények jöttek az úton, és tőlem érdeklődtek: „Vitéz úr, merre van a lányos ház:" Nem akartam tájékozatlannak látszani, és a jól értesültet adva válaszoltam, a harmadik utca, jobbra a második ház. Nem sejthettem, hogy ott a lényeg lesz egy lányos ház, vagy a legények azt egyáltalán annak nézhetik. Le akartam csak rázni őket. Botrány lett belőle, mert a legények az ott levő házba becsöngettek, és be akartak a lányokhoz menni. Mikor a ház gazdája a papa kijött – mivel neki valóban volt három lánya – szóváltás támadt ő és a legények között, akik „látni akarták" a lányokat. Mikor tisztába jöttek a tévedéssel, azzal mentegetőztek, hogy nekik a címet egy katona mondta az őrségből. Erre a lányokat joggal féltő apa bement az ezredparancsnokhoz, és elmondta az esetet. Szerencsére az esetet elrendezni kijelölt tiszt humoros kedvében volt, és nem csinált nagy ügyet az egészből, és jelentette az ezredesnek,

hogy a tájékoztatás nem a honvédségtől eredt. Így megúsztam az esetet, nem dicsérettel, mint az előbbinél, de minden esetre laktanyafogság nélkül.

A kiképzés és fegyelmezés civil szemmel nézve idegenlégiós szellemű volt. Az volt a felfogás, hogy miden veríték, amit a gyakorlótéren hullatunk, a fronton vért takarít meg. Verítékeztünk is annyit, hogy ha így lett volna, nem lett volna annyi hősi halottunk talán a fronton.

Tavaszi, nyári hadgyakorlaton teljes menetöltözetben vonultunk el két-három hetes kihelyezéses kiképzésre Erdélybe. Naponta a legnagyobb melegben is 30-40 kilométert tettünk meg, tavasszal posztó, nyáron zsávoly ruhában.

Előfordult egy megerőltető menet alkalmával az erdélyi hegyek között, hogy egy ruszin fiú kiállt a sorból és kimerülve leült az árokpartra, és nem akart, nem tudott tovább menni. A lovon később odaérkező századparancsnok – mivel a fiú az első felszólításra nem áll fel – elővette a pisztolyát és mellé lőtt a földre. A látszólag, vagy ténylegesen is kimerült baka felugrott, és visszament a sorba, és kénytelen volt továbbmenni a többiekkel.

Egy alkalommal, egy bajtárssal kerékpáron előrementem szálláscsinálónak. Nagyszalonta előtt megálltunk egy háznál vizet kérni. A jószívű asszony megsajnált minket, és egy-egy köcsög aludttejet adott egy szelet kenyérrel. Soha olyan jóízű aludttejet nem ettem, mint azt akkor ott a tornác lépcsőjén kanalazva. Mondta is az asszony, hogy neki is van egy fia, rágondolt, hátha ő is kap valahol egy másik édesanyától egy falat kenyeret, ha megéhezik az úton. Most is hálásan gondolok rá – mint mindenkire – aki hasonló helyzetben, később a fronton, vagy a fogságban megsajnálta a szenvedő embert, és bennünk esetlen a saját fiát látta.

A Bihari hegységben egyszer ebédosztás közben megeredt az eső. Minta vödörből öntötték volna a nyakunkba szakadt záport. Az ezred a hegyoldalban ülve kanalazta a babgulyást, és a csajkába meg folyt az esővíz. Végül kikanalaztuk a babot, de a csajka tele lett vízzel, mintegy elmosogattuk evés közben. Kiöntöttük a híg löttyöt, sorakoztunk, és megindultunk lefelé a hegyen. A napsütés a hirtelen zápor után elpárologtatta a testünkön nedvessé vált posztózubbonyt, és gőzölgő párás felhőben úszott az ezred, amint lefelé kanyargott a szerpentinen. Jó-

kedvűen, dalolva mentünk a legközelebbi faluba, hiszen a fiatal szervezet mindent kibírt, és így edződtünk a még nagyobb megpróbáltatások elbírására. Nem ártott ez meg senkinek.

Feketeerdőbe beérve – ez egy kis település üveggyárral a nagyváradi úton, dalolva vittük az elénk jövő asszonyok gyermekeit, ők meg a puskát vették ki a kezünkből, és így érkeztünk be a faluba. A magyar ajkúak így mutatták ki szeretetüket és vonzalmukat irántunk. Az üveggyár előtt feltűnt a patakban a sok szép színes „kavics", mint később megtudtuk, az évekkel ezelőtt eldobott üvegtörmelék kaviccsá lett hordaléka volt.

Kikből állt a legénységetek? Lelkesek voltak?

A legénység összetétele nemzetiséget illetően vegyes volt. A környékbeli román, szlovák (tót) és sváb legénység még kapott utánpótlást a visszatért ruszin, észak-erdélyi területekről behívott újoncokkal. Ez sajnos nem előnyére változtatta meg a harckészséget és minőséget. Elrománosodott magyar fiúk is voltak közöttük. Juon Farkas magyarul sem tudott, mert az anyja csak románul tanította meg beszélni. Az apja hegyi pásztor volt. Foglalkoztam volna vele, de ragaszkodott román mivoltához.

Egy ruszin fiúval sajnálatos eset történt. Lóápoló volt a géppuskás századnál, és az őrmester rajtakapta, amikor a géppuskás málhás állatot „megerőszakolta". Kihallgatásra rendelte az őrmester, betanítva neki a szöveget: „Százados úr, alázatosan jelentem „utcalánnyal" közösültem. Mikor a százados ezt a kihallgatáson meghallotta, kérdően ránézett a szolgálatvezető őrmesterre, miért van ez a baka kihallgatásra rendelve ezért, hiszen a fél század itt lehetne ilyen alapon. Ugyanis a százados utcalányokra és nem málhás állatra gondolt, ami ebben az évben U betű lévén, ezt a nevet kapta. A százados megdöbbenve lekevert neki egy pofont, és elküldte az orvoshoz, aki leszerelte a beteges hajlamú, primitív ruszin fiút.

A tótokkal és svábokkal nem volt ilyen probléma, ők mind tudtak magyarul, és be is illeszkedtek a többi sorkatonához, még tisztesek is lettek belőlük.

A karpaszományos iskolán – ahol mind érettségizett fiúk voltak – akadt zsidó újonc is. Akkor még a zsidótörvény nem lépett életbe, s így

1940-ben a honvédséghez és nem munkaszolgálatosnak kellett bevonulniuk.

Ennek ellenére – érezve az idők közelgő változását, – ez a karpaszományos az erdélyi gyakorlat alkalmával megszökött a hadseregtől, és állítólag Dél-Erdélyben ment át, s aztán Izraelben kötött ki.

Egy fiatal báró nemi betegséget szerzett, vagy az imitálta, ezért leszerelték. Az is lehet, hogy a közelgő háború miatt – óvatosságból – a báró papa így mentesítette fiát a leendő frontszolgálattól.

Voltak, akik állástalanságtól tartva a tovább szolgálatra jelentkeztek a tiszti iskola elvégzése után. Ezek, velünk együtt úgynevezett örömkatonák voltak, mivel, mint mi, „ludovikás jelöltek", ők is hivatásos katonák akartak lenni. A civilek nehezen tűrték a fegyelmet, és alig várták a kötelező két esztendő végét. Ők már többen megkezdték civil életüket, és azt félbe kellett nekik szakítani az akkor két esztendő katonai szolgálat miatt. Nekik ez kiesett esztendőnek számított az életükből. Kötelező rosszként fogták fel. Nem nagy lelkesedéssel végezték a katonai drill rájuk is érvényes súlyát.

Mi négyen jelöltek, szeptemberben, mint hadapródok jelentkeztünk a második felvételire a katonai tantárgyakból. Rangelsőként végeztem a 70 fős karpaszományos iskolán, és sikerült is a felvételi a gyalogos III. századhoz a Ludovikán, 1941. szeptember 10-én.

Megkezdődött a háromesztendős – a háború miatt rövidített – kétesztendős tisztképzés.

Összegezve az egyéves karpaszományosi élményeket, nem volt hiábavaló az eltöltött idő emberismeret és tapasztalat szempontjából. A 18 éves fiú megemberesedett – beleértve magamat is –, és edzettebb lett az élet későbbi megpróbáltatásaival szemben. Fizikailag is ellenállóbbá vált a későbbi emberfeletti követelményekkel szemben.

Szerény körülmények, a napi 20 filléres zsold beosztása, szociális gondolkodásra is késztette a jobb módban eddig élt fiatalokat. Megtanultuk a másságot, és a világra mások számára nyitottabbak lettünk.

Tudomásul kellett vennünk, hogy nem mi vagyunk a világ közepe, és mások többlettudását és erejét figyelembe kell venni. A közösségi szellem pozitív erejével is hatott. Mindenki egyért, egy mindenkiért, egy

katonai összetartozással párosulva, úgy éreztük különbbé tett minket az anyagias civil világgal szemben.

A közösen elfogyasztott egyszerű katonás étkezés összekovácsolta a különböző társadalmi osztályba tartozó embereket is. A kantinban elköltött napi 20 fillér elég volt egy krémesre, 12 fillér, és egy mignonra, mely 8 fillér volt, annak, aki édesszájú volt. Aki szerette a bort, annak egy fröccsre és egy kiflire futotta (16+4) a 20 fillér. A hazulról kapott csomagokat legtöbbször megosztottuk a bajtárasakkal. Mindenki a bajtársával együtt örül a hazainak, és kiközösítettük azokat, akik nem kínálták meg bajtársaikat az otthoni finomságokkal. Ez is nevelő hatással volt a fejlődő fiatalokra.

Tehát akkor bajtársi szellem uralkodott közöttetek?

A megerőltető meneteknél az erősebbek segítették a gyengébbeket. A közös cél: az eredményes hadgyakorlat, a bakától az ezredparancsnokig, mindenkit egy közös cél maximális jó teljesítményre sarkallt, legalábbis mi hivatásosok így éreztük. Gondolom, nem mindenkinél volt ez ilyen ideális hőfokon, de az akkor nemzeti nevelés és hazafias iskolai szellem csökkentette a liberális és antimilitarista gondolkodás eluralkodását. A nyáron kitölt háború, az orosz hadüzenet komolyabb idők megérkezését sejtették. Tudtuk, mi is egyszer harctérre kerülünk, és erre jól fel kell készülni gyakorlatilag, elméletileg és lelkileg egyaránt. Megértettük az „Übung macht Meister” szellemét, és igyekeztünk jó katonák és később jó parancsnokok, lenni.

Erre jó volt az egyéves önkéntes év, ahogy régen mondták, mert saját bőrünkön tanultuk meg, mi kell a bakának, mi a helyes, és mi nem, amit a tisztesek, tiszthelyettesek, sőt a parancsnokaink a tisztek csináltak velünk ezen idő alatt. Ami nem volt helyes, eldöntöttük, mi azt a hibát nem követjük el, és a parancsnokságunk alatt nem engedélyezzük azokat az anomáliákat, amiket mi sem tartottunk elfogadhatónak. Bárcsak mindenkire pozitív hatást gyakorolt volna ez az egy esztendő.

Magam úgy éreztem, felvértezve vágok neki az akadémiai éveknek, és jó tiszt válik belőlem. Szerettem volna elérni, hogy a katonáim szeressenek, nem csak engedelmeskedjenek feltétel nélkül, és velem is meg legyenek elégedve a feletteseim az elért eredményeim folytán, amiket a katonáim jó felkészültsége váltana ki a jövőben.

A következő időszak, amiről mesélsz, az 1941. szeptembertől 1943. augusztusig terjed...

A karpaszományos év elteltével és a sikeres akadémiai vizsga után úgy éreztem, komoly lépéssel mentem előre életem útján. Elkezdtem a Ludovika – most már magasabb elméleti kiképzést nyújtó – második tanuló évét. Három éves lett volna a felkészülés, de a háborús tiszthiány miatt 1944. augusztus helyett egy évvel hamarabb lettünk hadnagyok. A felettünk járók közül az egyék évfolyamot augusztus helyett már decemberben felavatták, és így mi is léptünk decemberben egy évet előre.

Az első év szintén nagyon kemény volt Pesten. A szokásos katonai nevelés negatív jelensége, a felsőbb évesek sokszor kíméletlen brutalitással párosult fegyelmezése itt sem maradt el. A katonai középiskolások, az úgynevezett cöglingek magukkal hozták az iskola negatív szellemét és kinövéseit is. A csapatnál szolgáltak pedig, ami rosszat a kaszárnyákban tanultak. Mind a két fél felettes évfolyam hallgatói egymást túlszárnyalva igyekeztek minket, újoncokat betörni az Akadémia őrmalmába.

‚A folyosókon életveszélyes volt a közlekedés a ránk leső fegyelmezés miatt. Az otthoni leveleket csak a WC-n olvashattuk el nyugodtan. Az osztályterem csenje a felkészülés ideje volt, akkor magunkban voltunk, csak az időnkénti tiszti ellenőrzés szakította meg a tanulás csendjét.

Tudod, hogy mennyire érdekelnek a Ludovika Akadémia mindennapjai, kérlek, beszélj erről!

A hazáért mindhalálig! – ludovikás jelmondat mögött komoly meggyőződéses hatalom volt. A patinás épületben hagyományos katonás szellem volt az uralkodó. A Ferenc Jóska világában felsőbbrendűnek tartott katonavilága tartotta magát a Monarchia megszűnte után is. A kommün elleni ludovikás ellenforradalmi nemzeti érzés az indulókon is kiütközött. Az Orczy kert zárt világa egy felsőbbrendűnek gondolt kaszt kolostorát jelképezte. A szînteremben még a volt, legendákba vesző monarchikus levegő vibrált, a festmények Ferenc Józsefet és Ludovika királynét ábrázolták. Az osztályok már magyarabb jelleget ölthettek, hiszen a mi termünkben is Rákóczy Ferenc szobra volt. A kertben a fegyvernemek védszentjei voltak. A gyalogságé Szent László, a tüzéreké Szent Borbála, a lovasságé Szent György volt. A nagy téren, ahol a reggeli csuklós gyakorlatok és a tisztavatási parádék voltak, szemben

állt a ludovikás gyűrűn ábrázolt hármas csoportú szobor, középen Ludovika királyné és a két magyar adományozó főnemes, Butler báró és Orczy báró életnagyságú szobra. Az alapzaton a felírat: A Ludovika név hirdesse a nemzethez való tartozásukat, hűséggel a hazáért. Az avatáskor itt rántottunk kardot, és becsülettel helytálltunk mindannyian (kevés kivételtől eltekintve) az utolsó emberig, az utolsó percig, 1945. május 9-ig, a fegyverszünet napjáig a háborúban.

Üllői út 84. volt a Ludovika postacíme. Impozáns, szép, kétemeletes épület klasszikus tervezéssel, kiegészítve az Üllői út felől az új fegyvernemek épületeivel. Itt voltak a páncélosok és gépkocsizók.

A régi épületben a hagyományos fegyvernemek; a gyalogság, a fegyvernemek királynője a huszárság, a tüzérség. Az épületek kiegészítéseként lovardák, a kórház, sportcsarnok, úszómedence és a kis-tó az első világháborús emlékművel.

A nagy lépcsőház széles lépcsősoraival tekintélyt sugárzott és egy biztonságérzetet adott a kis hallgatóknak. Egy ország vigyáz rátok és számít becsületes helytállásotokra. Ezt sugallták a fordulóknál a szobrok és ezt a múlt árnyai.

Sok kiváló hazafi és katona került ki innen az életbe, mi sem akartunk, hogy hiányozzunk ebből a képből. Úgy akartunk tanulni és viselkedni, hogy megfeleljünk ennek az elvárásnak. Elődeink példája és cselekedetei alapján meg volt a társadalmi tekintélye az intézet végzett növendékeinek.

Mondd, és az igaz, hogy a lányok bolondultak a ludovikásokért és, hogy úgymond, jó partinak számítottatok?

Mint ludovikások is megbecsülést kaptunk a középosztály szebbik nemét képviselők és a lányos mamák részéről is.

Ebben nem volt semmi kivetnivaló. Nem voltunk jó megfizetve, de nem számítottunk rossz partinak sem. A kaució ezt elősegítette azzal, hogy egy fiatal tiszt nem nősülhetett szegényen, nehogy később az özvegye nélkülözésnek legyen kitéve. Módosabb szülők letették ezt a kauciót annak a reményében, hogy majd karriert csinál a fiatal tiszt, és addig is társadalmi rangot jelent tiszti asszonynak lenni.

A Ludovika bál, a Jogász bál és a Vitézi bál előtt volt a rangsorban. Amíg ez társadalmi megbecsülésben is érezhető lett volna, addig helyt kellett állnunk a tanulmányok terén.

Ne haragudj, de tudod, hogy a vesszőparipám, milyen tantárgyaitok voltak?

Gyakorlati és harcászati szabályzat volt a két fő tantárgy, melyek osztályzata háromszor szorzott. Egytől ötig volt az értékelés, és ötös esetén tizenöt pontot ért a besorolásnál az elért érdemjegy. Ezek voltak a katonának a legalapvetőbb ismeretei. Olyan volt, mint a papnak a Biblia és a katekizmus. Alapvető ismeretek, melyekre később a vezérkari iskola anyaga is épült. A katonai ismeretek AB C-je.

Kétszer-szorzó tantárgy volt a fegyvertan és a tereptan. Gyakorlati tudásismeret a használatos fegyverekről, elméleti és gyakorlati oktatás. Térképismeret, tájékozódás a térképolvasásban, vázlatkészítés elméletben és tájékozódás gyakorlatban a terepen. Egy nyáron külön csak terepen való, iránytűvel való járőrgyakorlatok.

Híradó-ismeret: rádió, telefon, híreszközök elméleti és gyakorlati oktatása a rendelkezésre álló anyagi eszközökkel. Sajnos az ország anyagi ereje mindezeket csak szűkösen tudta biztosítani.

Ügyvitel: katonai adminisztráció és bürokrácia megismerése, a különböző iratok külalakja és romái.

Tüzér és más fegyvernemek ismerete. Az összműködés javítása érdekében más fegyvernemek sajátosságainak ismerete a harcászati elvek összehangolása miatt fontos volt.

Lőismeret. Nemzetiségi nyelv (román, orosz, szerb, szlovák közül volt) választható. Torna, lovaglás, vívás, úszás.

Az önképző körben a zene és művészetek iránt érdeklődőknek biztosítva volt a lehetőség tehetségük továbbfejlesztésére.

Sportkörök: LASE volt a neve, Ludovika Akadémia Sport Egylet. Élénk sportélet volt különösen a vívás és lovaglás terén; mint katonai szakágnak, érthető volt ennek hangsúlyozása.

A nyári szabadságolás előtt egy hónapra vízi- és árkászkiképzés volt. A Dunán hídépítés, műszaki záró aknatelepítés, robbantás és vegyiharc kiképzés. A második év után egy hónap tereptani, térképészgya-

korlat. Avatás előtt egy hónap országjárás és harcászati gyakorlatok. Bejártuk Erdélyt, a Felvidéket és Ruszinszkót. Megismerkedtünk hazánk szép tájaival és egyúttal a különböző terepeken harcászati megbeszéléseket folytattunk a harcászat tanárával, Hadvári Pál vezérkari századossal.

Az ötvenes években őt több társával koncepciós perben elítélték és kivégezték. Kiváló katona volt, sokat tanultunk tőle. Voltunk Kolozsváron, a Békás szorosban, Szovátán, Kassán, a Tatárhágón. Megismertük megnagyobbodott hazánk legszebb tájait és közben harcászati elméleti és térképészeti harci feladatokat oldottunk meg.

Mesélted, hogy nagybátyád, Csukás Kálmán alezredes vezette be a repülősöknél a sí edzéseket a pilóták kondíciójának növelésére… 1942 telén – akik jelentkeztünk mi is – sí-kihelyezésen vettünk rész Kárpátalján. Tiszaborkút, Rahó, Tatárhágó, sível mentünk, hegyivadász kiképzési is kaptunk. Sport és katonai közös feladatotokat oldottunk meg egyúttal.

Igen, valóban Csukás Kálmán vezette be a síoktatást. Majd később szeretnék róla is beszélni veled. Tudom, hogy velem együtt, menynyire tiszteled őt!

Igen, ez így van! Mindenképpen beszéljünk majd róla! Megérdemli!

Visszatérve a mi dolgunkra, avatás előtt száz nappal szép ünnepséget és avatási bált rendezett az Akadémia Balatonalmádiban. Sokan Pestről jöttek az ünnepségre a jobb körökből.

Vasárnap élhettünk „társadalmi életet”. Én pesti rokonokhoz jártam ki, s családi körben a két nagynénimnél töltöttem a szabadidőmet. Udvarlási lehetőségem így nem volt, féltettek a nagynénik, nehogy „elzülljek” a pesti fertőben. Vigyáztak a kis unokaöccsükre.

A Ludovika kápolnájában minden vasárnap kötelező volt a szentmisehallgatás. A tábori püspök egyszer gyönyörű szentbeszédet tartott. A sok ezer közül csak erre az egyre emlékszem vissza fél évszázad távlatából. A világmindenséget szemléletesen mutatta be a nagy távolságok és parányok érzékelésével, ezzel is megvilágítva Isten nagyságát. Tudományos és mégis nagyon megkapó szentbeszéd volt. Közepébe helyezve az embert, Isten képmását. Egy életre meghatározó képet festett a mindenségről. A tantermeken kívül a hálóteremben és az ebédlő-

ben zajlott az élet. Nagyon puritán és egyszerű volt az ellátásunk minden tekintetben.

1940-től egyszerűbb ás demokratikusabb lett az élet a Ludovikán. Érezhetőbbé, kézzelfoghatóbbá vált a lélekszám növekedésével a puritánabb életvitel. Az ebédlőben fehér, terített asztal fogadott minket reggel, délben, este. Pincére szolgálták fel a tízes létszámú asztaloknál ülőknek az ételt. Felvételkor még kávé, kakaó és tej közül választhattunk, és kalácsot kaptunk mellé. Amikor elfogyott a kancsó kávé, felemeltük és újból megtöltötték a pincére. Egy év múlva mindezt kiadagolták, a kenyeret is. 1942-43-ban reggelire már rántott leves volt adagolt kenyérrel. Ugyanez a nívócsökkenés állt be az ebédek és vacsorák terén is. Örültünk, ha valaki színházba, vagy kimaradásra ment, és a bennmaradtak kihozatták a pincérrel az adagját – mintha ott lett volna – és megették. Sokszor már csak az otthoni csomag elégíthette ki étvágyunkat. A tanteremben volt egy kis szekrény és abban tartottuk a hazait. A kantinban volt egy kis szekrény és abban tartottuk a hazait. A kantinban is ritkán vásárolt dohányt és édességet, aki tehette. Az utolsó években már érezhetővé vált a háborús élelmiszerhiányos gazdálkodás, örültünk, ha gyakorlatok alkalmából jól lakhattunk a katonák hagyományos babgulyásával, a gulyáságyú, csajkában kimért ebédjével.

Tudod, hogy nem vagyok ficsúr, de érdekelne, hogy milyen volt a ruházatotok. egyenruhátok?

Öltözködésünk egyszerű és katonás volt. Kimenő alkalmával felvehettük extra-ruhánkat, amit szüleink finomabb kamrán anyagból, saját pénzből csináltattak nekünk. Igyekeztünk is – fiatalok és hiúk lévén – csinosabbak, lenni, mint a tisztjeink, és karcsúbbra szabattuk a köpenyt és zubbonyt, a csákót meg a kincstári szabásnál modernebbre, cserebogár fazonra alakítani meg szabatni. Mi is mint a tisztek kardot viseltünk. Kardbojtunk anyaga ugyan nem aranyozott, csak sárga volt, de félhomályban az utcán a legénység bizony néha tisztnek nézett bennünket. Rangunk ugyanis már a „kinti" honvédség zászlósainak felelt meg első év után.

Hiszen volt tartalékos katonatársaink is a laktanyában már zászlósi rangot viseltek a másik év tiszti vizsgája után. Később azonban a hivatalos előléptetéseknél mi hivatásosak gyorsabban léptünk előre a ranglistán.

Akadémiai tanulmányi előmenetelünk és az osztályban viselt rangsorunk a parolin látható jelzéssel, rendfokozattal bírt. Sima aranysáv elégséges, + egy aranygomb jó, két vastagabb aranysáv jelen tanulót jelzett. Magam is rangsorban az első hat között voltam és törzstiszti aranygallérnak mutatott az elért pontszámok alapján, nyakamon a paroli. Nagyon meg kellett dolgozni ezért az eredményért. Sokszor maradtam fenn éjfélig, hogy másnapra mindent alaposan feldolgozzak az előadott leckéből. Az évfolyamelső két sáv és két gombos parolival büszkélkedhetett. Előléptetéseknél ez a rangsor életünk végéig elkísért. A puskázást becsületbeli ügynek tekintették, ezért jogtalan előnyszerzésnek minősítették a csalást. Az osztályrangsort, évfolyamrangsort mindenki számon tartotta, a tisztek is eszerint osztották be szolgálatba az akadémiai hallgatókat. Jogos katonai hierarchia uralkodott az osztály és az évfolyam között. Mindez fokozta becsvágyunkat és mindig jobb eredményekre sarkallt mindannyiunkat, kivétel nélkül.

Úgy tudom, hogy a ludovikások adták a díszőrséget és az udvarlaki őrséget a várban.

Igen, legalábbis, részben! Komoly erőpróbát jelentett a díszszázadban való részvétel. Katonai parádén, a Hősök terén való fogadásnál többször a Ludovika adta a fogadó katonai díszszázadot. Magas is részt vettem mindegyikben, mert a gyalogság adta amikor W. Keitel (legfelsőbb német parancsnok), J. von Ribbentropp (német külügyminiszter), G. Ciano (olasz külögyminiszter), vagy Horthy Miklós fia, István a kormányzó helyettes jelent meg az ünnepségen, a Hősök terén lévő parádén.

Udvarlaki őrségben, parádés egységes lövészbojtos uniformisban váltottuk fel szombatról vasárnapra virradóra a csendőr díszszázadot. Csizmában, feltűzött szuronnyal, rohamsisakban – amikor díszmenetben elvonultunk a várban egymással szemben - bizony rengett a föld lépteink alatt, és nagyon sok csodálója volt az ilyen őrségváltásnak a várban. Idegenforgalmi nevezetesség számba ment az ilyen „őrségváltás”. Voltam felállítva az ezüstcsarnoknak nevezett helyen, ahol a kis Horthy Istvánkának – akkor 4 éves lehetett – puskával tisztelegtem, mikor a dada az ablakban felmutatta és kis kezével integetett a kinn strázsáló őrnek. A kormányzó unokája volt a kicsi.

Mindig, minden ilyen idillikus volt? Nem volt soha valami, hogy is mondjam, valami támadás, különlegesség?

Dehogy nem! Csak azt éppen magamnak csináltam.

A kormányzó autóját – Hitlertől kapott Mercedesét – is őriztem egyszer. A lovardában volt a kocsi egymagában és nyitva volt.

Magam voltam őr ott és beültem a kocsikba. Véletlenül megfogtam a kormányt és elkezdtem szirénázni. Rémülten kiugrottam és féltem, nehogy valaki meghallva felelősségre vonjon engem. Hála Istennek megúsztam, nem hallotta meg senki a közelben. Biztos nagy kellemetlenség lett volna belőle. Később Rákosi idejében az AVO ezt minden bizonnyal nagyon súlyosan büntette volna.

A Ludovikára való bevonulásunk gyalogmenetben történt.

Közben énekeltük:

A Váci utcán végig a banda, rezesbanda szól,

Az asszonyok csak nézik a zöld zsalugáter alól,

Megdobban, sej-haj, a szívük, az arcuk láng pirosra gyúl, gyúl

Feléjük int, lopva rájuk kacsint az élen a hadnagy úr...

Bizony megvallom, büszkék voltunk katona és ludovikás voltunkra. Különbnek éreztük magunkat a sok kemény helytállás révén a korunkbeli civilektől.

Őszi, tavaszi nagygyakorlatok alkalmából is a városon vonultunk át a gyakorlótérre. Nekünk – akiknek meg volt a rutinunk – könnyebben ment a menet, mint a katonaiskolás volt cőgereknek. Teljes menetöltözetben a Balaton környéki gyakorlóterekre ugrottak vonultunk. Lövészetre, Várpalotára, ahová később, mint hadnagy is kerültem. 1944 januárjában velük – a 20-as tanzászlóaljjal – mentem a frontra. Egyszerű, katonai, fehér vaságyunk volt, mint állítólag Ferenc Józsefnek a bécsi Burgban. Jó sodronya lévén a fáradt katonatestnek mindig jó nyugalmat adott volna, ha nem lettek volna éjszakai riadók a legkisebb szabálytalanság miatt, amit az éjszaka ellenőrző tisztek találtak meg. Fehér ruhaszekrény, benne a legnagyobb rendben tartott ruházatunk.

Egy kis éjjeliszekrény, két lepedő, két pokróc a takarónk. Minden pillanatban bármikor kaphattunk ellenőrzést, nemcsak a tisztektől, de a felsőbb évesektől is, ezért minden holminkat a legnagyobb rendben kellett tartani. „Elvágólag” az ingek, zsebkendők, milliméterre összehajtogatva, egymás felett, mint a téglák a falban, „glédában”, ahogy akkor katonai zsargonban mondták. Fegyelembe éltünk. Ez később az életben minden bizonnyal nem vált kárunkra.

Mit csináltatok a kimenőiteken, már ha volt egyáltalán? Mivel töltöttétek a szabadidőtöket?

Tanulmányi eredménytől függően volt megszabva, hogy szombaton, akik jobb tanulók voltak, korábban mehettek kis és esete későbbi időpontban kellett bevonulniuk. Ugyanígy vasárnap is. Aki rossz osztályzatot kapott, vasárnak nem volt kimenője. Akik büntetés alatt álltak, időnként – mint a laktanyában – ellenőrzésre kellett megjelenniük a napos tisztnél kürtjelre. Takarodóra – akiknek nem volt kimaradásuk – ágyban kellett lenni. Előfordult, hogy akik nem értek be a kapunk kilencre, és nem volt kimaradási engedélyük, a hátsó utca kertrészén lévő kőfalnál ugrottak át, ha tudtak. Előfordult, hogy egy akadémikus elkésve a kőfalnál próbálkozott feljutni és egy idősebb civil urat kért meg tartson neki rablólétrát, hogy felkapaszkodhasson. Az idős úr készségesen tartotta a kezét, hogy az akadémikus belelépje, és feljusson a falra. Mikor már feljutott, eszébe jutott, hogy ezt meg kell köszönnie az úrnak, és bemutatkozott: Gyurta István másodéves akadémikus vagyok. Az elegáns ismeretlen civil úr visszaköszönve mondta, Dobay László nyugdíjas tábornok. Nincs semmi baj, fiam, magam is erre jártam be, ha kimaradtam. A szegény fiatal hallgató félájultan esett a fal mellé, de aztán megkönnyebbülten haladt a hálója felé, hiszen gondolhatta, a volt sorstárs nem fogja feljelenteni.

Nem volt ilyen szerencséje egy másik akadémistának, akit az ellenőrzésre kirendelt katonai szolgálatot teljesítő közkatonák fogtak meg ellenőrzésük alkalmával a beugrás után a parkban. Az illető félve a büntetéstől leütötte az őt feltartóztatni akaró katonát, és úgy rohant be a hálóba. Tudta ennek riadó és ellenőrzés lesz a vége, beérkezve leborotválta a bajuszát. Valóban akadémiai riadó lett, és végigrazziázták az egész Akadémiát, de a tiszt mellett vizslaszemekkel figyelő baka nem ismerte fel azt, aki őt leütötte. Megúszta az éjszakai kalandot. Szerencséje volt, mert súlyos büntetést kapott volna a Ludovika parancsnoká-

tól azért, hogy leütötte az őrt. Ez a rizikó hozzátartozott a fiatal élet kínálta lehetőségek kihasználásához. Mi mindent vállalt az ember egy fiatal lány csókjáért, ezt az élet többször is bebizonyította később. „Csak egy nap a világ, egyetlen egy csók az életünk, ki tudja mi vár ránk, ki tudja, holnap mire ébredünk."

Milyen volt az úgynevezett ludovikás szellem, és még valami, oldandó a feszültséget, valami humoros dologról is ejtenél pár szót?

A keresztény középosztályból jött hallgatók, legtöbbnyire rendezett családi viszonyok közül, jó iskolákból jöttek. Ez mindenesetre eleve rányomhatta bélyegét az Akadémia egész hallgatóságának közszellemére. Hazafias érzetünk – ha lehet így kifejezni – még magasabb hőfokon lobogott, mint a többi, hasonló korú fiatal korosztályokénál.

Ez így volt természetes, hiszen nekünk az életünk minden mozdulatával kellett kifejeznünk, hogy a Hazáért készek vagyunk gondolkodás nélkül akár az életünket is feláldozni. Jelszavunk is ez volt: A hazáért mindhalálig!

Ebben, a későbbi gyakorlatban, a fronton is legtöbb esetben helytálltunk. Ötven év elmúltával, felavatásunk évfordulóján – a világtalálkozó alkalmával – ezt jó érzéssel tapasztalhattuk. Nem változtunk ebben a vonatkozásban, nem engedtünk a világ kísértésének és nem tagadtuk meg múltunkat. Ettől függetlenül, mi is a kor fiataljainak vidám életét éltük. Húsvétkor, karácsonykor és a nyári szünetben udvaroltunk, zsúrokra jártunk, szerelmek szövődtek.

A háború vérzivatara iga nem hagyta ezeket beteljesedni, hiszen a sebesülések, fogság, hosszabb időre többnyire megszakította ezeket a kapcsolatokat. Emlékeinket a fiatalság varázsa a messzeség romantikája többnyire megszépítette.

Ma este indulunk a frontra, búcsúzom tőled kis Kató,

Ne fél vigyázunk mi magunkra, vélünk az Isten kis Kató,

Elkísér a csókjaid emléke, az élet szép, szeretni jó,

Patyolatfehér ágyacskádban, gondolj majd néha rám Kató.

Ezek az édeskés dalocskák is sok mindent kifejeztek az akkor időkről. Csak egy nap a világ, csak egyetlen egy csók az életünk hangulata végigkísért az egész háború alatt.

Balatonalmádiban tartottuk a 100 napos ünnepséget. Egy szabadban bemutatott élőképben partizántámadást imitált a századunk. Nézőközönség előtt történt a bemutató és a tábortűz mellől felugorva, véletlenül, a feltűzött szuronnyal combon szúrt az egyik bajtársam. Elnézést kért, mikor a sebet meglátta; vigasztalásul, mondtam neki adja az Isten, hogy ilyen helyen sebesüljek meg. Egy év múlva a fronton egy orosz tüzérségi szilánk egy centi távolságra szúródott be a szuronyszúrás mellé. Meg is jegyezte az elsősegélyt nyújtó orvos a fronton, hadnagy úr maga már egyszer itt megsebesült! Igen, mondtam, de ez a saját bajtársam véletlen szúrása volt a 100 napos ünnepségen. A jó Isten gondviselése többször végigkísért a háború folyamán. Mielőtt kimentem a frontra, Szegedre jöttem elbúcsúzni a szüleimtől. Akkor bombázták Szegedet és én az íróasztalnál ülve egy tollat próbáltam ki. Azt írtam egy papírra – mivel előtte Kaszap István sírjánál voltam Fehérvárott – „Kaszap Pista hozzál haza a frontról" Abbahagytam, mert a közelben csapott be egy bomba és le akartam menni az óvóhelyre. A lépcsőről visszafordultam, mert nagy csattanást hallottam a szobából. Az ablaküveg összetört és a behulló üvegek elborították az íróasztalt.

Ha ott maradok, talán végzetes lett volna a sérülésem. A szüleim találták meg az üvegek alatt az írást, mikor Moholról[1] hazajöttek. A történek csattanója, hogy a frontvonalból egy aknavetős taligán a tiszti legényem Kaszab Pista hozott ki. Egy betű volt a különbség, p helyett b, de minden más stimmelt. Negyven év után fel akartuk keresni egy másik katonámmal (akivel a háború után Szegeden találkoztunk és tartjuk a kapcsolatot) kidolgozó tisztesem volt ő a fronton, de sajnos nem tudtunk vele találkozni. A cím jó volt, de őt az oroszok – mert meg akarta védeni a testvérét – elhurcolták és Szibériában a fogságban halt meg. Nagy sajnáltam, mert igazán örültem volna a találkozásnak.

Szóval, a sors! Ennyire hiszel benne?

A katonaság, front, fogság és a börtönben megismert emberekkel való kapcsolatok (ott lehet egymást igazán kiismerni) tartósak szoktak lenni. Hiszem ezt – tapasztalatból is állítom – irányítani a lehet a sorsot.

1 Ma: Mol, Szerbia.

Szinte szuggerálva, mi legyen velem, arra az útra lehet terelni a sors kerekét. 1943 őszén, már Zomborban, gyakorlat közben azt mondtam a katonáimnak, megsebesültem – rágondolva a szuronysérülésemre – vegye át a rangidős a parancsnokságot és intézkedjenek. Rutingyakorlatnak szántam, mintha a fronton volnánk.

Figyeltem a kiadott parancsokat, engem feltettek egy aknavetős taligára (ugyanúgy, mint egy év múlva a fronton) és kiadták a visszavonulási parancsot. Amikor Szank mellett vitt a legényem taligán a kötözőhelyre, eszembe jutott, ez a történet egyszer már megesett velem kísértetiesen hasonlóan, de akkor csak feltételezve a megtörténteket. Kicsit előreszaladtam a történtekben, mert még hátra volt az avatás.

Már vártam, hogy eljussunk idáig. Életed legbüszkébb napjának tartod 1943. augusztus 20-át. Nem egyszer említetted, hogy százszor inkább lennél újra kölyökképű hadnagy, mint bölcs, nagy tapasztalatú ezredes.

Egészen jól idéztél! A háború miatt rövidített ludovikás évek végéhez közeledtünk. 1944-ben kellett volna befejeződni a ludovikás éveknek, de a gyorsított tisztképzés miatt egy évvel hamarabb lettünk hadnagyok. Közeledett a háború vérzivatara hazánkhoz. A doni veszteség és a tiszthiány sürgette az utánpótlást. Mi ennek – végzetünket nem sejtve – örültünk, hogy 22 évesen kikerülhettünk az életbe a csapathoz, életünk céljához. Nem sejthettük, hogy akik most kardot rántunk, nem a honvédségtől fogunk nyugdíjba menni. Azok, akik elestek, örök fiatal hadnagynak maradtak meg emlékezetünkben, de a megmaradtaknak szinte kivétel nélkül új élethivatást kellett választaniuk az elvesztett háború utáni B-listázás és rendszerváltozás következtében.

Lázasan készülődtünk az avatásra és az életre, reálisan nézve inkább a halára.

Álomvilágban éltünk. Ruhapróba és az új helyőrségünkbe való pályázat töltötte ki az utolsó heteket. Én a barátommal Zombort, a 20. gyalogezredet választottam, mert szegediek lévén így közel maradhattunk a szülői házhoz. Függetlenségünket is megőrizve, úgy gondoltuk, hétvégeken hazarándulhatunk eltávozásra.

Édesapám csináltatott egy szabvány tiszti ládát, amelybe a kincstártól kapott tiszti „hozományunk” beleférhetett.

Zöld parolinos, fegyvernemünk színével ellátott aranycsillagos zubbonyunkban, a sikerült próbák után büszkén feszítettünk a hálóteremben, egymást kritizálva és mustrálgatva. Fényesítettük a magas kérgű angol lovaglócsizmát, és szakavatott kézzel kötöttük a kardbojtunkat, most már az aranyost a tiszti kardunkra. Szimbólum volt ez a kardbojt, és ennek becsületére, hogy soha szégyent nem hozunk rá, generációk voltak joggal büszkék. Ludovikás elődeink, akik végigharcolták az első világháborút.

Mi a legfiatalabb generáció, a második világháború leendő „hősei", lelkileg, gyakorlatilag folytatói akartunk lenni ennek a töretlen hazafias, makulátlan tiszti szellemnek.

Főpróbát is tartottunk nagyréten, ahol a Kormányzó úr jelenlétében már huszonhárom éve avatták a magyar királyi honvédség részére a tiszteket.

Elérkezett életünk legnagyobb élménye a „Tisztavatás"

Álljunk meg egy pillanatra! Kik jöttek el az avatásodra?

Az ünneplő közönségben szüleink és a pesti rokonság teljes létszámban kivonult. Külön szép szalonkardot és körgallért kaptam az egyik nagynénimtől ajándékba. Ők akartak még kisgyermek koromban örökbe fogadni, és rám hagyták volna a pesti fogorvosi rendelőjüket, és adoptáltak volna még gimnazista koromban. Mennyire másfelé vezetett volna az életem, ha akkor édesanyámék beleegyeztek volna abba, hogy ők neveljenek fel.

A két nagynéni – akikhez jártam – két teljesen ellentétes világnézetet képviselt. Az egyiknek a férje gépészmérnök volt, Torinóban is volt évekig, a fasiszta Olaszországban. Báthori György, a Fiat gyárvezető főmérnöke volt. Csáky volt külügyminisztert is ismerte közelebbről, és Horthy Istvánt is még az egyetemről. A másik nagynéném férje az első világháborúban elesett zsidó tiszt árvája volt, akit egy bajtársa, Tamási Varga nevű dunántúli nemesember adoptált és nevelt fel. Kikeresztelkedett és kiváló képességű, szimpatikus ember volt. Vasárnaponként felváltva mindig náluk voltam a kimenőim alkalmával.

Mindkettő nagyon jómódú és széles látókörű ember volt. Sokat hallottam tőlük az akkor történt eseményekről, hiszen mindkettő jól tájékozott volt. Igaz, Imre a moszkvai és londoni híreket adta át, Gyurka

pedig az ellenkező oldalról kapott értesüléseket kommentálta. Nehéz volt a kettő közül választani, de az otthoni és iskolai nevelés, a katonai környezet mégis jobboldalra, később bebizonyosodott, rossz lóra tetette velem a voksot. Igaz, soha nem lehet már megtudni, ha mint orvostanhallgató Pesten Imréknél maradok, a bombázás és az ostrom után vajon életben maradtam volna-e. Ő a németek bevonulása után öngyilkos lett. Azt javasolta környezetének, akikhez tartozott, fegyverrel kell ellenállni a németeknek, mert csak ez mentheti meg az országot.

Ki tudja, mi lett volna az ország későbbi sorsa, ha ezt az utat választotta volna az egész ország. Akkor már hadnagy voltam Várpalotán, és ha ezt a parancsot kapjuk, lehet, hogy ma „mártír", hősi halott vagyok, mert a bejött német harckocsi dandárral szemben mi biztos elestünk volna az ellenállás folyamán. Akkor sem láttunk előre semmit. Ki tudja, mi lett volna, ha? Ez a történelem megfejthetetlen talánya marad örökre.

Augusztus 20-án, Szent István napján gyönyörű napsütéses reggelre ébredtünk. Zászlóerdőben az épület ablakai, minden csupa virág és ragyog a park a tisztaságból. Utolsó, legszebb képét mutatta az Akadémia. Az ősi épület az alma mater hattyúdalát énekelte, hiszen jövőre már a Vérmezőn volt az avatás, aztán jött az ostrom és 1945-ben márt megszűnt az Akadémia régi jellege. Révai Kálmán, a Kossuth Tisztképző Akadémia akkor parancsnoka (volt ludovikás) maga vakoltatta be a saját maga által festett Szent László festményt 1947-ben az Akadémia kápolnájában. Ifjúsági park lett a gyakorlóterünk. Kivágták a legszebb fákat, bokrokat. Teniszpálya, WC épült a parkban. Sírva fakadtunk volna, ha akkor mindezt előre láthatjuk. A jóisten akkor még elrejtette az örömtől könnybe lábadt szemünk elől sötét jövőnket. Díszmenetben vonultunk fel az alattunk járó aksok díszszázadai előtt és felálltunk az eskühöz. Az évfolyamelső felolvasta az eskü szövegét, utánamondtuk és a végén kardot rántottunk „A hazáért mindhalálig!". Boldogan néztük mi a nézőközönségben szüleink, szeretteink ragyogó arcát és az oszolj után ki-ki elvonult a sátrakhoz sörözni, míg majális vette kezdetét.

Az állam avatási ajándéka megcímezve, elszállításra várt a folyosókon.

A nagy zöld tiszti ládák köpennyel, csizmával, bilgerivel, sisakkal, cúgos cipővel, lovaglónadrággal, pantallóval, zubbonnyal, térképtáskával, esőkabáttal volt megpakolva és egy időben ért haza velünk Szegedre.

Szabadságot kaptunk október elsejéig. Akkor kellett volna bevonulni csapattestünkhöz. Rövid egy hónap lett csak belőle, mert SAS „Siess, Azonnal Siess” behívót kaptunk szeptember végén és vége lett a szép álomnak.

1943 augusztusa fiatalságunk legszebb hónapja volt, gondtalan, romantikus udvarlási korszak. Teadélutánok, zsúrok követték egymást nap, mint nap a lányos házaknál. Szerelmek szövődtek és lettek sajnos légvárakká az ott megálmodott sorsok.

Ezután, ugye Zombor volt a következő állomás az életedben?

Vitéz Bedő Árpád hadnagy bajtársammal elindultunk ismeretlen sorsunk elé. Az állomásra a két apa kísért ki minket és férfias kézszorítással biztattak arra, hogy nem hozzunk szégyent rájuk, és becsülettel szolgáljuk a hazát. Szalutáltunk a vonatablakban, és mint önálló, felnőtt emberek süppedtünk az első osztályú fülke ülésére, és gyújtottunk rá egy lila szopókás „Ludovika” cigarettára.

Hamar megérkeztünk Zomborba, ahol megkezdtük rövid garnizoni életünket. A Szarvaskürt szállodában szálltunk meg egyelőre, és jelentkeztünk másnap az ezredparancsnokságon. Magas beosztást kaptunk mindjárt, mindketten „ezred közvetlen századparancsnokok” lettünk. Én akkor jegyeztem el magamat az aknavetős fegyverrel, Árpi páncéltörős lett.

Átvettem a századot, albérletet kerestem és találtam egy idős testvérpárnál, akik magyarok és vallásosak voltak (szép szentképük volt a falon).

Gondoltam, nem kell tőlük félni, hogy a partizánok, ugyanis Zombor nem volt teljesen megbízható a mi részünkre. Ezt később tapasztaltuk is.

Szóval, akkor megkezdődött a csapattiszti szolgálatod. Egészen pontosan, hová is kerültél?

1943. október elején az újonnan megalakult zombori 20. gyalogezred 50. számú pótezredéhez kerültünk, mint frissen avatott fiatal tisztek, ezred közvetlen századparancsnoki beosztásban. Amilyen előkelő volt a beosztásunk, annyira ellentétes volt a gyakorlatban a szegényes felszerelés.

Megtörtént a kötelező, előírt, protokoll bemutatkozás a tisztikar felettes rangú tisztjeinél… Ezred-, zászlóaljparancsnoknál tisztelgő látogatás még a k.u.k. Társasági előírások maradi formaságainak a mi számunkra már nevetséges formai külsőségeivel. Kesztyűvel, kardosan (csákóval a fotel alatt).

Hol volt a szállásotok? Jó helyetek volt?

Harmadik próbálkozásomra sikerült a főutcán egy viszonylag jómódú lakásban albérletet szereznem. Egy volt lányszoba, tiszta ágyneművel, bútorzattal egyelőre megfelelt volna, de nagyon rövidre szabott tartózkodásom Zomborban – októberi sebesülésem miatt – nem sok élményt jelentett számomra. Ki volt kötve, hogy nővendéget nem fogadhatok.

Egyszer úgy mesélted, hogy ti voltatok az úgynevezett aknavetős század, aknavetők nélkül.

Persze! Nevében volt csak aknavetős. Puskás század volt nehézfegyver, azaz aknavető nélkül. Hátaslovam kettő is volt, de a legénységnek rendes ruházata nem.

Volt szép, elegáns egyenruhánk, csillogó aranygombokkal, szép, fényes kardbojtunk, de nem minden katonámnak volt rendes kapcája. Hamar észrevettem ezt az anomáliát, és sokszor elkeseredve tapasztaltam, mennyire visszás az egész életünk. Csillogó külső, erő és hatalom nélkül. Zenés bevonulásokat tartottunk a városba különböző útvonalakon, mikor bevonultunk a gyakorlatokról. Ez csak erőfitogtatás volt: a velünk szembeálló szerb lakosságnak akartuk mutatni: vigyázat, itt vagyunk, fegyverben. A század nótázva vonult a város főutcáján, dalolva.

Végigmentem a szép zombori utcán, azt mondják a lányok,
Hogy énnékem nincs szeretőm, mert egyedül járok.
Szép zombori lányok, ne járjon a szátok,
Meglátnátok a szép szögedi babám, sírva fakadnátok!

Piros rózsa, fehér rózsa, kihajlott az útra,
Gyere, kedves kis angyalom, szakajts egyet róla.

Nem szakajtok róla, van már nekem Rózsa,
Az én rácsos kiskertemben száz a piros rózsa.

Másik kedves nótám volt, amelyet akkor énekelt a század, mikor a kislány háza előtt mentünk el, és ő kinézett az ablakon:

Indul a csatába egy ifjú vitéz, szép kedves rózsája utána néz,
Tőled, ha távozom szép kedvesem hová mész,
ki az orosz frontra aratni babért,
Jöhet a muszka harckocsiján, jöhet az angol a gépmadarán,
Százezer ágyú a harc mezején, ott elkeseredni nem fogok én.

Rózsaszín köd, optimizmus, romantika, ifjúság. Mit lehet erre mondani?

Semmit! Elhallgatnálak órákig is. Tetszik, ahogyan énekelsz. A legénységgel milyen volt a kapcsolatod?

Életemben egyik sorsdöntő eseménye volt a száz napos ünnepség Balatonalmádin. Rendező voltam a fogadóbizottságban, mint rangsorban elől álló és fogadtam a vendégeket. Egy kedves házaspárral és leányukkal megismerkedve meghívtam őket az asztalomhoz a bálban. Szórakoztattam őket és táncoltam a kedves, okos és ráadásul szép kislányukkal. Gróf Somsich, társamnak is megtetszett a kislány, és megkért mutassam be a családnak. Bemutatkozás után pezsgőt rendelve, megjátszotta a bőkezű gavallér grófi csemetét. Neki libériás inas hozta az extra ruháját, nekem csak a kincstári posztóruha volt a báli öltözetem.

Észrevettem a család viselkedésén, hogy különbséget tettek köztem és a gróf között a beszélgetésben. Hiába voltam kétsávos, a gróf meg sima elégséges tanuló, a grófi cím és gazdagság megtette a hatását. Az éjfél utáni keringő végén elköszöntem a családtól, otthagytam őket. Nem tudtam a 10 pengős zsebpénzemmel versenyezni a pezsgős főnemessel.

Az éjféli sötétben kerestem volna a villát, melynek kertjében állt a sátram, de eltévedtem. Láttam egy szentjánosbogárkát és a tenyerembe

vettem, azt mondogatva neki: szentjánosbogárka, vezess engem utamon. Világíts nekem, hogy jó úton hazataláljak. Nekem nem kell az úri muri, én csak a legénységgel akarok katonakoromban foglalkozni. Életcélom, mint egy szerzetesként, a hivatásul választott katonapályán a legénységgel való jó szándékú foglalkozás, hogy minél képzettebbek katonák legyenek.

Kóválygtam a sötét úton a villák között. Féltem, nem találok haza. Kinyitottam a markom és ekkor kialudt a jánosbogárka lámpája (potrohának a fénye). Oldalt néztem, ebben a pillanatban értem a villa ajtajához. Sátramba bebújva megértettem, nekem világított a bogárka, és én ezen az úton fogok mindjárt járni.

Nem is mulattam soha a tisztekkel, nekem a laktanya volt az otthonom, barátaim a saját legénységem.

Sajnos bennük is csalódnom kellett, hiszen a következő kiábrándító eset történt velem: Egy hete voltam még csak a század parancsnoka, mikor kihallgatáson kérelemmel fordult hozzám egy katonám. Azt jelentette, hogy többgyermekes, szegény paraszt, és a méhészetben sürgős munka lévén, szombatra és vasárnapra eltávozást kér. Szabadságtilalom miatt nem lehetett volna elengedni. Megsajnáltam, pedig amint később kiderült, félrevezetett. Gazdag paraszt volt, és kétnapos esküvőre kért eltávozást. Reggel helyett hétfőn délben jött meg részegen. Hivatalosan nem járhattam el ellene szolgálati úton, mert eleve nem lehetett volna elengednem. Ez csak az első szabálytalansága volt. Megtetőzte azzal, hogy mikor elrendeltem kérjenek a környező házakból mosdási lehetőségre alkalmas felesleges edényeket, panaszra jöttek ellene a szomszédok. Házaknál voltunk elszállásolva, nem a laktanyában, s azt jelentették nekem, hogy fenyegetéssel akart lavórt, dézsát rekvirálni. Azt hazudta, ez az én parancsom. A nőknek szexuális ellenszolgáltatás fejében megígérte, hogy eláll a rekvirálástól, ha „lefekszenek" neki.

Erre betelt a pohár, és ezredkihallgatásra rendeltem. Ott elmondta az ezredesnek – engem beáztatva – hogy ő háromnapos eltávozást kapott tőlem a múlt héten. Az ezredes engem egy hónapos helyőrségi fogságra ítélt, azaz egy hónapig nem hagyhattam el Zombort, őt pedig elhelyezte másik zászlóaljhoz, nehogy később ártson, egyhavi fogdára ítélve, amelyet szigorított körülmények közt kellett letöltenie.

Négyszemközt az ezredes kioktatott, nem legyek ilyen elnéző a katonáimmal szemben, mert nem méltányolják, és visszaélnek gyengeségemmel.

Én úgy oldottam meg a legénységem fegyelmezését, hogy a reggeli csuklót én vezettem – ahogy a Ludovikán szoktuk –, és ha kivonultunk menetgyakorlatra másnaponként, utánzási gyakorlatot alkalmaztam. Ez azt jelentette, hogy ilyenkor bilgerit vettem fel csizma helyett, nem ültem lóra, és olyan ütemben kellett menetelni, futni, mint ahogy én futottam a század előtt. Amikor csizmában voltam, és lóra ültem, akkor menetkönnyítést rendeltem és nem volt futás.

Csak annyit követeltem tőlük, amennyit én is megtettem előttük. Ilyenkor én puskával teljesítettem a menetgyakorlatot. Legényem elmondta, hogy nem győzi szombaton a fröccsöket meginni, mert azzal akarták lekenyerezni, hogy vigye el bilgerimet javíttatni, és csak csizmát készítsen mindig ki a reggeli öltözködéshez.

Szerettem a ruszin katonáimat, tolmács útján sokat foglalkoztam velük, és ők nagyon hálásak voltak, hogy én Rákóczi leghűségesebb népének neveztem őket, és úgy is bántam velük.

A gyakorlótéren egyszer láttam, hogy az egyik sántít. Megkérdeztem, mi a baja? Azt mondta, nincs kapca a bakancsában, feltört a lába. Bevonuláskor felültettem a lovamra, és a század végén a városig lovon jött utánunk. Gondoskodtam a kezeléséről és kapcáról, mert valóban rosszul voltunk ellátva még ezzel is. A fegyverekről nem is beszélve.

Éleslövészet nem volt, egyszer tartottam, illetve tartottam volna kézigránát dobás gyakorlatot, de nem lett belőle semmi, mert szerencsétlenség történt.

Itt volt a szabotázs a kézigránát ládával? Jól emlékszem?

Letelt az egy hónap eltávozási tilalmam, hazajöttem Szegedre. Elsötétítés volt, mikor kikísértek a lányok az állomásra. Beszélgetés közben szóba került, hogy járok-e ott templomba.

Én azt feleltem, igen, és van, aki vigyáz rám, találják ki, mert vagy egy amulettem-gyermekkorom óta. Mondták Szent Antalt, Szűz Máriát és az egyik kislány eltalálta, Jézus Szíve van az órazsebemben. Visszaadtam nekik a zseblámpát, és azt mondtam: „Nekem van világosságom, van, aki vigyáz rám."

A vonaton találkoztam a zászlóalj segédtisztjével, aki azt mondta, hétfőn tartsanak kézigránát dobási gyakorlatot. Reggel átöltöztem a lovagló nadrágomba, és indulni akartam a századomhoz. Az ajtóm nem nyílt ki, erre eszembe jutott, hogy nem tettem át a kis Jézus Szíve szobrot – mely egy kis réz-tartóban volt – annak a nadrágomnak a zsebéből, amelyben otthon voltam. Miután áttettem, kinyílt az ajtó, mintegy jelezve, mindez csak azért volt, hogy visszamenjek az amulettért. Ennek a későbbiekben nagy jelentőséget tulajdonítottam, hiszen ennek köszönhettem az életemet és a látásomat. Mert: kivonultunk a lőtérre, és a hadapródomnak az adtam ki parancsba, hogy hozzák utánunk a két láda kézigránátot. Egy egészet és egy bontottat, mert az őrségnek is kellett hagyni, óvatosságból a partizánveszély miatt. Ez lett aztán a robbanás oka, mert valaki (ezt nem tudták felderíteni) egyik kézigránátból kivette a szállítóbiztosítékot, egy bőrfüleccsel ellátott villanyszerű biztosítót. Ez rázódott ki, meg a dobóbiztosíték, és emiatt robbant fel az egész láda – majdnem a kezemben – kinn a lőtéren.

Amikor kiért a század, én először elméleti oktatást tartottam, és az udvariassági viselkedési normákra hívtam fel az embereim figyelmét. Ennek ellenére – mikor megjött az őrmesterem – nem vették ki a kezéből a bakák a ládát. Én siettem hozzá, és kértem, adja ide, figyelve, hogy leesik-e a tantusz, és az én kezemből kiveszik-e a ládát. Isteni szerencse, hogy mielőtt kivették volna, és az asztalra teszik, és a ládával megcsúsztam, és a láda kiesett a kezemből. Ebben a pillanatban felrobbant a benne megmaradt 48 kézigránát. Az ötvenből kettő hiányzott, és az egyik, ahogy mondtam, ki volt biztosítva. Nem lett meg a gondatlan, vagy szándékos tettes később a nyomozás folyamán sem.

A hatalmas robbanásra riadóztatták a páncéltörő századot, azt hitték, partizántámadás van a sikarai lőtéren. Nem az volt, csak a láda robbant a benne lévő kézigránátokkal. Egy házat a levegőbe lehetett volna ezzel röpíteni. A robbanás V alakú holtterében voltam egyedül szerencsére én és rajtam kívül senki sem sérült meg komolyan. A hadapródnak kis szilánk jutott, de én telis-tele voltam szilánkokkal. Az arcomról úgy sepertem le a szilánkokat, a legényem a csizmám szárából bicskával vette ki a nagy, olvadt, összezsugorodott darabot. Térdemből Pesten szedtem ki egy szilánkot. A köpenyemen, a zubbonyomon átmentek a szilánkok, és a köpeny nyakánál is volt olvadt szilánk, vagyis tetőtől talpig csupa szilánk voltam.

Megsérültél?

Igen! A legnagyobb baj az volt, hogy a szemembe is ment egy kis szilánk, ami miatt a bal szememmel nem láttam. Lovon akartam bejönni a laktanyába az orvoshoz, de a legényeim feltettek a kis homokfutóra, amit a közeli tanyából szereztek. Dalolva (talán az idegességtől) mentünk be a laktanyába. Szemben találkoztam a kivágató Bedő hadnagygyal és századával, aki sápadtabb volt, mint én. Megnyugtattam, nincsenek partizánok, jöjjön vissza velem az orvoshoz. Ott tetanuszt adtak, és megállapították, hogy a szememben van a szilánk és azt ki kell majd operálni. Azonnal elvittek mentőautóval Szabadkára, onnan Szegedre. Mivel nem műteni akarták, hanem elektromágnessel kiszippantani, Pestre kellett másnap felmenni. Apámmal feljöttünk Pestre. Először a Honvéd kórházba, aztán az Üllői út Imre szemklinikára mentünk, mert, ahogy kiderült, az országban egyedül ott volt elektromágnes.

Egész életemre meghatározó volt az ott-tartózkodás. Döbbenetes érzés volt, hogy számolhatok azzal, mindkét szememre megvakulhatok. Az európai hírességű Imre professzor fia vett azonnal kezelésbe.

Először megállapította, hogy merre ment be a szilánk, és úgy rögzítettek a műtőasztalon, hogy ugyanezen az úton jöjjön ki, ha bekapcsolják az elektromágneses készüléket. Ott volt az egész klinika tanári kara, aki számított. Látni akarták, hogy ugrik ki a szilánk a bekapcsolás után a szememből. Elkészültek a szemem rögzítésével, és a professzor bekapcsolta a készüléket. Nem éreztem semmit, nem történt semmi a szilánkkal. A professzor ideges lett, és elővette a kulcscsomóját, hogy ellenőrizze, működik-e a mágnes. Bekapcsolás után a kulcscsomót kirántotta a kezéből a kúp alakú elektromágnes. Ezek után a professzor kijelentette a hallgatóságnak, ha mágnesezhető lett volna a szilánk, ki kellett volna, jöjjön a hadnagy úr szeméből. Valószínű rézből való szilánk van benne, ki kell vennünk a szemét, nehogy paraszimpatikus gyulladás révén mind a két szemére megvakuljon. Mivel 3500 pengőt kapott a prof., hogy mentse meg a szemem világát, (a nagynénim férjétől, a fogorvos Imre bácsitól) cselekedni akart. Nekem bele kellett volna egyeznem a műtétbe. Megtagadtam a közreműködést, nem írtam alá az engedélyező nyilatkozatot, azt mondtam „Ha van Isten, nem engedheti meg, hogy megvakuljak”, hiszen 21 éves fiatal vagyok, nem vakulhatok meg, ismételgettem elkeseredetten, de bízva a Jóistenben. A professzor

tudomásul vette, hogy nem lesz műtét, lefektettek, és szemcseppeket adtak. Kaptam egy fekete szemüveget. Várták, hogy mi lesz. Azt gondolták, hogy két-három nap alatt átterjed a réz-oxid gyulladás a másik szememre is, és mindkét szememre megvakulok.

Még hallgatni is rémes, nem, hogy megélni! Jó, hogy nem lettél világtalan!

Hála Istennek! A csappantyú 1943-ban már nem rézből készült, hanem alumíniumból. Ez nem okozhatott mérgező gyulladást, mint a réz. Tévedett az orvos ebben a tekintetben, mert ő csak rézzel számolt. Ki akarta venni a szemem, a csak aztán jött volna rá, hogy tévedett, de akkor már késő lett volna. Egy hónapig feküdtem szemüveggel, sokszor mozdulatlanul, hogy betokosodjon a szilánk az üvegtestben. Mellettem feküdt egy fiatal zászlós, akinek a homlokürege sérült meg egy autókarambol alkalmával, és ő nem látott semmit. Mégis bizakodó volt naivul, mert a szemgolyója épen maradt, nem tudhatta – csak a professzor – hogy a szem idege roncsolódott, és nem fog soha többé látni. Sohasem felejtem el szomorú édesanyját, amint a fiát betolta egy tolókocsiban a szobánkba, ahol már egy jó kedélyű öregúrral feküdtünk és viccelődtünk. Ő tartotta bennünk később is a lelket a vicceivel. A zászlós menyasszonya eleinte bejárt, de később – miután látta a fiú állapotát – elmaradt. Mikor már járhattam, karácsony előtt, megkértem a kislányt, legyen kedvesebb Ervinhez (így hívták a zászlóst). Kissé kacéran azt felelte a folyosón, ahol megszólítottam: „Én szerettem Ervint, de ugye sok minden megérthet". Igen, kisasszony, feleltem, megértem, szalutáltam, hátat fordítottam neki, ezzel jeleztem, részemről befejeztem a beszélgetést. Mikor már Szegeden voltam, mint gyógyult, értesültem, hogy a fiú sajnos megzavarodott, miután megtudta, hogy megvakult, és a menyasszonya elhagyta. Ezt egy szegedi gépírókisasszony írta meg nekem a klinikáról.

Mikorra gyógyultál meg?

Engem december közepén – mint gyógyultat – elbocsátottak a kórházból. Gyulladás áttétele kizárt, a sérült szememet kötés fedte, de pesti kezelést már nem igényelt. A szegedi hadikórházba kerültem utókezelésre, pihenőre. Az ünnepekre hazaengedtek, egészségügyi-szabadságra. Én voltam 1943-ban a Jézuska, én vettem meg az ajándékokat, mert a nővérem tavaly végzett, és 1942-ben ő készítette fel a családot a

Szentestére. Mindenkinek vettem valami ajándékot, névjegyemre azt írtam egy fekete szemüveg alá: Palinak a látást hozza el Jézuska! Meglett a karácsonyeste, ahogy lenni szokott. Napok múltán a két ünnep között éppen disznót vágtunk.

Ki akartam próbálni – már türelmetlenkedve – a szemem gyógyulási fokozatát és kezembe vettem egy könyvet. Dövényi István Vérben és vasban c. háborús könyvét. Az került véletlenül a kezembe. A nagybetűs címszavakat elolvastam a sérült szememmel is, de gondoltam ki kell ezt próbálni kisbetűkön is. Apám kis kézi Bibliája ott volt az éjjeliszekrényén. Gondoltam magamban, ha majd a kisbetűket is látom, akkor hiszem el, hogy látok és meggyógyultam. Kinyitottam a kis zsebbibliát és baloldalt lent olvastam a sérült szememmel: 7. rész Lukács evangéliuma. A kapernaumi százados szolgájáról a naimi ifjú feltámasztásáról; Keresztelő János követségéről; és a bűnös nő töredelmességéről. „Egy századosnak szolgája pedig, aki annak becsületben volt igen rosszul lévén már haló félben vala. Az pedig mikor hallott Jézus felől hozzá küldi a zsidók véneit, kérvén őt, hogy jöjjön és gyógyítsa meg az ő szolgáját. [...] A miért is magamat sem tartottam érdemesnek arra, hogy hozzád menjek, hanem csak szóval mondd és meggyógyul az én szolgám." *Lukács 7.2-7.* Ezt a szöveget a sérült bal szememmel, a jobbat letakarva tisztán el tudtam olvasni.

Erre akkorát kiáltottam, hogy anyám kiejtette a kavarókanalat a kezéből és felszaladt, mi baj van fiam? Semmi baj édesanyám, hála Istennek, látok. Azóta a seb helye begyógyult. A szilánk betokosodott, jelenleg is jobban látok vele, mint a másik, egészséges szememmel.

Óriási élményem volt ez a pár perc, egész életemre meghatározó. Egy az, hogy életben maradtam a robbanáskor, és nem halt meg senki; a másik, hogy látásom is megmaradt. Ámbár a professzor úr azzal bocsátott el, hogy ne lovagoljak, ne üljek hintára, és a lépcsőn ne ugráljak kettesével, mert nagyapa koromban is megmozdulhat a szilánk. Lejjebb csúszik az üvegtestben, elállja a fénybevezető nyílást, és akkor nem fogok látni.

A karácsonyi ünnepek után bevonultam Zomborba. A robbanáskor leesett a hadnagyi oklevelem a falról, és eltört az üvege, amit később megcsináltattam, és boldogan visszatettem a helyére. Nagy örömmel fogadtak a bajtársak és a lányok a társaságban.

Akkor most valóban megkezdődött a szolgálatod a helyőrségben!

Ránk, fiatalabb tisztekre, gyakrabban került helyőrségi szolgálat. Olvastam a Honvédségi Lapban egy partizánakcióról. Ukrajnában, magyar tiszti ruhában, magyarul beszélve megtévesztettek egy őrséget a híd lábánál valahol a brjanszki erdőben. A Zombor melletti Ferenc csatorna hídőrségéhez kellett kimennem. Elhatároztam, hogy próbára teszem őket. Én is parancsot adok a hídőrség bevonulására, ahogy az ott történt. Szerencsétlenségükre azok bevonultak és útközben kelepcébe csalták őket a partizánok. A nyeregtáskába tettem a hazai csomagot, kalácsot, süteményt, arra szántam ezeket, ha szabályosan viselkednek, és nem vonulnak be, ezzel jutalmazom őket. Jelentkezésük után kiadtam a parancsot a bevonulásra. Nagy tanakodás történt, engedelmeskedjenek-e, vagy sem. Az egyik tisztes ismert, és be akart vonulni, a másik tétovázott, hogy nincs váltás, a nélkül pedig nem lehet elhagyni az őrhelyet. Végül nagy dilemma után mégis, többszöri felszólítás ellenére úgy döntött a szakaszvezető őrparancsnok, hogy nem vonulhatnak be, de láttam, nagyon kétségbe voltak esve. Megesett a szívem rajtuk, hamar befejeztem a kísérletet, és megjutalmaztam őket a helyes döntésért. Elmondtam, miért akartam ezt kipróbálni rajtuk és az oroszországi történetet. Odaadtam végül az otthonról hozott süteményeket, osszák szét maguk között.

Majdnem elsírták magukat a meghatódottságtól, és a kiállt izgalom után megkönnyebbülve vettek búcsút tőle. Gondolom, soha nem felejtették el a leckét, és őket már nem fogják átejteni. Nekem ez megérte, hiszen a finom hazait pótolták a lányos mamák a legközelebbi teadélutánon.

Egy másik alkalommal a lőszerraktárnál elkértem próbaképpen a felállított őr puskáját, hogy megvizsgáljam, meg van-e töltve. A fiatal újonc őr szó nélkül átadta csőre töltött fegyverét.

Ez teljesen szabálytalan volt, hiszen az őr három lépésnél nem engedhet közelebb magához senkit, még Horthy Miklóst sem, és a fegyverét semmi esetre sem adhatja át még ellenőrzésre sem, csak leváltás után az őrszobában.

Leváltattam az őrt, és alaposan megmostam a fejét, kioktatva az ott lévő többi beosztottat és őrparancsnokot. A leváltott őrt nem zavarta az egész ügy, azt mondta: őt nem érdekli már a magyar hadsereg, sem a

lecsukás, mivel ő jelentkezett a német SS-be, mert ő Volksdeutsch (népi német). Ukrajnába megy, és ott fog földet kapni a háború után. Lehet, hogy rövidesen kapott is annyit, amennyivel betemették hősi halála után.

Volt vidámabb eset is, amikor a ruszin honvédek az átnyergelési versenyt megnyerve, fejenként egy liter borral lettek megjutalmazva. Otthon a kis öszvéreket szintén sokszor nyergelvén, nagy gyakorlatra tettek szert, így megelőzték a magyarokat.

Ebben az időszakban mi volt a zombori helyzetkép?

A lakosság összetétele nemzeti hovatartozás alapján vegyes volt. Egyharmad magyar, német és bunyevác. (katolikus szlávok). Ezen nem nagyon álltak velünk szóba. A társasági élet zömmel csak az anyaországból odavezényelt tiszti családok közt volt általános. Én legtöbbet a rendőr ezredes csinos lányával táncoltam a zenés, táncos teadélutánokon. Mivel sok fiatal tiszt volt, a csinos helybeli lányok is megjelentek a mamájukkal, meghívót kaptak a hetenként kétszer megtartott, katonazenekarral sikeresen megszervezett kellemes estékre. Az ilyen gondtalan estéket beárnyékolta az a helyzet, hogy későn hazafelé menve, legtöbbször csőre töltött pisztollyal közlekedtünk. Különösen azután, mikor az állomáson elfogtak egy fiatal szerb legényt, és a zsebében megtalálták a helyőrség tisztjeinek névsorát, lakhelyük pontos megjelölésével.

Ezért volt a zenés bevonulás a gyakorlatról a város más-más pontján. Úgynevezett erőfitogtatás az ellenséges érzelmekkel szemben.

A város főutcáján, az egyik oldalon a magyarok korzóztak, a másikon a szerbek vasárnapi mise után.

Amikor a környéken gyakorlatoztunk, a magyar falukban a lakosság nagyon vendéglátó volt. A legénységet is meghívták ebédre, mindenkit; minket, tiszteket, a jegyző, vagy tanító házaspár hívott meg hétköznap is háromfogásos, bácskai finomságokkal tarkított ebédre. Húsból is három fajta volt. Szárnyas-, borjú- és disznóhús is, lehetett válogatni.

Voltam egy bácskai lakodalomban, is tiszteletbeli vendégként. Az ezredest meghívták násznagynak, és vitt magával fiatal tiszteket szórakoztatni, táncoltatni a menyasszonyt. Ő mag is hegedült, mi meg, hogy emeljük az esküvő fényét, többen fiatal tisztek – mint vendégek – nagy

élveztük a bőséges enni- és innivalót, amellyel folyamatosan kínáltak szeretettel a háziak.

Ugyanezt tapasztaltuk még 1941-ben Erdélyben is, mikor szintúgy meghívták az átvonuló ezredet a Nagyvárad utáni kis faluban, és ott is volt bakánk, aki három ebéd után már a kertajtón szökött hátul ki a vendéglátóktól, mert már volt, aki várta az ajtóban. A megmaradt sülteket, kalácsot kihordták az útra azzal, hogy nekünk sütötték, főzték, együk meg, vigyük el magunkkal. Pedig akkor már háború bolt, most ötvenévi béke után és a szocializmus áldásaként fordítva lenne. Lehet, hogy tőlünk kérnének enni azok, aki akkor nekünk adtak. Ennyire megfordult a gazdasági helyzet és jólét, mindenütt a szocialista államokban.

Zomborban a magyar lakosság félt kimutatni vonzalmát, mintha érezte volna az alig egy év múlva bekövetkezett 1943-as Újvidéki-vérengzés bosszúját. A szerbek 1944 őszén – mikor bejöttek – harmincezer körüli magyart végeztek ki brutális kegyetlenséggel, pusztán azért, mert kimutatták magyarságukat. Ennek a félelemnek a levegője megbénította az ottani magyar társadalmi életet. Nemcsak a zsidók, a magyarok is féltek. 1944 őszén, mindenki, akit oda neveztek ki, de még őslakosok is sokan elmenekültek az oroszok elől.

Emlegetted nekem a szép zombori lányokat is.

1943 ősze – kivéve a pesti kórházat – szemsérülésem után mégis életem legszebb korszaka volt. Fiatalok voltunk, és a forrongó vulkán tetején táncoltunk. Valóban úgy éreztük, nekünk csak egy nap a világ egyetlen egy csók az életünk. Ezt daloltuk, és úgy is éltünk. A kiképzés és gyakorlatok után miénk volt a világ. Őszi lovaglóversenyt rendeztünk, és „Hubertus" tereplovagláson vettünk részt. A végén helyőrségi lóversenyt rendezett az ezred tisztikara. Kivonult a városúri társasága, és a lányok ezüst patkót csináltattak a verseny győztesének. Vigaszdíj az utolsónak, cukor a lónak és csók a lovasának. Én is ezüstpatkóra vágytam, azt akartam megkapni, de a sors úgy akarta, hogy a barátom megelőzött, és én utolsónak futottam be a zászlóalj legjobb lován, mert kiugrott a vágta elején a szilaj lovam, amely eddig mindig a legelső volt, és beszaladt a szilvásba. Unokatestvére férje volt a zászlóalj segédtisztje, nem akart versenyezni, és ideadta a legjobb lovat az ezredben, az ezredparancsnok lova után. Először ültem rajta – az nem lett volna

baj – de a sor szélén lovagolva, a fordulás után nagyobb kanyart kellett volna vennem a célegyenesig, de a lovam az, rajta-rajtára, nem oldalt fordult, hanem egyenesen bevitt a kertekbe. Hiába húztam a szárát, mire a többiek átugrottak az akadályon, akkor jöttem én ki a sűrűből. Egyedül ugrattam át a sövényeken, igaz utána cukrot kapott a lovam, én meg csókot a lányoktól vigaszdíjként, de ezt kissé szégyenkezve vettem át, hiszen biztosra menten, hogy én leszek az első, és így az ezüstpatkó tulajdonosa. Bedő Árpi kapta a patkót, nekem be kellett érnem a vigasztalással és azzal a tanulsággal, hogy sohasem szabad az embernek elbíznia magát, mindig jöhet közbe valami kiszámíthatatlan.

Jó lecke volt ez, aminek később sok hasznát vettem. Várpalotán is enyém volt a legjobb ló, de óvatosabb voltam és meg is maradt alattam a háborúban is a Táltosnak nevezett félszemű ló. Amikor odahelyeztek, akkor volt a lókórházban a hadosztályparancsnok lova. Kiverte egy gally a fél szemét az erdőben. Mint „félszemű" hadnagy, és mint újonnan jött beosztott tiszt a tancsapatnál, én kaptam a lovat. Kiváló ló volt, két lábon is elment száz méterre, gyors is volt, és engedelmes. Pótolta a zombori kudarcot később minden vonatkozásban. Sebesülésemig vele harcoltam végig a Duna-Tisza közti harcokat. Érzékeny búcsút véve a lányoktól 1944 januárjában áthelyeztek Várpalotára. Innen három év szolgálat után oda kérheti az ember magát, ahova szeretett volna menni, de sajnos erre nem került sor. Kolozsvárral pályáztam volna, és onnan nyugdíjba menni. Közbeszólt a sors, Kiskundorozsmán lettem nyugdíjas gyógyszerész a tábornoki nyugdíj helyett.

Sors bona, nihil aliud[2] – mondta Zrínyi, és a vadkan áldozata lett, nem Magyarország nádora, vagy királya. Ő sem így képzelte élete folytatását, fiatalon nem ezt álmodta. Mi sem. Hadnagy társam később politikai per áldozataként bányában töltött négy évet, és korán meghalt. Pere alatt feleségétől is elvált, a kommunizmusban tönkre ment az élete.

Várpalotára kerültél a 201. Tanzászlóaljhoz. Ki segített ebben?

Édesapám barátja, Kuba ezredes javaslatára kerültem katonai karrierem érdekében Zomborról Várpalotára. Ő volt az V. hadtest személyzeti főnöke. Rövidtávon nehezebb feladat elé lettem állítva, illetve keményebb katonasors várt itt rám. Vezérkar közvetlen alakulat és országos hatáskörrel, gyakorló zászlóalj volt a 201. zászlóalj. Itt mutatták be az

2 Jó szerencse, semmi más.

új fegyvereket a gyalogság részére. A tüzéreknek Hajmáskéren volt a tanosztályuk. Amikor a frontra kerültünk, ott is egyszerre vezettek be bennünket a hajmáskériekkel.

Kietlen környék, nagyon bűzös állomás fogadott, mikor ide megérkeztem. A bánya (szénbánya) miatt, erősen kénezett levegővel szennyezte a hőerőmű a levegőt. A hegyoldal tisztán köves, terméketlen. Az első háború előtt is katonai lőtér volt ez. Hajmáskéren még az első világháború olasz erődjei voltak a tüzérek célpontjai.

A tiszti szálláson kis cellaszerű szobákban voltunk elhelyezve. Egy évfolyamtársam, Halász Jancsi lett a szobatársam. Ő szegény, a bombázás alkalmával, Fűzfőn, mellettem két méterre repeszt kapott, és az mindkét lábát elvitte. Én a teherautó mögött álltam, ő oldalt kilépett, és úgy nézte a szőnyegbombázást. Akkor egy később eldobott bomba a közelünkben csapódott be. Ő szegény azonnal szörnyethalt. Egy kis légnyomást én is kaptam.

Napjaink száraz katonai gyakorlatokkal teltek. Egyévi kemény, szinte idegenlégiós szolgálat várt rám. A társadalmi élet a városban szinte nulla volt. Én Pestre jártam, egy grófnőnek udvaroltam, az ORI-nál (Országos Ruházati Intézet) ismerkedtünk meg. Ő ott a főnök titkárnője volt. Elszegényedett grófnő volt, ott kapott reprezentációs állást. Többször jártam ott, mert megtakarított pénzemből én többlet ruhakiutalást kaptam a titkárnő segítésével. Ezt meghálálni jártam vele színházba, a Margit-szigetre. Kellemes kikapcsolódás volt a várpalotai kaszárnyaélet enyhítésére.

A távolabbi kedvezőbb előléptetések, katonai magasabb kiképzés és karrier érdekében ezt akkor jónak tartottuk vállalni. Többször kértem magam a frontra is, de elutasítottak azzal, akkor és oda mehetünk innen, ahová, és amikor jónak látja a felsőbb vezetés. Kiváló parancsnokunkat, Nagyváradra vezényelték, Böszörményi Géza ezredest. Ő lett a Torda melletti harcok egyik hőse. Személyesen első vonalból vezette az ezredét szülővárosa, Torda védelmében. Cseres Tibor a meztelen szobrok című regényében hosszasan ír róla, álnéven Csadó ezredesnek nevezve őt. A búcsúvacsorán a pohárköszöntő alkalmával összetört a pohár a kezében. Kifolyt a vörösbor az asztalra. Mi ezt rossz ómennek véltük. Ő újra töltött, és a másik pohárral koccintott a győzelemre. Sajnos bejött a megérzésünk, szeptemberben – mielőtt mi is elvonultunk a frontra – megjött a halálhíre. Német páncélkocsi vitte Kolozsvárra, on-

nan Dunaföldvárra a temetőbe. Fiatal feleségével a Zichy kastélyban rendezett táncmulatságok alkalmával sokat táncoltunk hónapokkal előbb.

Legtöbb időnk éleslövészettel telt el. Sok tiszti átképző tanfolyamot vezettünk le. Mi voltunk ott az oktató tisztek. Nálam volt egyszer Révay Kálmán huszárszázados. Humoros eset (sztori) révén jegyeztem meg a későbbi Kossuth Akadémia parancsnokát emlékezetemben. Akkor nagybajuszú, fiatalos huszárszázados, később sopronkőhidai írnok, Akadémia-parancsnok és kivégzett tábornok, ott volt a figyelő tisztel sorában, mikor magyaráztam az aknavetős feladatokat a kiképzőhelyen, a lőtéren, a hegyoldalban. Észrevettem, milyen szorgalmasan jegyez egy bajuszos huszárszázados a vázlatkönyvébe. Háta mögé kerülve azonban elhűlve láttam, hogy nem a mondottakat jegyzi, hanem a szemközti dombon kapáló szőlőmunkás lányok lelibbenő szoknyáját örökíti meg ceruzarajzaival. A kivillanó lábszárak érdekelték, nem a 120-as aknavető irányzékának leírása. Hat év múlva – mikor kivégezték – azonosítottam a tábornokban a rajzoló századosomat. Sic transit gloria mundi; így múlik el a világ dicsősége. Vagy úgyis lehet mondani: Fortuna szekerén okosan ülj, úgy forgasd a keretét, hogy le ne dűlj!

Hogy voltatok, fiatalemberek lévén, az udvarlással?

Két lőgyakorlat között – mikor nem Pesten voltam – egy bájos kislányhoz jártunk a szobatársammal felváltva teadélutánra és egy kis harmóniumhallgatásra. Szépen játszott a kislány a harmóniumon, és szépen énekelt. Koós zeneszáma, „Kislány a zongoránál, fehérebb az orgonánál…” mindig ezeket az órákat juttatta eszembe, később, a háború után harminc évvel.

Mikor tévesen halálhíremet költötték, ez a kislány misét mondatott értem.

Akinek halálhírét költik, állítólag hosszú életű lesz. Negyven év múltán feleségemmel Várpalotán átutazóban – a Balatonnál voltunk kocsival – meglátogattam a várpalotai vegyészmúzeumot (a várban volt elhelyezve).

Ott az egyik múzeumőr hölgy meglátta, hogy nem a múzeum érdekel, hanem az udvart nézegetem… Beszédbe elegyedve vele kiderült, hogy az ő férje is a 201-es tancsapatnál szolgált, mint tiszt. Jól elbeszélget-

tünk a régmúltról, a közös ismerősökről. Akkor megemlítettem a harmóniumos kislányt, akit fel akartam keresni, ha még élt, de kedvesen lebeszélt róla, mert az mondta, nem akarja, hogy illúzióromboláson essem át, a kislány nagyon megöregedett. Igaza lehetett, mert a „kislány" akkor már túl volt a hatvanon.

Nem kerestem fel, hiszen ő Halász hadnagy menyasszonyjelöltje lett, és én Jancsi útját nem akartam keresztezni. Egy utász ezredes lányának udvaroltam, akik Várpalotára költöztek a nyáron. Nagy szép, 17 éves kislány volt, Editnek hívták. A réten nyíltak már a szarkalábak és pipacsok. Legényeim minden nap malomkeréknyi mezei virággal kedveskedtek nekem, a lovam nyergéhez kötözve. Tudták, ennek a következő állomása a kislány ablaka lesz.

Őt látogattam meg sebesülésem után Harasztifalu mellett 30 km lévő faluban, 1945 januárjában, mielőtt kimentem Németországban. Megtudtam, hogy kitelepített menekültekként tartózkodnak ott. Mint első sebesült tiszt – a tanzászlóalj sebesültjeinek és a pótalakulatnak a parancsnoka – ellovagoltam egy nap oda-vissza a jeges úton, 15 fokos hidegben „egy csókért". Gondoltam, ha az ördöglovas Bécsbe ment a menyasszonyáért, én is ellovagolhatok a kislányhoz, három közül az egyik hátaslovamon. Az ügetve megtett út után – visszajövetelem végén – sajnos a hidegben tüdőgyulladást kapott a lovam, és amikor leszálltam róla, összeesett és kimúlt. Ő szegény drága árat fizetett a huszáros bravúrért, a téli randevúért.

Már a háború után egyszer 1952-ben Szegeden felismertem az édesanyját, aki kis óvodásokkal volt itt Gyuláról. Ő is felismert, és elmesélte életük és kislánya történetét, a rosszul sikerült házasságát. Rangon alul ment férjhez egy munkáskáderhez, aki ivott és goromba volt, s elváltak.

Én is elmondtam, min mentem keresztül, fogság, aztán egyetem, akkor már nős voltam, gyógyszerész és egy kislány boldog apja. Nagyon sajnálta, hogy így végződött romantikus „kapcsolatunk". Edit búcsúztatott a frontra induláskor. Előző nap vele voltam moziban. A Csak egy nap a világ című filmet néztük.

Mikor Pestre hoztak – mint sebesült, mankós tiszt – meglátogattam őket Budán a villájukban. Akkor még szobalány vezetett be az ebédlőbe – ez az ostrom előtt volt még – mikor boldogan újra láttuk egymást,

alig egy hónap múlva, novemberben. Nagyon gyorsan peregtek akkor az események, és forgószélként sodorták az embereket ide-oda, nem tudhattuk, a végén mi lesz a sorsunk. Ma nevet ránk az ég, ma csókra hív a szád, a két karod. Ez akkor így volt természetes, háborús idők szülték az ilyen bizarr eseményeket.

Meddig voltál Várpalotán?

Várpalotán januártól szeptemberig voltam. Épült számunkra egy nőtlen tiszti épületrész, szoba-konyhás-fürdőszobás apartman, mi azonban már nem vehettük igénybe, mert nem lett addig kész, mire mi megindultunk a frontra. Orosz tisztek költöztek be, és maradtak ott majdnem ötven évig, míg végül kitakarodtak, és átadták helyüket, a várpalotai utódainkat, akik unokáink lehettek volna. Szegény Magyarország, szegény korosztályunk, akiknek ezt ki kellett állnunk.

Előreszaladtam az eseményekben, még át kellett élnünk az ország megszállását, 1944. március 19-ét.

Horthy kormányzót kicsalták Németországba. Kiment vele a vezérkar főnöke és a honvédelmi miniszter is. Ez alatt a németek lerohanták Magyarországot. Megszállták, és nem volt senki, aki parancsot adhatott volna az ellenállásra.

Puccsszerűen, szándékosan, így fej nélkül hagyatták a németek a hadsereget.

Én zászlóalj-ügyeletes tiszt voltam a laktanyában, és élesre töltött fegyverrel váruk a parancsot a telefonnál virrasztva és ugrásra készen. Igen, de lövésre készen a laktanya kapuja előtt meg a német harckocsik, Tigrisek álltak. Ellenállás esetén szétlőtték volna a laktanyát fél óra alatt a Szudéta–Németországból jött páncélos alakulatok. Negyvennyolc óra múlva a készültséget lefújták, és baráti vacsorára lettek meghívva az odavezényelt alakulatok tisztjei a Zichy-kastélyba, parancsnokostul.

Megkezdték a zsidók összeszedését. Szörnyű volt hallani a zsinagógában összezsúfolt emberek jajveszékelését, mert az SS-ek a zsidók háta mögött géppisztolyukat csattogtatták, ezzel halálra ijesztve a jajveszékelő tömeget. A sor iróniája és bukfence, hogy 1957-ben ugyanezt csinálták velem a pufajkások, mikor letartóztattak. Húsvét hétfőjén ezzel „szórakoztak” a pincében, mikor minket is falhoz állítva, megbilincsel-

ve, a géppisztoly závárzatát csattogtatva ugyanígy ijesztgettek minket, mint akkor az SS-ek a zsidókat. Senki nem segített azokon sem, és rajtunk sem segíthetett senki 1957-ben.

Voltak katonai események Várpalotán?

Oroszoktól zsákmányolt 120-as aknavetőink voltak, három-négy kilométeres hordtávolságúak. Nem készültek el a diósgyőri fegyvergyárban a magyar sorozatok, és ezeket nekünk a frontra indulás előtt át kellett adni a lövegeiket elvesztett tüzéreknek. Ezért lettem én a jelenlegi hadseregszervezés folytán, mint nehéz-aknavetős tábori tüzér. Fegyvernemet változtattam obsitos koromban.

Nagyon sokat gyakoroltuk velük, nekem négy ilyen aknavetőm volt. Katonáim az aknavetőkre ráfestették a lövegparancsnok tisztes babáinak a nevét: Kati, Sári, Erzsi, Mari volt az aknavetők beceneve, melyeket lóval vontattak. Ruszin lovászaim is meg tanultak irányozni, azért, hogy nekem kedveskedjenek. A köztük levő ruszin tanító éjszaka a raktárban tanította őket – az önként jelentkezőket – honfitársait, hogy ne csak lovakkal bíbelődjenek, hanem, hogy megmutassák nekem, hogy ők erre is alkalmasak lennének. Ezt akkor vettem észre, mikor éjszakai ellenőrzéseknél bementem a világos raktárba, ahol ők „túlórázva" magukban ruszinul beszélgetve ismételték a magyarok oktatási anyagát, nekem akarva kedveskedni. Ez azért volt, mert én meg a rádiómat és könyvtáramat legénységi szobájukba vitettem, és hagytam, hogy amikor szabadidejük van, olvashattak és rádiózhattak kedvükre. Megkértem őket, hogy a szeretőjétől mindenki kérjen el és hozzon el egy cserép muskátlit. Minden bakám – ha nem volt szeretője – vett egy cserép piros muskátlit, és odatette az ágya fölé. Laktanyaszemlén nagyon csodálkozott az ellenőrző tábornok, hogy a harmadik szakasz legénységi szobája valóságos lányszoba a többihez képest. A szemle után ezredparancsnoki elismerést kaptunk a kiváló rendű és tisztaságú körlet miatt. Jól esett a legénység ragaszkodása a fronton is, meghálálták a róluk való gondoskodást.

Elmeséled nekem a Csetényi kalandod, amikor életedben először harc nélkül vonultál vissza?

Télen a Csetényi hegyekben, a Bakonyban sí gyakorlaton vettünk részt. Mi tisztek a Csetényi-kastélyban lettünk elszállásolva. A kissé korosabb grófkisasszony mindig velem akart síelni. Szerette volna, ha

udvarolok neki. Hozzám képest idősebb lehetett, úgy harmincon felül, én csak 22 éves voltam akkor. Sokkal szebb és fiatalabb volt a szobalánya, aki 19 évesen lehetett akkor, ahogy összehasonlítottam őket. Egy alkalommal azt mímelte, hogy kificamította a bokáját, és nekem a karomban, ölben kellett hazahoznom a kirándulásról. Féltem, hogy egész éjjel meg akarja hálálni, mert a folyosó végén volt az ő szobája. Bezártam a szobám ajtaját. Szilveszterkor nem akartam, hogy nálam várja meg az újévet.

A többi tiszt ugyanis a kocsmába ment mulatni, engem meg otthon hagytak a kastélyban, hogy szórakoztassam a konteszt. Én is inkább a szobalánnyal táncoltam volna a kocsmában. Így aztán „szűzen" úsztam meg az éjszakát a Csetényi hófehér kastélyban a grófnőtől. A reggelinél nagyon rosszkedvűen üdvözölt a kisasszony, mert sikertelen volt az éjszakai sétája a folyosón végig. Az arisztokratákkal nem volt szerencsém. Sem a pesti, sem a németországi kapcsolataim nem fejeződtek be happy end-del. Talán katonadolog, vagy megkímélt a sors egy kékvérű szifilisztől? Ki tudja?

Nem robbant a bomba, mondhatnánk azt is. Mint ahogy nem robbant egy Budapest bombázása után Olaszországba visszarepülő amerikai Liberátor ledobott bombája sem a várpalotai völgyben egyszer a nyár folyamán, mikor a német megszállás után kezdték Pestet is bombázni.

A laktanyából láttuk a bombázást, és én kilovagolva a völgyben, ahová hullottak, szétszedtem egy fel nem robbantat. Két csendőr, akik velem kilovagoltak – megszemlélni az eredményt, – elbújtak a fák mögé, mikor az egyiknek kiszereltem a gyújtófejét. Szétnyílt a bomba a köves talajon, mivel nem működöt a gyújtófej. Valószínűleg szabotázs történhetett azzal a bombával még a szerelő gyárban. Kicsavartam a szerkezetet, lerajzoltam, és jelentettem a zászlóaljparancsnoknak. Azt jelentette Pestre, hogy van náluk egy fel nem robbant bomba. A pesti tűzszerészek az üzenték, eljönnek megnézni. Velem visszavitették a kiszerelt alkatrészeket, de nem lett belőle semmi botrány, mert közben Pesten is találtak egy romba dőlt bérház pincéjében egy hasonlóképpen fel nem robbant bombát. Így megtarthattam magamnak emlékül a másodszor is kiszerelt és hazavitt gyújtószerkezetet. A tiszteknek bemutattam a rajzot és a szerkezetet.

Másik alkalommal, ejtőernyős amerikaiakat fogtatok el!

Hetek múltán egy „Liberátor jött a felhőből” (olyan sokan voltak) kilőttek a repülőink (veszprémiek) egy bombázót. Heten ejtőernyővel kiugráltak a gépből, az utolsó ernyője azonban meggyulladt és lepottyant a várpalotai sziklákra. A szél által elsodortakból egyet magam is megcéloztam és lóval vágtázva akartam elfogni. A lövészárkokkal merőlegesen vágtáztam én, de egy százados párhuzamosan haladva a leszállni készülő amerikai felé, egy gondolattal hamarabb ért oda. Ketten – a pisztolyát már a levegőben eldobó fiatal katonát foglyul ejtettük. Kezét a fejére téve szépen ballagott velünk a parancsnokságra. Ott kihallgatták és megmotozták. Ejtőernyőjét elosztották a főnökök egymás között, zsebkendőjét – mely egy hete fényképezett Balaton környéki terepet ábrázolt színesben – a százados kapta meg. Volt dollárja, horgászfelszerelése, kolibri tollas horgokkal. Én azokat kaptam meg hadizsákmányként. Gyufásdobozát kicseréltem az enyémmel. Ez a hadizsákmány még az orosz hadifogságban is megvolt, ezzel díszítettem 1945-ben a karácsonyfánkat. Feltettem még rá a kikötőben (Novoszibirszkben) egy néger matróztól kapott (nekünk ledobott) Chesterfield cigarettás dobozt is. Különös fantasztikus egybeesése a sorsoknak. Amerikai ejtőernyős (fogoly) gyufája, egy amerikai négertől kapott (magyar foglyoknak ledobott) cigarettával. Ezzel a gyufával meggyújtott egy szál cigarettát tizenketten szívtuk el a Szentestén. A többi 19 szál cigarettát még ott a kikötőben bajtársiasan szétosztottunk a legénységnek, hogy ők is beszippantsák a szabad világ illatát.

Most jön az egyik kedvenc történetem! A lelőtt magyar pilóta esete.

Tudtam, hogy ennek örülni fogsz! Egy szép nyári napon légi harcot figyeltünk meg a fejünk felett, gyakorlat közben. A veszprémi vadászrepülők ütköztek meg az amerikai Mustangokkal. Egy magyar vadászgépet leszállásra kényszerítettek. A szépen a fáknak vezette az erdőben a gépét, és mosolyogva, nyugodtan kiszállt belőle.

Mire odaértünk, már rágyújtott egy cigarettára, és mosolyogva kínált meg bennünket is, akik ketten odavágtáztunk, hogy segítsünk neki.

Kiváló pilóták voltak a mieink. Bátrak és jól képzettek voltak, csak az volt a baj – mint mindenütt – hogy kevés volt belőlük, nem volt elég Messerschittünk. A győri repülőgép gyárban még jobb gépeket gyártottunk, mint a németek, csak az volt a baj, hogy százszor több kellett

volna belőlük akkor. Ugyanúgy még páncélosból, rohamlövegből és nem beszélve a gyalogosoknak szánt géppisztolyból. Montecuccolinak volt igaza: „A háborúhoz három dolog kell: pénz, pénz és pénz”.

A győzelemhez az anyagiakon kívül a bőséges fegyverzet és a katonai elszántság, azaz az ügy igazságában való fanatikus hit is elengedhetetlen. A harcosnak feltétlen meg kell győződve lenni az igazáról, éreznie, tudnia kell, hogy vagy ő, vagy az ellenség marad életben. Ezért a célért önfeláldozóan nem kímélheti az életét sem, az ellenséget a saját érdekében meg kell semmisítenie mindenáron. Ha e feltételek bármelyike hiányzik, a győzelem kilátásai nagyon csekélyek. Nálunk szinte mindegyik feltétel hiányzott. A propagandáknak nem volt meggyőző ereje. A legénység elszántsága (zömmel szegény sorsú emberek) nem volt magas szinten.

A törzstisztjeink – zászlóalj –, ezredparancsnokok – alacsony gyakorlati tudását – mi fiatal tisztek – az ezredparancsnoki vizsgákon nap, mint nap tapasztaltuk. Nekünk kellett végrehajtani a vezetési gyakorlaton a parancsokat, és ha mi sokszor nem súgtunk volna a vizsgázóknak, bizony sokan megbuktak volna a vizsgáztató vezérkariak és a tábornokok előtt.

Volt erre példa elég. Előfordult, hogy az egyik ezredes állva adta ki a támadási parancsot az első vonalban, mire a tábornok a fülem hallatára megjegyezte: „a túloldalról partizán mesterlövész kilőtte.” Végeztem! Az illetőből nem lett ezredparancsnok. Honnan is lett volna az évtizedeken át irodákban dekkoló, öregedő törzstisztekből pár hónap alatt jó, a harctéren helytálló egységeknek a vezetője. Huszonöt évvel ezelőtt voltak ők az első világháborúban fiatal tisztek, de sokan közülük talán akkor sem voltak frontkatonák. Az első világháborúban is sokan végigszolgálhatták a négy évet úgy, hogy puskaport akkor sem szagolt mindegyik.

Ebben az időszakban milyen volt a hadi helyzet?

A hadi helyzet katasztrofális romlása következtében, minden hadra fogható erőt mozgósítottak. A román átállás következtében az orosz csapatok menetben tudtak vonaton, gépkocsin, Dél-Erdélyen át a Kárpátokon akadálytalanul egész a volt trianoni határig ellenállás nélkül átjutni.

A Tordánál rövid ideig feltartóztatott ellenséges csapatok Székelyföld elfoglalása után Kolozsvárt is elfoglalták. Kárpátalján még állt a magyar védővonal, de a túlerő ellen azokat is bekerítés veszélye fenyegette. Ekkor mozgósították a 201-es tanzászlóaljat és a hajmáskérieket, azzal a feladattal, hogy a csongrádi hídfőnél foglaljunk állást, és a Tisza keleti oldalán vegyük fel a harcot. Az oroszok már délről Battonyánál elérték a határt. Előrenyomulásunkat Aradig az ott felsorakozott román és orosz erők Mezőhegyes felé visszaverték. Arad két napig volt csak magyar kézen. Ez volt a hadi helyzet, mikor mi Várpalotát elhagyni készültünk. A zászlóalj indulójával, a várból kivonulva megindultunk az állomás felé. A lakosság, ismerősök, lányok sorfala közt a város főutcáján vonultunk a szerelvényhez, a marhavagonokhoz, 1944. szeptember 18-án.

Bajtárs még tán csak öt perc az élet,
Öt perc és nincs tovább,
Bajtársa előre, ma olcsó az élet,
Mindegy, de győzni muszáj.

Honvédek állnak a Kárpátok ormán,
Védik a legszebb hazát,
Millió muszka rohan le reájuk,
Százezrek rontanak reá.

Bajtárs az életed ne adjad olcsón,
Jöjjön a legszebb halál,
Harc után békén pihenhetsz a földön
De megmarad a szent Hazád!

A hadtest parancsnoka búcsúztatott bennünket azt jelentve ki: A tanzászlóaljnak csodákat kell tenni az ellenséggel szemben. Meg kell védeni a hazát. Énekeljük el a Himnuszt. Erre szólalt meg mellettem egy székely bakám (ami, na is nagyon elgondolkodtató minden politikus és érző ember számára): „Hadnagy úr, éhes hassal nem lehet Himnuszt

énekelni!” Ma is a fülembe cseng ez az intelemnek és kétségbeeséssel felérő figyelmeztetés, a mindenkori vezetőknek szóló üzenet. Még nem kaptunk ugyanis ebédet, a reggeli üres kávé már felszívódott, és délután háromkor már korgott a baka gyomra. Vártuk a legszimpatikusabb fegyvert, az úgynevezett gulyáságyút, hogy mikor érkezik meg a gőzölgő babgulyással. Addig is mi tisztek, csoportokba verődve beszélgetésben elegyedtünk. Akkor mondtam a parancsnokló tábornoknak, a felszerelésünk igen gyenge, a tüzéreknek, nekünk csak a volt 81-es vetők maradtak, melyek kis hatásfokkal bírnak, szerb, olasz és német lőszerrel. A magyar táblázathoz alkalmazható lőszer csak a ködgránát volt, szintén magyar. Csak szakember – azaz aknavetős tiszt – számára érthető, és nem kell magyarázat, hogy milyen lehetetlen helyzet az, hogy különböző töltettel rendelkező lőszerrel, hogy lehet egy más lőszerhez alkalmas lőtáblázattal ellátni a tűzvezetést harctéri körülmények között. A figyelőhelyen bemért adatok menetközben helyesbíteni, mivel mikor belőttük a célt és össztüzet vezényelnék, bemondják, hogy elfogyott a szerb akna, amivel eddig lőttünk, és mos német, vagy olasz akna van soron. Azt kellett volna főbe lőni, aki ilyen helyzetben – miután tudta a tényeket – azt jelentette ki (pl. a búcsúztató tábornok) a fegyverzet hiányát pótoljuk lelkesedéssel!

A legfelsőbb vezetőink sajnos 20 év alatt nem tettek meg minden lehetőt, hogy az ország anyagi helyzetét, a lakosság lelki, anyagi helyzetének javulását, a hadsereg kielégítő felszerelését elfogadhatóvá tegyék. Ez Trianon bűne is!

Meg is lett az eredmény, a külső erősebb hatalom és a belső, elégedetlenség végleg elsöpörte az addig fennálló rendet. De addig még soknak kellett szenvedni azt, amiért nem volt, lehetett felelős.

Szóval akkor elindultatok... Milyen volt a katonai morál?

Mi, katonák, be lettünk vagonírozva, és ahogy az első háborúban, dalolva mentünk a Hazát védeni, vagy, ahogy cinikusan mondhattuk volna, a vágóhídra. A többi tiszt a mozdony utáni pullmankocsiban foglalt helyet a tiszti legényeikkel. Én, mint legfiatalabb tiszt, a legénység közepén lévő, marhákat és két bornyút „beszállásolt” marhavagon túlsó felében rendezkedtem be. Ezt meglátták a lányok – akik minket búcsúztattak –, hogy nekem hol a fekhelyem, s akkor az összes virágot, rózsát az én vagonom ajtajának a széléhez tűzték fel. Hátrébb kellett

kötözni a teheneket, nehogy lelegeljék a búcsú virágait. Bevallom, jól esett ez a demokratikus helyzetfelismerés. A legénység szeméből is nagyobb megértés sugárzott, valahogy megérezték, hogy ezzel is közelebb jutottunk egymáshoz. Később ezt a közelséget még azzal fokoztam, hogy parancsban adtam ki, senki előttem nem áshat árkot, csak mögöttem egy méterre, ha szemben az ellenség.

Amikor visszavonultunk, mindig megvártam, hogy elvonuljanak mind előttem, és én utolsónak hagytam el a kiürített állásokat. Gondoskodtam mindig enni- és innivalóról, mert tudtam, ez a legfontosabb! Többet jelent a szemükben, mint az alvás és a lőszer. Rekvirálnom kellett az állatokat, tehenet, bornyút, birkát, mert szomorú kimondani, hogy a katonai ellátás nem működött, és nagyon ritkán kaptunk kincstári ellátást. Szereztem üstöt, kocsit, lovat, és azt mondtam a konyhán dolgozóknak, naponta háromszor fognak meleget főzni, amikor erre mód van, különben jönnek velem fogolyszerzésre. Inkább főztek. Volt idő, amikor napi egy-két liter bort is kaptak a legényeim, mert egy jómódú gazdával megbeszéltem, inkább mi igyuk meg a borát, mint az oroszok, mert azok, ha berúgnak, csak bajt fognak nekik csinálni. Az orosz tisztek szerint is az orosz durák, azaz hülye lesz, ha sokat iszik. Az összekötő honvéd pároknak kiadtam, kulaccsal jöjjenek jelentkezni, mert annyi bort vihetnek, amennyit a kulacsokban el bírnak vinni. Mindig volt összeköttetésben a szomszéd századokkal emiatt, jöttek a borért.

Lassan besötétedett a várpalotai állomáson. Elindultak hazafelé a búcsúztatók és a kevés hozzátartozó, akik eljöttek végső Istenhozzádot mondani.

Az egyik vagonban elkezdték, aztán átvették a többiek is a közkedvelt romantikus slágert, amelyből katonanóta lett:

Ma este indulunk a frontra,
Búcsúzom Tőled kis Kató,
Ne fél vigyázunk mi magunkra,
Vélünk az Isten kis Kató,
Elkísér a csókjaid emléke,
Az élet szép, szeretni jó,
Patyolatfehér ágyacskádban,

Gondolj majd néha rám, Kató…

Végigmentem a szerelvény mentén, benéztem a tiszti fülkébe, és visszamentem az én vagonomhoz. A szerelvény végén összetalálkoztam egy nagyon kedves, fiatal kislánnyal. Vacsorát vitt az édesanyjának valamelyik őrházba, egy vasutasnak. Beszédbe elegyedtem vele. Olyan volt, mint a mesében Piroska, a kendőjébe csomagolt élelemmel. Én nem farkast alakítottam, de megszólítottam és elbeszélgettünk. Mit tesz Isten, Katónak hívták. Eldúdoltam neki a búcsúdalunkat, majdnem elsírta magát, és csókkal búcsúztunk egymástól. Megígérte: imádkozik értem, hogy egészségesen hazajöjjek a frontról. A szűz imáját meghallgatva a Jóisten ott fenn, – a későbbiekben mindig hálával gondoltam az ismeretlen kis Katóra, akit a sors küldött utolsó istenhozzádként a halálba menők vigasztalására.

Minden elcsendesedett. Lassan megindult a katonavonat. A legénység halk nótázása is elhallgatott, mindenki álomba merült, és biztos szeretteiről álmodott a hosszú úton. Keresztülmentünk a Dunán Dunaföldvárnál, nem vettük észre, a vonat kattogása elandalította rossz érzéseinket. Úgy lett időzítve, hogy hajnalban megérkeztünk a végállomásra. Csongrádon, a Tisza partján foglaltunk körkörös védőállást.

Megérkeztetek Csongrádra. Hogyan tovább?

Szemrevételeztük a tüzelőállások helyét a szakaszparancsnokokkal. Körbelovagoltuk a terepet és a célpontokat, a kiemelkedő terepszakaszokat bejelöltük a térképen, mint a nagygyakorlaton szoktuk a gyakorlótéren. Egy napig voltunk csak itt. Új parancsot kaptunk. A Tanzászlóaljnak támadással kell bebizonyítani a harckészséget: mentse fel Makót, melyet már az orosz–román csapatok körülzártak.

Annyira romlott a hadi helyzet, hogy nem maradhattunk Csongrádon, gyalogmenetben megindult Szentes-Mindszent-Hódmezővásárhely felé. Megindultunk az úgynevezett „Hadak Útján”. Közeledtünk a front felé, eleinte biztosítás nélkül, később már a harcászati szabályzat szerint biztosított menetben. Vásárhelyre érve ott éjszakáztunk. Egyik mellékutcában lettünk elszállásolva, és finom paprikás csirkével vendégeltek meg a szállásadók. Ez volt az utolsó civil vacsoránk.

Innentől kezdve katonakoszton voltunk, később önellátóknak kellett lennünk, mert az étkezés csődöt mondott egész frontszolgálatom alatt.

Reggel egy katonazenekarral végigvonultunk a városon Földeák, Makó felé. A harcok már Földeák térségében folytak, és a lakosság hangulatának megnyugtatására szólt a katonabanda.

A közeli orosz támadástól félők megnyugtatására, bizony mi is azt gondoltuk, jobb lett volna a rohamlövegek lánctalpainak zörgését hallani, mint a pattogó katonazenét. Ez bizony csak olyan lelki vigasz volt. Füst, amelynek nincs lángja.

Kérlek, mondj valamit az előzményekről

1944. szeptember 26-án foglalták el az oroszok Makót. A 3. magyar hadsereg parancsnoka jelentette: „a 23. tartalékhadosztály részeit körülzárták Makón”. Ellentámadás 7/1. rohamtüzér üteggel megerősített gyalogezrednek sikeres volt.

Több szovjet harckocsit kilőve visszafoglalták Földeákot. Ezeket a harckocsikat láttuk, amikor mi is erőltetett és biztosított menetben mentünk októberben Földeák felé.

A világ nagy rádióállomásai is beszámoltak a délmagyarországi eseményekről. A német és magyar vezetés minden erőt összpontosított Makó körül, mert Makónál dől el a magyar Alföld sorsa. Ebben a „minden erőben” voltunk mi is beszámítva. Ezt nevezhetjük a végső erőfeszítésnek. Sajnos a szándék és az adott anyagi erők közt óriási volt a szakadék. Tízszeres túlerő emberben és hadianyagban előrevetítette a támadás eredménytelenségét. Október 7-re érkeztünk mi ebben a térségbe.

Harctéri körülmények között vonultunk a földeáki úton, mert közeledett a front. Tartottunk attól, hogy rövidesen megütközünk a Makóról közeledő szovjet és román csapatokkal.

A levegőben is puskaporszag volt. Kissé ködös októberi idő és a legénység hangulata is borús volt. Mindenki érezte, hogy most már nem babra megy a játék, közeledik a tűzkeresztség, és innen számítva mindenki élete veszélyben foroghat. Itt már csak a Jóisten és a katonaszerencse segíthet – gondoltuk.

Ha a következő eseményeket összefoglalhatom, az úgy; a front, tűzkeresztség, Földeák.

Látom, rendesen felkészültél belőlem! Nem unod még? Tartsunk egy kis szünetet!

„Az ér el igazi sikereket, aki jól élt, gyakran nevetett, sokat szeretett, elnyerte az okos emberek tiszteletét, a szegények bizalmát, és a gyerekek vonzódását. Aki különb világot hagyott maga után, mint amilyet ő talált születésekor. Aki mindenben a legjobbat kereste, és ő is a legjobbat adta önmagából. Az élete ihletett volt, az emléke áldáshozó."

Moldova György

Második fejezet

Folytassuk! Földeáknál tartottunk.

Igen!

Előző nap volt a nemzeti gyászünnepünk. 1849. október 6-a az Aradi Vértanúk ünnepe. Arad ismét feketébe öltözhetett. A román-orosz csapatok – a rövid időre magyar kézen lévő várost, amely 25 év után pár napig ismét magyar katonát láthatott – „felszabadították."

Ugyanezen a sor érte Arad után Makót is, a határ innenső oldalán. Ez már mélyen a húsunkba vágó seb volt. Ilyen gondolatok keringtek a fejemben, mikor közeledni láttam Földeák házait. Gyermekkori, első világháborús versike jutott eszembe, amit hatéves koromban az elsők közt megtanultam.

Bajusza még nem volt, de volt érme három,

Egyet télen kapott, egyet meg nyáron, az orosz határon.

Vaskeresztje is volt, a császártól kapta,

A másikat az ács nyírfából faragta, ott nyugszik alatta.

Erről a versről jutott eszembe: Bajuszom már van ugyan, közel vagyunk a határhoz, a tűzkeresztet később megkaptam, nem a császártól ugyan, de hála Istennek a nyírfakeresztet a sortól később sem érdemeltem ki.

Ilyen gondolatokba merülve elértük a falut és már hallottuk a puska, a géppisztoly ropogását. A falu már egyszer átesett az orosz „felszabadításon" és a lakosok elmondása alapján több nő a megerőszakolást is elszenvedte. A falu utolsó házainál foglaltunk tüzelőállást.

Tüzérségi és aknavető tűzben tartottuk egy ideig a frontvonalat. A jobboldali kukoricásban megjelentek az orosz és román csapatok.

A sapkájuk alapján lehetett őket megkülönböztetni. Az oroszok mind géppisztollyal voltak felszerelve, a románok csak puskával, mint mi.

A szomszédos 51. gyalogezred visszavonult, és így mindet a bekerítés veszélye fenyegette. Írásbeli parancsot kaptam a visszavonulásra. Páncélosaink nem voltak, az orosz T–34-essel jöttek, s a 37 mm-es páncéltörő fegyvereink sem tudták az előrerohanó érckolosszusokat megállítani. Az egyik legényemnek ellőtték a jobb kézfejét, őt kellett az utcasarkon bekötöznöm. A falu elhagyása, kiürítése után az oroszok leálltak erőt gyűjteni, így nagyobb emberveszteség nélkül elértük Hódmezővásárhely déli szélét.

A nyomasztó ember- és tűzfölény kilátástalanná tette az eredményes ellenállást. Először a téglagyárnál mentünk tüzelőállásba, majd éjfélkor jelentkezni kellett a zászlóalj-parancsnokságnál a szakasszal.

A kapott tájékoztatás alapján parancsot kaptam, hogy hajnalban menjünk ellentámadásba a földeáki út irányában. Ez csak arra volt jó, hogy a kis lélegzethez jutott parancsnokság áttelepüljön Sándorfalvára. Minket ismét magunkra hagytak az orosz gyűrűben.

Szomorú tapasztalat kezdődött a felső katonai vezetés eredményessége és magatartása. Ez lehangoló volt később is.

A délelőtti órákban még tartottuk a töltés melletti állásainkat. A figyelőhely és a lövegek között megvolt a telefonösszeköttetés. Az úton viszszavonuló csapatok a városon keresztül Mártély és a komp felé menekültek. A nagy ködben először a tüzelőállásban lévő üteg vonult vissza, mert jelentették, hogy be vannak kerítve, és megszakadt az összeköttetés. Nem kaptam segítséget a felmentésükre, még az a szakasz sem jött kiszabadításukra, amelyik parancsban ki lett jelölve. Önként jelentkezett egy motorkerékpáros őrvezető a páncéltörőktől és egy golyószórós katona. Ilyenkor tűnik ki, kiben mennyire lehet bízni. Volt olyan híradós főhadnagy, aki a fegyverét és kézigránátját is hajlandó volt átadni, csak ne kelljen neki esetleg harcolnia. Ludovikás tiszttársaim is elmentek századaikkal mellettünk, és nem jöttek a segítségünkre, annak ellenére, hogy erre fülem hallatára parancsot kaptak!

Ilyenkor tűnik ki, mennyire nem vagyunk egyformák, és a bajban ki tart ki a másik mellett. Nagyon kevesen. Mire a motorral a helyszínre értünk, már nem volt ott a szakasz. Sikerült nekik a nagy ködben elszakadniuk az oroszoktól, akiket már mellettünk a házakban lehetett látni,

ki-be jártak. A motorkerékpáros visszament a századához, és én is találkoztam a főúton a visszavonuló szakaszommal. Itt szereztem két lovat a lőszerkocsihoz, mert előtte kilőtték. Egy harmadikat hátasnak, mert az enyémet elvitte a parancsnokság, amikor korábban visszavonult Sándorfalvára. A tiszai komp felé haladva az úton rendszertelenül, össze-vissza, fegyelmezetlenül vonult vissza a Hódmezővásárhelyről kivonult gyalogság. A tisztek nem voltak a csapataiknál, azt tapasztaltam. A Tisza túloldalán rendeztem a szakaszomat. Mindenki megmosakodott és megborotválkozott, ez nagy hatással volt a fegyelemre. Ezt első világháborús emlékiratokból olvastam, hogyan kell a szétzüllött, demoralizált csapatokat, legénységet rendbe hozni. Ezt mos kipróbáltam az akkori helyzetben, saját csapatomon, sikerrel. Ruházatot, felszerelést ellenőrizve, a csapatot megszemlélve, rendezett alakzatban vonultunk a töltésoldalon Sándorfalvára. Ott jelentkeztem a tüzérosztály parancsnokánál, hogy itt a 201. tanzászlóalj, mert mögém sorakozott menetben az egész zászlóalj, és így vezettem be őket a faluba.

Ott tudtam meg a tüzér ezredestől, hogy Mátékovics százados és segédtisztje már egy nappal hamarabb otthagyta Vásárhelyt és jelentkezett Sándorfalván, jelentve, hogy a zászlóalj is ott van, holott mi akkor még a front Vásárhelyi szakaszán vergődtünk. Akkor kezdtem mind jobban kiábrándulni katonai vezetésünkből. A személyes helytállás és bátorság hiányát észleltem akkor nálunk a vezetőkben. Nem is láttam ezek után a hadnagynál magasabb rangú semmilyen fegyvernemnél az első vonal közelében.

Most érzem elérkezettnek az időt, hogy nagybátyámról Csukás Kálmánról vk. alezredesről beszéljünk egy keveset. Ő volt a közvetlen parancsnoka a szovjet fronton Horthy István kormányzó helyettesnek és a legeredményesebb vadász „ásznak" Szentgyörgyi Dezsőnek

2. Repülődandár vezérkari főnökeként, 1943. január 19-én átveszi az ilovszkojei repülőtér önkéntes parancsnoki tisztjét és az üzemképes repülőgépeket, repülő bajtársait biztonságos területre küldve, az oroszok által körbevett területen maradt. A vezérkarral nem volt semmilyen kapcsolata, ezért a dandárjának példát mutatva, katonái élén megpróbált kitörni a szovjetek gyűrűjéből. Harc közben érte a halál.

Tudok róla Ferikém, minden tiszteletem az övé! Nagyszerű katona volt, meg is írtad a történetét az egyik könyvedben. Az elsők között voltam, akik tiszteletpéldányt kaptak tőled. Büszke is vagyok rá! Csodálatosan írsz róla, megragadó a stílusod! Ezt most nem udvarlásból mondom, de tényleg! Rengeteg munkát tettél bele, és látod, megérte. Tisztelegtél az emléke előtt, bemutattad őt az olvasóidnak és persze, ennek a könyvnek köszönhetjük a mi megismerkedésünket!

Köszönöm a szép szavakat! Nekem tényleg fontos a véleményed! De most, kérlek, folytassuk…

Rendben. Akkor vált leginkább érezhetővé a katonai kudarcok folytán kialakult apátia. Sokan nem látták értelmét az ellenállásnak, de átállni sem mertek, a megtorlástól, a kommunizmustól tartva. Az emberek fantáziájában élénken élt 1919., és a vörös terror Oroszországban. Osztályharcos háború volt ez a keleti frontszakaszon, ugyanez nem volt lelkileg érezhető a nyugati arcvonalon. Emiatt a tisztek jobban féltek fogságban esni keleten, mint nyugaton. Megtorlástól, atrocitástól tartottak a proletáriátus ellenséges világnézete miatt.

Másnap reggel, ködös időben, át kellett fésülni a töltés előtti részt, partizán beszivárgás miatt. Itt esett el Bencsó András szakaszvezetőm, aki megjósolta halála körülményeit, azaz, hogy elsőnek esik el, és saját golyótól. Így is történt.

Felszállt a köd, és vonultunk tovább a Tisza töltéséhez. Több halott orosz katonát láttunk a lövészgödrökben és a tanya mellett ásott lövészárkaikban. Délutánra olyan nagy volt a veszteségünk, hogy vissza kellett húzódnunk a töltés előtti sima terepről a tanyák védelmébe.

A töltésen már beásott oroszok géppuska- és aknavető tüzében összeomlott a kerékpáros század támadása. Nyolcvanból tizennégyen jöttek vissza. Egy katonának a fejét érte a sok szilánk, és bekötöztem. Mint egy nagy turbán volt a fején sapka helyett a több gyors-kötöző csomagból alakult fejdísz. Szerencsére nem vettem el tőle a kézigránátot, s ennek köszönhettem az életemet, mert, ahogy bekötözve hátra indult, egyszer csak nagy robbanást hallok. Az történt ugyanis, hogy a hátam mögött egy kukoricaszár kúpban egy partizán volt megbújva, engem akart hátulról lelőni, s ezt vette észre a bekötözött katonám. Hozzávágta a nála maradt kézigránátot, és ezzel megmentette az életemet.

Visszaintett nekem, odamutatva a szétrobbant kukoricaszárakra, és lassan továbbment. Mikor később én is megsebesültem, véletlenül egy helyre kerültünk Zalaegerszegre. Ott volt lehetőségem, hogy megköszönjem neki, hogy megmentette az életemet. Azt mondta, most legalább kvittek vagyunk, hadnagy úr, mert maga meg az én életemet mentette meg, hogy olyan jól bekötözött.

Ezek után még fél négyig kitartottunk ott a tanyák vonalán. Későn kaptunk meg egy írásbeli parancsot, hogy két órakor kezdjük meg a visszavonulást. Késésben voltunk, már kétoldalt visszavonultak a többiek. Borotválkoztam a tanyaszobában, mikor jelentették, hogy az oroszok már a tanyaudvarban vannak. A legényem tartotta a tükröt, és ledobva a földre, ki akart ugrani az ablakon. Miután elolvastam a parancsot, mondtam, kezdjék meg a visszavonulást, és befejeztem a borotválkozást.

Ennek köszönhető, hogy nem volt pánik, a legénység nem vette tudomásul az oroszok közellétét, és nem esett pánikba. Visszamentünk Sándorfalvára. Az a hír, parancs fogadott ott minket, hogy Pestre fogunk menni a Vár védelmére. Éjfélig így is volt, készültünk a felmenetelre, és úgy volt, hogy egy kislányt felviszek magunkkal a szüleihez vissza, mert itt a nagymamánál volt a bombázások miatt „evakuálva" Pestről. Beöltöztettem katonaruhába, hogy el tudjon jönni velünk Pestre. Közben megváltozott minden.

Aztán mégis másképpen alakult.

Bizony! Éjfél után jött írásos parancs, azonnal riadó, indulás Szegedre, mögöttünk jön egy SS-hadosztály, visszafoglalni Szegedet.

Ez volt a melléklet bíztatásnak. Nem lett a támogatásból semmi, sőt minket is azért irányítottak ellenkező irányba, hogy mi se legyünk Pesten, mikor ők a várat elfoglalják. Számítottak a kiugrásra, és így távolították el minket. A kormányzó ezredéből a szegedi 9. gyalogezred 3. zászlóalja Mészáros százados vezetésével is átállt a nyilasokhoz. Mi megindultunk a műúton Szeged irányába. A kislány nem jöhetett velünk, nem vihettem magammal a frontra. Azt mondtam neki, hogy bújjon el a padlásra az oroszok elől, öltözzön öregasszony ruhába, kormozza be az arcát is. Mi már tudtuk, hogy mi vár a fiatal lányokra, ha a részeg oroszok megvadulnak. Sírva búcsúzott el tőlünk, mikor hajnalban elindultunk.

A fehértói halastavak északi részéig érve csatárláncba fejlődtünk. Egy cigány honvédem egy lopott hegedűvel a hóna alatt (azt mondta nekem, egy tanyában nyomták a kezébe) azt kérdezte: Mi a hadnagy úr nótája? Mondtam: „Csak egy kislány van a világon", rágondoltam a szegedi kislányra, akinek udvaroltam. Elkezdte húzni, mire a „drága galambomhoz" ért kaptunk egy géppuskasorozatot, és közénk csapódtak az aknavetők gránátjai. Levágódva a földre, rám nézett a fekete szemeivel, és reszketve kérdezte: „Hádnágy úr, húzzam-e még?" „Ne húzzad, húzzák már a nótánkat az oroszok." Rövid időn belül le is lépett, és valószínű, másnap már az oroszoknak húzta a csárdában. Nem tudtunk tovább menni Szegedre, mert a csárda tornyából vezették a tüzet az oroszok, és a Szegedet elfoglaló orosz csapatok már beásták magukat az út két oldalán. A tüzérségi figyelőt foszforos lövedékekkel egy páncéltörős hadnaggyal versenyezve felgyújtottuk, és a figyelő elhagyta a tornyok, mikor lángolt. Ezt távcsővel észleltük.

Fél óra múlva ott, ahonnan irányítottam a tüzet, hirtelen megállt egy terepjáró dzsip. Kiszállt belőle egy vezérkari ezredes (a sofőrje százados volt) és hozzám jött, megkérdezte: „hadnagy úr, hol van az első vonal?" Egy kőrakás mögött feküdtem, és onnan feleltem: „itt, ahol fekszem!" Ugyanis előttem már nem volt semmi, csak az oroszok. Figyelőhelyem a ház előtti útrészen volt a kőrakás mögött. Erre az ezredes visszament a kocsihoz, kitettek egy fehér zászlót, és teljes sebességgel megindultak az oroszok felé a csárda irányában Szegedre.

Azonnal jelentettem a zászlóaljnak, ott azt mondták, miért lőttem le őket? Lehetetlen lett volna a pisztolyommal kilőni a robogó kocsit, de különben is a hét töltényemet másra és máskorra tartogattam.

A konyhahír – jellemző – az volt, hogy a püspököt akarták kicserélni egy orosz tábornokkal. Jellemzők ezek a hihetetlen értesülések az egész háború folyamán. Az is jellemző, hogy aki ezt a parancsot adta, elsőnek állt át október végén, és az új hadseregben vezérőrnagy lett: Mátékovics Endre egykori ludovikás tanár. Beosztott tisztjeitől úgy értesültem, karrierista volt. Kifejezetten üdvözölte a hajdani ludovikás tiszteket! 1956-ban Szegeden találkoztam vele egy borbélyüzletben, és nem akart megismerni, mikor bemutatkoztam neki. Nem akarom minősíteni sem az akkori, sem a későbbi magatartását, de ő nem az én katonaideálom volt. Lehet, hogy szerb származása is befolyásolta tetteiben, és szerin-

tem – ahogy én ismertem Várpalotáról – szerette az alkoholt. Én soha-sem szimpatizáltam azokkal, akik néha többet ittak a kelleténél.

Visszatérve a fehértói akciónkra, támadásunk elakadt, és másnap visszavonultunk Szatymazra. Itt menekültekkel találkoztunk, akiknek azt tanácsoltam: ne menjenek tovább, ha túlhaladt a front, menjenek vissza Szegedre! Szüleim jutottak eszembe, mintha nekik mondtam volna, nem legyenek hontalanok, kitéve a háború borzalmainak. Szatymaz után Kiskunmajsára mentünk. Az aranyosi dűlőben a szegedi út két oldalán ástuk be magunkat. Itt fogtunk el egy orosz századost, mikor egyedül kerékpározott az úton. Fiatal, huszonegy éves kapitány volt. Megkínáltunk cigarettával, és együtt vacsorázott velünk, aztán kísértettük hátra.

Másnap délelőtt megindult az általános támadás Pest felé, és mi is bekerültünk a támadó ékbe. Itt esett el mellette egy pesti fiatal hadapródőrmester.

Ellentámadást vezettek a támadó orosz gyalogság ellen, mit támogattuk tűzzel. Fekve érte egy tenyérnyi aknarepesz, mire odamentem hozzá, már nem élt.

Egy szőlőlugas mellett fekvő géppuskáshoz mentem, azok tüzét vezetve, egy ideig visszatartottuk a felén rohanókat, de az 51. gyalogezred visszavonulása a balszárnyon, minket is hátrálásra kényszerített.

Amikor az út túloldalán a nyílt terepen visszavonultunk, szerencsére az orosz kerekes géppuskás felettünk lőtte ki a sorozatát. Ha pár centivel alacsonyabbra leengedi az irányzékát, lekaszálta volna az egész századot.

Rátértünk a Jászszentlászlóra vezető útra, és parancsot kaptunk, hogy menjünk vissza Kiskunmajsára. Itt kapott halálos sebet a főhadnagyom, aki a század parancsnoka volt. Legénye a főhadnagyát már holtan vitte a hátán tovább, és így újabb sorozatot kapott. Így mentette meg a legényét, mert felfogta a géppisztoly lövedékeket. A legény idegösszeomlást kapott, úgy kellett megmagyarázni neki, hogy a gondviselő óvta, és a főhadnagya holtan mentette meg őt, aki a kötözőhelyre akarta vinni parancsnokát. Vigasztalhatatlan volt, azt hitte, ő az oka szeretett parancsnoka halálnak. A konyhára kellett beosztani, mert idegileg teljesen kiborult. Ő is egyike volt azoknak, akiknek gyengébb idegzete nem

bírta a háborús megterheléseket. Nem voltunk egyformán tűrőképesek. A gyengébb idegzetűek ilyen esetekben többnyire összeroppantak.

Mire estére beértünk Majsára, a köd is leereszkedett és besötétedett. Bementem egy házba, ahol a gazda ijedten közölte: Hadnagy úr, a veranda tele van dél óta oroszokkal, most ott alszanak egymás mellett. Velünk természetesen tévesen azt közölte a parancsnokság, hogy nincsenek oroszok a városban. No comment!

Kifelé menet a tábori őrsük tüzet nyitott ránk. Egy városszéli házban tanácskoztunk a gyalogos század parancsnokával – Babinszky főhadnaggyal – és úgy döntöttünk, kitörünk az oroszok által már elfoglalt városból. Azon a helyen akartunk kimenni az aknazáron keresztül, ahová előző nap az oroszok ráhajtották a civileket. Sikerült is a résen elhagynunk a várost.

Úgy tudom, hogy Horthy kiugrási kísérlete még a Szatymazi kiskertekben ért benneteket.

Valóban. Délidőben hallgattuk a rádiót egy tanyában, éppen ebédeltünk. A fegyverszünet bejelentése nem volt egyértelmű, és nem tudtuk, hogy mitévők legyünk. Sokan az első vonalból visszajövet az oroszokkal való békés találkozásról adtak hírt. Nem lőttek egymásra, és kicserélték a fegyvereiket. Cigarettát kínáltak egymásnak, és dalolva jöttek vissza.

Átmentem a másik tanyára, és jelentkeztem az ottani huszárszázad parancsnokánál, egy őrnagynál. Úgy tudom – azt mondták – báró volt. Kérdésemre, hogy mitévők legyünk, nagyon katonásan, gorombán válaszolt: jegyezze meg hadnagy úr, mindig legutolsónak a katonai parancs az érvényes. a harc tovább folyik, ha kell, a Dunán harcolunk tovább. Ugyanis Beregfy félóra múlva elhangzott parancsa érvénytelenítette a fél órával elhangzott kormányzói szózatot.

Eközben a várban zajlottak az eseménye, és Szálasi puccsal átvette a parancsnokságot. Mi erről, akkor, ott még nem tudtunk semmit. A katona engedelmeskedik, és harcol tovább, ezt tudomásul vettük. A gazda, akinél voltam, azt mondta, ad civil ruhát, öltözzek át. Mondtam neki, hogy elhagyjam a katonáimat, mikor ilyen kilátástalan a helyzet? Arra kértem, ha Szegedre megy, menjen el édesapámhoz, és mondja el, hogy velem itt a fronton találkozott. Később, mikor a fogság után hazakerültem, édesapám elmondta, hogy volt nála a gazda, a házigazdám,

és mindent elmondott apámnak. Azt mondta, rendes ember a fia, jól leszidott, amikor felajánlottam az átöltözést. Szomorú történet a vége, mert később harminc év után véletlenül összejöttem a sógornőjével egy disznóvágás alkalmával, s ő elmondta, hogy a sógora 1947-ben kisgazdapárti képviselő lett, és az ávósok agyonverték a börtönben, előtte a szájába vizeltek. Sírva mondta el ezeket a szörnyűségeket. A sors útjai kiszámíthatatlanok.

Ekkor a parancsnokság rövid ingadozás után úgy döntött, hogy leszakadunk az oroszokról, és tovább vonulunk észak-keletre. Így jutottunk Kiskunmajsára az aranyos dűlőbe.

Amikor az aknazáron túljutottunk, jött velünk szembe egy csoport magyar katona, fehér zászlóval. Meg akarták adni magukat nekünk, azt gondolva, hogy mi oroszok vagyunk, hiszen Majsáról jövünk. A nagy ködben nem látták teljesen, csak már közelről, hogy mi magyarok vagyunk. A hadnagyuk ismerős ludovikás tiszt volt, aki alattam szolgált, 1944-es avatású. Nem volt már csillag a nyakán, már levágta a paroliról. Figyelmeztettem, mi nem adjuk meg magunkat, ő is varrja vissza a csillagját, a többiek is vegyék vissza a fegyverüket. Ez megtörtént, és mi előrementünk Babinszky főhadnaggyal, hogy kivezessük a már megnövekedett századot az orosz gyűrűből.

Szembe jött velünk egy géppuskás kocsi fogat három lóval és két orosszal. Rájuk fogtuk a géppisztolyt és megadásra szólítottuk fel őket. Megadták magukat, és azt mondták, hogy a többiek a tanyában pihennek, mosakszanak. Rájuk parancsoltunk, vezessenek ki a tanyák közül, nehogy belebotoljunk egy orosz egységben. Kifogtam egy lovat és előreügettem a ködben. Lovasok jöttek felém, nem tudtam oroszok-e, vagy magyarok. Mind közelebb érve – egymásra fogva a fegyvert – felismertem huszárainkat. Ekkor találkoztam a másik csapat előőrseivel, akik szintén keresték az oroszokat. Kikerültünk a kelepcéből.

Az egyik tanyából kenyeret és kolbászt kaptam a gazdától, boldogan vittem a főhadnagyomnak, és siettem vissza jelenteni, hogy megtaláltuk a kapcsolatot a Szank felől jövő huszár osztállyal. Az oroszok egy-két napig meggyőződtek arról, hogy nem sok eredményt várhatnak a kísérlettől, megkezdték az előrenyomulást Pest felé.

A következő napokban a szanki tanyáknál foglaltunk tüzelőállást. A szemközti tanyákban oroszok voltak, és a harc-előőrsök tűzpárbajt

vívtak egymással. Itt kapott fejlövést egy szőke fiú, akit nagyon sajnáltam, mert én osztottam be a géppuska mellé lőszeradagolónak, s pár óra múlva fejlövést kapott. Nem kaptunk még most sem kincstári ellátást. A parasztokról rekvirált birkákon éltünk, és amit itt a tanyában tudtunk szerezni. Becsületesen megosztotta ennivalóját a gazda velünk, ahol voltunk, és a borát is kimérte az érte jövő legénységnek. Azt mondtam neki, inkább mi igyuk meg, mint az oroszok. Minden összekötő honvéd párnak ígértem annyi bort, amennyit a kulacsokban el tud vinni. Végül már nem félóránként, hanem tíz percenként jöttek mindkét oldalról jelenteni, hogy meg van az összeköttetés (éjjel, nappal), de a legfontosabb a borfelvételezés volt.

Ilyen gyakorlati trükkel többet lehetett elérni a fronton, mint a kiadott szigorú paranccsal. Első a has, ezt kell megtanulni a parancsnokoknak, és az életben gyakorlatiasnak kell lenni. Nem lehetünk túlzott idealisták, sem szentimentálisak. Mindig első a legénységről való gondoskodás. A legényem viszont rólam akart gondoskodni, és elment tyúkot, tojást szerezni a szomszéd tanyába. Szerencsétlenségére olyan tanyába ment, ahol egy baptista lakott. Az nem volt híve a háborúnak, és beküldte a tanyába, a konyhába a legényemet, ahol már az oroszok voltak. Azonnal leszerelték és fogságba ejtették, elvették a fegyverét. Az oroszok között volt első világháborús magyar volt hadifogoly, aki most már, mint orosz őrmester volt köztük. Ennek addig könyörgött a legényem Kasza Pista, míg az megsajnálta, és visszalopta a fegyverét, teletette a kenyérzsákját tojással és két pár csirkét akasztott a nyakába. Igaz, előtte azért meg akarta győzködni arra, hogy maradjon ott, álljon át és nem lesz semmi bántódása, sőt nyugdíjat is fog kapni. A legényem naivul azt mondogatta, ő a hadnagy úrnak vasárnapra csirkét akar sütni, engedje őt vissza. Másnap, vasárnap érkezett vissza, én már azt hittem, hogy fogságban van, és kineveztem helyette már egy másik katonámat. Nagy örömökre szolgált, mikor vasárnap délelőtt beállított ezzel a történettel, hogy miért késett egy napot a csirkével. Ez a vasárnap a sebesülésem napja lett.

A parancsnokságnak előtte jelentettem a legényem eltűnését, aztán azt is, hogy megérkezett. Ezek után Szentpéteri ezredes magához hivatott az előőrsből, és közölte: Előterjesztem Signumra, de parancsot ad, hogy fogjam el a tanyában levő oroszokat, ahol a legényem volt. Önként jelentkezőkből válogatta egy rajt, akikkel a vállalkozást végre akartam

hajtani. Mielőtt azonban elindultunk volna, megindult az orosz támadás, elszabadult a pokol.

Erős tüzérségi előkészítés után rohamra indulta az oroszok. A hajmáskéri tüzérek erős össztűzzel megállították az erdőszélen gyülekező oroszokat, a hadapród mellettem nagyon jó vezette a tüzet. Az össztűz végén azonban rövidítették a távolságot – azt gondolva, a gyalogság visszavonul – így a mi első vonalaink közé csapódtak be a tüzérségi lövedékek a saját hajmáskéri ütegeinktől. A mellettem fekvő hadapród, aki a figyelőtiszt volt és a harcelőőrssel vonult vissza, hallotta, mikor a legénység ordította „a tüzérség belénk lő" Ő azt jelentette hátra, hogy a gyalogság visszavonul, és így az oroszok és mi közénk akartak zárótüzet adni a leszakadás elősegítésére. Látva a helyzetet, azonnal leadta a „tüzet előre helyezni" parancsot, mivel ő is meghallotta Babinszky főhadnagy parancsát, amit a mögöttünk fekvő tanya ajtajából nekem is kiabált: Hadnagy úr, a gyalogság nem vonul vissza. A már felugráló első vonalbeli, mellettem fekvő fiúnak is ezt továbbítottam azzal a nyomatékkal, hogy mögéjük kellett lőnöm pisztollyal, hogy maradjanak a helyükön. Én is ott maradtam a figyelőhelyen a diófa alatt. Kritikus percek voltak. A gyalogság sortüzet adott le perceken keresztül. A gyorstüzelés eredményeként megállt az oroszok előrenyomulása, de a mellettem fekvő tüzelő fiúk közül többen kiáltottak fel: Hadnagy úr, a hüvelyvonó eltört (a felmelegedett vashüvely megdagadt és eltörte a závárzatban a hüvelykivetőt). Beragadt a puska. Mivel lőjünk talán szőlőkaróval?! Mivel azok között feküdtünk. Valóban ez volt a pillanatnyi helyzet.

Az oroszok elkezdtek minket tüzérséggel (csim-bumm gyalogsági ágyúval) lőni. Így hívtuk a kis kaliberű lövegeiket, mert a hang után azonnal észleltük a becsapódást, annyira közel álltak hozzánk a lövegek. Ennek egyik repeszgránátja túl közel robbant mellettem, és egy szilánk a combomba csapódott. Pontosabban a tavalyi szuronyszúrás mellé öt milliméterre, ahogy annak idején mondtam ez engem véletlenül megszúró bajtársamnak a 100 napos ludovikás ünnepségen. Térdelve vezettem akkor a tüzet, és erre eldűltem. A mellettem fekvő kidolgozó tisztesem B.L. Azonnal észlelve sebesülésemet feltámogatott, és rá támaszkodva bevitt a tanyaudvaron át a főhadnagyom mellett a tanyába.

Azt még hallottam, hogy bemondta: Török főhadnagy megsebesült. Még eszméletemnél voltam, és azt mondtam neki: még csak hadnagy. Egy pohár vizet kaptam, megnézték a sebemet, és ideiglenesen bekötözték. Átadtam a tájolót és távcsövet a helyettesemnek, Németh István őrmesternek, aztán egy taligába szalmát tettek, és a legényem, Kasza Pista megindult velem a kötözőhelyre. Jó esett a körülöttem levő katonáim részvéte és aggódó szavaik és tekintetük. A hátrább levő tanyában kötözőhelyen az orvos ellátta a sebemet, és azt kérdezte: ezen a helyen egyszer már megsebesültem? Ő is észrevette a szuronyszúrás behegedt helyét. Igen, mondtam, de az békében volt. Innen kocsival vittek tovább több sebesült társammal. Mellettem ült egy székely fiú, aki herelövést kapott, és ott mellettem nemsokára meghalt. Zsidó munkaszolgálatosok voltak a kocsi mellett, és azok tanácsként a következőket mondták:

Hadnagy úr, mi már kétezer kilométert tettünk meg visszafelé a fronton, tapasztalatból tudjuk, ilyenkor nem törődik senki senkivel, a sebesültekkel sem. Menjen a hadnagy úr a kocsival a tüzérek után holnap reggel, mert a tisztek és az orvosok a tanyákban rántottát esznek, amíg maga itt fog elpusztulni, szó szerint ezt mondták. Csapjon reggel a lovak közé, és menjen a tüzérek után. Mindezek után megágyaztak nekem, megitattak egy kis tejjel, és azt mondták: hadnagy úr, meghallottuk, mikor azt mondta a szakácsoknak, adjatok ezeknek a fiúknak annyit, amennyit kérnek, mert ki vannak éhezve.

Ezt mi nem felejtettük el, mi hazamegyünk, átöltözünk, nekünk már vége a háborúnak. Ezek voltak a munkaszolgálatosok, akik építették nekünk az aknavetős állásokat. Szerencsés gyógyulást kívántak, és eltávoztak a sötétedő éjszakában. Másnap reggel valóban Dunaföldvár felé indultam az egészségügyi fogattal és egy pár sebsülttel a tüzérek után.

Beérkezve Dunaföldvárba egy iskolában helyeztek el minket. Itt apácák vettek kezelésbe és megfürdettek. Fürdés közben egy láblövéses (vádliján átlőtt) zászlóst kezelt az orvos érzéstelenítés nélkül, a gézt húzta át a lőtt seben, és rászólt a fájdalomtól ordító zászlósra: ugyan, ne gyerekeskedjen! Erre az iskolai asztalon fekvő zászlós a másik bilgeris lábával úgy megrúgta az orvost, hogy az a falhoz tántorgott. Már én is ott tartottam, hogy a kezemben lévő szappant hozzávágom. Ezek után, és csak ezek után adott az orvos érzéstelenítőt a jajgató sebesültnek. Az

igazsághoz hozzátartozik – sajnos be kell vallanom – hogy mint sebesült és hadifogoly, nagyon szomorú tapasztalatokat szereztem a magyar sebesülteket és betegeket ellátó magyar orvosokról. A pozitívumot is beleértve, mert hála Istennek az is akadt.

Hajóval vittek fel a Dunán Pestre. Kaptam két mankót, és úgy ballagtam magam a hajóállomásról a kijelölt kórházba. A zsúfolt villamoson senki sem állt fel, hogy helyet adjon. Egy fiatal nő (ez már pozitívum) rászólt egy suhancra, hogy adja át a helyét a sebesült honvédnek. Frontruhámban annak nézett. Később kiderült, ápolónő volt. Mikor leültem, meglátta a parolimon az arany csillagot, és akkor mondta: „Hadnagy úr, elkísérem a kórházba, én is oda megyek." Így kerültem jó kezekbe, és gyorsabban odataláltam, mintha magam vergődök, mivel tiszti legény csak az őrnagytól felfelé járt a sebesült tiszteknek. Legényem sírva búcsúzott el tőlem a fronton a szanki tanyáknál. Ő is jobban szeretett volna velem jönni, de nem lehetett, vissza kellett neki mennie a századhoz.

Negyven év után egyszer – mikor megtudtam a címét – egy másik katonámmal elmentünk autóval a megtudott címre, egy Kecskemét közeli helyre. Sajnos azt mondták a hozzátartozói, felesége, özvegye: elhurcolták az oroszok, miután hazajött a frontról, mert egy orosz katonával szemben akarta megvédeni a húgát. Ezért fogságban vitték, és az Uralban ólombányában dolgoztatták, s végelgyengülésben meghalt. Egy fia maradt, s csak a feleségének tudtam átadni a tokaji boromat és az ajándékokat, amiket vittem neki és a családjának. Nagyon megsajnáltam szomorú vesztét, mert nagyon hűséges, jó katonám volt, aki ragaszkodott hozzám, és mindig készségesen a rendelkezésemre állt békében és a fronton egyaránt. Mintaképe volt a hűséges, egyszerű parasztlegénynek.

Megérkeztél a kórházba, utána mi történt?

A kórházban ellátták a sebemet. Két mankóval tudtam csak járni, és elmentem a nagynénémhez a Váci utcába, és felkerestem a várpalotai kislányt is, az ezredes lányát, Editet a budai villájukban. Szobalány nyitott ajtót, és kedvesen fogadtak, de meg voltak lepve, hogy ilyen gyorsan, sebesülten látnak viszont. Várpalotán, még a mozgósítás előtt együtt néztük meg a moziban egy háborús filmet Págerrel és Muráti Livivel, mely szintén egy sebesült katonáról, tisztről szült. Furcsa véletle-

nek találkozása, gyakori az ilyen élményekben, dús időkben. Később – 1945 januárjában – mikor Harasztifaluban voltam zászlóaljparancsnok (mivel az egyetlen sebesült tiszt voltam, rangidős), elmentem lovon a 30 km-re levő faluban meglátogatni őket.

Nagynénimnél egy menekült zsidó lány adott finom uzsonnát. Kedvesen elbeszélgettünk vele. Teri néni nagyon szomorú volt, még nem heverte ki Imre bácsi öngyilkosságát, aki a zsidótörvények miatt lett tavasszal öngyilkos. Pár nap múlva evakuáltak minket sebesülteket Budapestről. Nagyon hirtelen bevagoníroztak a Déli pályaudvaron levő személyvagonokba, de ennivalót nem adtak, csak egy kis sós szalonnát. Aznap elfogyott, és még egy napot ott maradtunk, enni- , innivalónk nem volt.

Semmi gondoskodás, a kezelőszemélyzet ránk sem nézett. Bementem, bevánszorogtam az állomás jegypénztárához, ahol bemutatkoztam annak a kislánynak, akinél a jegyet váltottam, ha hazajöttem Szegedre. Megismert, pedig nagy volt a különbség a glaszé kesztyűs, fekete csákós, körgalléros hadnagy úr, meg a véres ruhás sebesült rokkant között. Elmondtam, mi van a sebesültekkel, nincs ennivalónk, nem tudjuk, mikor indulunk tovább.

Olyan rendes volt ez a kislány, bezárta a pénztárt, azt mondta „várjam meg" hazament, és hozott otthonról egy kis szalonnát, kenyeret és lekvárt. Hála Istennek, voltak ilyen emberek is ebben a szörnyű kegyetlen világban.

Négy napig kínlódtunk így még, míg elérkeztünk a végállomásra, Zalaegerszegre. A pénztárosnőtől kapott kis élelmet szétosztottam a kupéban lévő bajtársaknak. Velem szemben ült Gömbös Gyula volt miniszterelnök unokaöccse, ő is láblövéssel. Másnap Győr előtt – már harmadik napja nem kaptunk enni – egy vasutas kalauz ránk nyitotta az ajtót. Mikor megtudta, hogy mi nem tudunk lemenni ennivalót koldulni, a saját ebédjét – egy ételhordóban levő paprikás csirkét adott kettőnknek. Azt mondta, a Donnál volt ő is, tudja, mit jelent a háború, együk meg, és menjük Zalaegerszegre, ott jó népek vannak (mert Szombathelyen is raktak ki sebesülteket) később meglátogat bennünket. Úgy ahogy volt a paprikás, hidegen, evőeszköz hiányában, kézzel szépen megfeleztük és megettük. Kitörölve az edény, a jó szívvel még jobban fűszerezett paprikást megköszöntük. Később valóban meglátogatott a feleségével bennünket a polgári iskolából átalakított hadikór-

házban, finom süteményekkel. Egy győri munkásasszony is feljött a kupéba, és saját ebédjét, kis üvegben tejeskávét és két zsemlét adott nekünk. Azóta is kedves emlékeim vannak a győri emberekről. A kórházban kaptunk – négy nap elteltével – először kincstári ellátást. Itt találkoztam először a háború humorával. T…ky hegyivadász, tartalékos főhadnagy hála Istennek velünk volt a tiszti szobában.

A főhadnagy úr – civilben főjegyző – a reggeli ambulancián csipkés rózsaszín női hálóingben jelent meg. Óriási feltűnést keltett, megrökönyödéssel változó derűt okozott a folyosón és az egész kórházi személyzet körében. Kérdésünkre elmondta, nincs más hálóinge, hiszen a sajátját Ungváron hagyta egy óvónőnél, akinél (akivel) aludt azon az éjszakán, mikor az oroszok váratlanul rajtuk ütöttek kora hajnalban. Ő – elmondása szerint – kiugrott az ágyból, összekapkodta az öltözékét és a kenyérzsákjába véletlenül nem a saját, hanem a háziasszony hálóingjét gyömöszölte be, amit aztán csak a következő faluban vett észre. Ekkor már nem tudta kicserélni, mivel negyven kilométer és egy egész világ választotta el már alkalmi hálótársától. A gyors, váratlan esemény úgy megzavarta, hogy idegösszeomlással kórházba küldte a zászlóalj orvosa.

Most itt van megfürödve, egy rózsaszín hálóinget birtokolva. A reggeli ambulanciára való kivonulása közderültséget okozott, és a szemközti bankból az emeletről már reggel távcsővel figyelték a sebesült hegyivadászt. A reggelit ugyanis nekünk – mint jó bajtárs és szobaparancsnok – ágyban szolgálta fel. Óriási, nehéz, kincstári hegyivadász bakancsban és vékony, de az annál szőrösebb lábakkal, nagy pocakkal. Valóban filmbe való jelenet volt, amit a kórházparancsnok elegáns gesztussal úgy oldott meg, hogy elrendelte, ezen túl kincstári hálóingben jelenhet meg a főhadnagy úr a reggeli vizitnél, amit sürgősen kiutaltak neki. Így egy óriási színfolttal szegényebbek lettünk.

Pedig mióta a fronton jártunk, ez volt az első alkalom, hogy jóízűt nevethettünk. Ragyogó szervező lévén, neki köszönhettük, hogy a szemközti házban – a rádióhallgatás kérése ürügyén – megismerhettem egy kislányt, akinek a szüleivel is jóban lettünk, és ott hallgattuk a híreket. Hárman jártunk át a szimpatikus családhoz. A főhadnagy úr a mamának udvarolt, és mindig kiérdemelte a finom süteményeket. A hadapród úr sakkozott a papával, én a kislánnyal beszélgettem szerencsére mindenben azonos véleményen voltunk

Annyira, hogy miután gyógyulásom végén elmehettem Várpalotára az ott maradt holmimért, visszafelé (Harasztifaluban helyeztek a pótkerethez parancsnoknak), Zalaegerszeget útba ejtve a karácsonyt náluk tölthettem. Címüket nem felejtettem el, és a háború végén, mikor Magyarországot elértük, Celldömölknél egy eldobott cetli révén – amire a nevük, címük fel volt írva (hála a megtalálónak) – Jánosházán a fogolytáborba csomagot kaptam tőle. Édesanyámékat is ő értesíthette, akik Szegedről mozdonyon utazva eljöttek meglátogatni. De ez már a fogság történetéhez tartozik.

Szomorú idők jártak akkor, 1944 decemberében,. az oroszok már Kaposváron voltak. A Margit-vonal a Balaton déli részénél húzódott. December közepén elmentem a legényemmel (akit bekötöztem Sándorfalván), ő önként jelentkezett nálam, hogy velem marad a háború végéig. Viszontagságos utazás után (mozdonyt fűtöttünk, amellyel Várpalotára mentünk) viszontláttam a helyőrségemet. A városban német Tigrisek (páncélosok) voltak, de nem volt üzemanyaguk. Készültek Pest visszavételére. Nem lett sajnos belőle semmi. Gyalogság és üzemanyag hiányában kudarcba fulladt a támadás.

Nagy zűrzavar fogadott Várpalotán, a helyőrségen. A nőtlen tiszti szállás a németek által elfoglalva, szobám kifosztva. Idegen helyen, a volt századparancsnokom szobáját utalták ki számomra. Bizarr elégtétel a sorstól, hogy a volt szeretője látott vendégül a saját lakásán. Mátékovics századosról nem volt jó véleményem. Magukra hagyták a zászlóaljat. A későbbiek folyamán sem volt köztünk – mármint a szakasz és a századparancsnokság közt – gondoskodó és közvetlen kapcsolat.

Várpalotán találkoztam a volt zombori 50. gyalogezred II. zászlóalj parancsnokával, Erényi ezredessel és segédtisztjével, Ambrus Kálmán századossal, unokatestvérem férjével. A bányaigazgató villájában voltak elszállásolva legényeikkel együtt. Tőlük kaptam nyílt parancsot, amellyel karácsony előtt megindulhattam Zalaegerszegre és onnan Harasztifaluba. Pár napig fejedelmi ellátásban részesülhettem náluk, mert a dúsgazdag bányaigazgató átadta lakását és konyháját teljes felszereléssel és élelmiszerkészletével együtt, használatunkra. Ők maguk a bányában, bombabiztos szálláson vészelték át a frontidőszakot. A bánya ki volt alakítva a lakosságnak, menedékhelynek. Itt véletlenül találkoztam a bombázások alkalmával hősi halált halt Halász János hadnagy szüleivel, a szarvasi református pappal és leányukkal. Ők a kislány szü-

leinél – akinek Jancsi udvarolt – voltak menekült státusban, vendégségben.

Húgával később Szegeden, a gyógyszerészkaron találkoztam, az egyik előadás alkalmával előttem ült. Ilyen kicsi ez az ország, hogy sokszor találkozik az ember később ismerősökkel.

Kálmán sógortól kaptam nyílt parancsot, pecséttel, ez volt a lényeg, és kocsit, lovat, meg egy hátaslovat, amellyel nekivághattam a téli, kalandos, háborús útnak. A Balaton északi vonalán – az úgynevezett Margit vonal – front volt. Veszprémen keresztül vezetett az útvonalam, Keszthelyen át Zalaegerszegre pont karácsonyeste érkeztem. Közben Keszthelyen majdnem kivégeztek. Ugyanis este értünk oda, és az Árpád sávos, nyilaskeresztes karszalagos tiszti járőr igazoltatott. Nem találtam azonnal a nyílt parancsot, melyet kértek, s így bekísértek a helyőrségi parancsnokságra, és átadta egy öreg tartalékos, első világháborús tisztnek megőrzésre, hogy másnap, mint katonaszökevényt agyonlőnek. Ezzel búcsúztunk a járőrtől, egy vezérkari százados és egy hadnagy volt. Ők sem a fronton hősködtek, hanem a front mögött keresték a szökevényeket, ezen a címen maguk is lógósok voltak. Szerencsémre reggel, mikor borotválkoztam – hogy szépen, borotválva álljak a puskacső elé – megzörrent a kabátujjamba dugott papíros, a nyílt parancs. Bemutattam, s a szimpatikus öregúr – aki civilben tanító volt – elengedett. Este elbeszélgettünk apámról. Az a szerencsés véletlen, hogy apám is tanító volt, ő is megmentette az életemet.

Nem sokat teketóriáztam, elsiettem erről a vészjósló helyről, megkerestem a legényemet, aki már azt hitte, sohasem lát életben, de azért reménykedett és virrasztott éjszaka, hátha történi valami. Közécsaptunk a lovaknak és gyors ütemben megindultunk Tihany felé.

Itt a német állások mentén mentünk, és láttam, milyen szépen, tisztán rendbe rakják a lövészárok környékét a német katonák. Összehasonlítottam a Tisza partján látott orosz állásokkal. Olyan volt a különbség, mint a kastély, meg a cigányputri között.

A Festetics- kastélyban is kvártélyoztál. Megfelelt az ízlésednek?

Igen, a háború kényszerhelyzeteket is teremt. A keszthelyi Festetics-kastélyban szálltam meg. Nem, mint meghívott vendég, hanem, mint háborús betolakodó. A tulajdonosok elmenekültek. Ejtőernyősök és csendőrök voltak beszállásolva. Magam is az egyik földszinti szárny

egyik ebédlőjében ütöttem fel a szállásom. A lovamnak egy gyönyörű intarziás ebédlőszekrény legalsó fiókjának, kinyitott üres részén terítettem friss szénát. Magam leheveredtem egy otthagyott selyemhuzatú rekamién, legényem szintén keresett egy főúri fekhelyet. Szörnyű, micsoda értékek mentek így ország és világszerte tönkre.

Marcalinál állt a front. Az ejtőernyősök közt nagyon jó bajtársi szellem uralkodott. Intelligensnek mondható iparos fiúk alkották a legénység zömét. Nem drill, meggyőződéses fegyelem uralkodott. Bárcsak ilyen lett volna az egész magyar hadseregben. Mindenki egymásért és közös bajtársi (mondhatni) szeretetben éltek egymással. Hallottam, hogy – magánbeszélgetésben – a tisztek a legénységgel tegeződtek.

Másnak nagy havazás kezdődött. Nagy pelyhekben, lassan hullt a hó, beborította a tájat. Alig lehetett látni, a kocsi nagyon lassan vánszorgott, s féltem, hogy a halálosan kifáradt állat kidől, mielőtt megérkeznénk a városba. Fohászomat meghallgatta a karácsonyi kis Jézus, és lassú lépésben megközelítettük a kórházat és a családot, ahol már vártak. Szüleimtől, szeretteimtől távol, de mégis emberközelben, a háborúközeledő rémsége ellenére, meleg, jószívű emberek közt tölthettem a Szentestét.

Ünnepek után a boltok kinyitottak, és akkor pótoltam karácsonyi vásárlással vendéglátóim szívességét. Mindenkinek adhattam ajándékot. Érzékeny búcsút vettünk egymástól, nem gondolva arra a sok terhes napra, ami még ezek után következett.

Ez után indultál el a magyarországi állomáshelyedre, Harasztifaluba?

Na, igen! A kis határ menti, fél magyar, félig horvát lakosságú faluban nagy csalódással láttam katonáim helyzetét. Nem gondoskodtak róluk, az istállóban voltak elszállásolva, tetvesek voltak. A németek mind házakban, dunnás ágyakban aludtak. Mikor az addigi parancsnokot – egy hadapródot – kifaggattam a helyzetről, láttam, ő csak a Pestről menekített hölgyével van főleg elfoglalva. Azt jelentette nekem, a lakosság azért nem engedi be a katonáimat a házakba, mert tetvesek, a németekkel ellentétben nem tisztálkodnak rendszeresen. Ezért én őt tettem felelősség, hogy ezt nem igyekezett megváltoztatni.

Elhatároztam, hogy szilveszterre minden katonám ugyanúgy, ágyban, párnák közt lesz, mint a németek. Ugyanis mindenki, akárcsak én, se-

besültként került ide, kivéve a hadapródot, akit mint parancsnokot vezényeltek föléjük. Őt másnap elküldtem Szombathelyre, hozattam vele egy fertőtlenítő kocsit, és lefertőtlenítettem a legénységemet.

Másnap a falu bírájával és két feltűzött szuronyos katonámmal végigellenőriztem a falut. Mindenkit az ágya mellék állítottam, s ahol maradt üres fekhely, az írnok névsor szerint bejegyezte az ide kijelölt katonát. Megkértem a házigazdákat, adjanak lavórt és teremtsék meg a mosdási lehetőséget, szappant, törülközőt a sebesült katonának. Szót értettem – a kellő nyomatékkal fűszerezett rábeszéléssel – a házigazdával. A bíró is mellettem állt, ő is kellőképpen meg volt már dolgozva. Kevés kivétellel belátták, hogy a katonák őértük is harcolnak, ez viszonzást követel tőlük.

Estére már minden katonám fehér paplanos ágyban hajtotta álomra a fejét, jól megérdemelt pihenőre. Legényem – jó érzékkel – egy lányos háznál szerzett helyet számomra. Azt mondta a mamának, egy láblövéses sebesült hadnagy kér szállást. A kislány akkor érettségizett, átadta a lányszobáját, és ő a mamáékkal aludt a másik szobában. Magyarországi tartózkodásom alatt a legnagyobb szeretettel vettek körül, és a mai napig is hálás szívvel gondolok rájuk.

A falu utolsó házánál azonban nagy csalódás ért. A gazda nem akarta átengedni a tiszta szobáját két katonámnak. Ők a konyhában aludtak, és én a két ruszin katonámat szerettem volna a szobájukban elhelyezni. Azt mondta, ez az ő háza, ide senkinek nincs joga bejönni. Elfutott a méreg. Azt mondtam neki, ezek a katonák magáért is harcoltak, és maga helyett sebesültek meg, ha nem engedi őket ide, a lovaimat fogom bekötni a szobájába. Intézkedtem: ki akartam vitetni az ágyakat, bútorokat és szalmát vitetni a szobába. Ráfeküdt az ágyra, és nem akarta engedni, hogy kivigyék. Kivitték. Eltökélt szándékom volt, hogy végrehajtom, amit elgondoltam. A felesége később átjött, s azt mondta, részeges, garázda ember a férje, de ne szégyenítsem meg a falu előtt. Hajlandó lesz ő befogadni a katonákat. Azt mondtam, fizessék ki a munkadíjat a katonáimnak, hogy visszahurcolkodjanak, és vágjanak le egy malacot, s vendégeljék meg őket tisztességesen. Adjanak nekik bort, és viseljék gondjukat. A fellépésnek meg lett a hatása. A két ruszin katonám lett a legjobb dolga ezek után a faluban.

Ha nem így állok hozzá, be sem engedték volna őket. Szomorú, hogy Magyarországon így, erővel kellett szállást és kosztot előteremteni a se-

besülteknek. Németországban – mikor bevonultunk egy városba – a kis Hitlerjugendek jöttek elibénk, és megkérdezték: „Herr Leutnant, wieviel Mann haben sie? Hadnagy úr, hány ember van?” A feleletemre, hogy einhundert sechzig, szétvitték a 180 emberemet jobbnál jobb szállásokra. Szomorú összehasonlítás a mi korunkra és szégyenünkre. Sokat kell még a morálunknak fejlődni, hogy elérjük az európai színvonalat. A háborús szolidaritás és összetartozás nem magyar sajátosság. Legalábbis és a saját tapasztalatom alapján így mondhatom.

Rendeztem hősök napját is az első világháborús emlékműnél Szegeden.

Azt mondtam ott: a katonát nem azért kell becsülni, mert másokat megöl, hanem azért, mert képes meghalni másokért!

Felolvastuk a neveket és minden névnél a katonáim azt mondták egyszerre: jelen. Lefordítva fáklya fénye mellett ez a jelenet megsirattatta a jelen levő hozzátartozókat. A bíró azt mondta: Hadnagy úr, ne sirattassa meg a népet, elég ezeknek az ő bajuk. Hadnagy úr, ne sirattassa meg a népet, elég ezeknek az ő bajuk.

Másnak, hogy jóvátegyem a szomorúságot okozó cselekedetemet, arra az elhatározásra jutottam, hogy megnevettetem a falu lakosságát. Rendeztem a falu szérűskertjében az előadást. A fiaim szereztek egy öreg fehér gebét, és egy még öregebb népfelkelő honvédet beöltöztettünk fehér lepedővel, arany fejdíszes koronával királyfinak. A szénakazal mögé elrejtettük, és amikor a kórus elénekelte „Egyszer egy királyfi tán, hófehér paripán, ez az álom oly mesés, hogy a jön a tévedés…”, elkezdték ketten-hárman tolni a lovagot, és így előkerültek a szénaboglya mögül. Harsogó kacagás jutalmazta a felvonulást, és meg kellett többször is ismételni. Énekeltek a fiúk katonanótákat, akkor divatos slágereket, jó szórakozott a tegnap még síró lakosság. Szombathelyről a parancsnokságról elrendelték a „körkörös védelmet”. Lövészárkot kellett ásni a falu körül. Megkértem a bírót, szervezzen meg a katonáim részére egy kis frissítőt, hogy jobban haladjon a munka. Hálából az estéért, a lányok hoztak nekik pogácsát, bort, s egyéb harapnivalókat a disznóvágásból, úgyhogy ilyen áron jó hangulat alakult kis legénységem és a falu lakossága között.

Amikor elbúcsúztam a szállásadóimtól, a kislány szülei rendeztek búcsúvacsorát. Szombathelyre kellett bevonulnom, és a sziléziai Neuhammerben jelentkezni. Kicsit spicces lettem malacsült után elfogyasztott

erős soproni bortól, és elővettem a revolverem, és a mestergerendán kilőttem a táram hét golyóját, úgy, hogy a Göncölszekeret mutatta a golyók helye. Azt mondtam, gondoljanak rám, amíg látják az égen a Göncölszekér csillagait. Náluk hagytam apám vekkerét, hogy őrizzék meg, majd jövök érte; és a ludovikás gyűrűmet, amelynek a köve kiesett, mikor hátrahívtak a harcelőőrsből Szanknál. Utána sebesültem meg egy óra múlva. Ezt a gyűrűt – megírta a kislány, Deli Nusi, hogy elvesztették a háború befejezése napján, mikor fogságba estem.

1947 júliusában a takarításnál megtalálták, mikor hazajöttem a fogságból. Nővérem elhozta az órát, ma is nagy szeretettel őrzöm, mint háborús tárgyat, amely velem volt a lövészárokban. A gyűrűt is megcsináltattam, egy kis tűzkeresztet tetettem a Ludovika pecsétjének a helyére. Odaadtam az unokámnak, tegye el emlékül, mert életem két szomorú, de emlékezetes idejére utal.

Volt több hátaslovam és – a fiatalság élni akarására jellemző – a kislányt ez alatt az idő alatt megtanítottam lovagolni. Egy szép téli havas esetén átlovagoltunk a szomszéd faluba. Korán sötétedő januári estén a csillagok is feljöttek, mikor hazajöttünk a búcsúlovaglásból. Háborús romantika, befejeződött egy esti szerenáddal, mikor a fiaim elénekelték az akkor aktuális érzelmes dalt: „Ma este indulunk a frontra, búcsúzom tőled kis Kató". Ezzel a dallal végződött Harasztifaluban az ottlétem, és másnap megindultam a reménytelen, kilátástalan jövőbe.

Bizony! Hogyan kerültél el 1945-ben Németországba?

Harasztifalutól elbúcsúzva és az ottani szíves vendéglátóktól érzékeny búcsút véve, Szombathelyen kellett jelentkeznem a kiegészítő parancsnokságon. Átképzésre Neuhammerbe irányítottak, a Breslau[3] melletti kiképzőtáborba, Sziléziába. Legényem is velem jött: fogságba esésemig, illetve a fegyverszünetig hűségesen kitartott mellettem.

Bécsen át Brünnt[4], Prágát is érintve megérkeztünk a magyar kiképzőtáborba. Legénység volt, de fegyver sajnos nagyon kevés. Nem tudtak már a németek sem adni, nekik sem volt már tartalékuk.

A Breslau felől közeledő szovjetek elől bevagoníroztak, és tovább vittek nyugatra. A lakosság is menekült, zsúfoltak voltak a vonatok az oro-

3 Ma: Wroclaw, Lengyelország.
4 Ma: Brno, Csehország.

szok elől félelmükben menekülő, mindenüket otthagyó Sziléziából és Lengyelországból evakuált német civilekkel, főleg asszonyokkal és gyerekkel.

Elszomorító, tragikus jelenteknek voltunk tanúi. Sírva könyörgőket a vonat ablakán húztunk be, mert féltek, hogy a legközelebbi vonattal már nem tudnak elmenekülni, mert addig odaérnek az oroszok. Családok szakadtak így el egymástól, gyermekek az anyjuktól, mert a félelemtől pánikba estek.

Az egyik városban – ahol el voltunk szállásolva – az ottaniak meg is magyarázták ennek az okát. Az orosz hadifogoly lágerekben olyan rossz volt az élelmezés, hogy sokan éhen haltak. Kannibalizmus is előfordult. A kiszabadult foglyok bosszújától is volt, aki joggal tartott.

Szállásadónk lánya – akivel esténként sokat beszélgettünk – szépen zongorázott. Átadta a lányszobáját, mikor tovább meneteltünk, velünk szeretett volna jönni. Jöttek volna többen is – ahol a katonáimat megszerették – de senkit sem vihettünk magunkkal. A drezdai bombázásnál szerencsére csak nézők voltunk, mert pár kilométerrel előbb, egy szomszédos településen voltunk éjjeli szálláson. A bombázás olyan közeli volt, hogy az égő város füstjét, a föld mozgását, a bombák robbanását nagyon közelinek éreztük.

Megkerülve Csehországot, Ambergbe érkeztünk. Itt tartózkodtunk legtovább, mivel a két fronttól a középpontban helyezkedtünk el. Jellemző a fanatikus német ifjúságra, hogy ez alakalommal 14 év körüli fiatal Hiterjugend kérte el a pisztolyunkat azzal, hogy ő harcolni akar az oroszok ellen. Mi adjuk oda neki a fegyvert, mert mi magyarok már, ugye, nem akarunk tovább harcolni.

Amberg–Rosenberghütte, Hohanna Vogt családnál nagyon szívélyes vendéglátásban volt részem. Március 14-én, a születésnapomon csokoládétortával és szép cserepes virággal köszöntöttek, mert a legényemtől megtudták a születésnapom dátumát. Egy bekeretezett felirat volt az asztalon: „a legkedvesebb vendégünknek 23. születésnapjára Johanna Voght család". Mit mondjak, nagyon jól esett a figyelmük.

Nem gondolhattam akkor, hogy két év múlva egy orosz haláltáborban, március 14-én, szintén a születésnapomon már olyan gyenge leszek, hogy dolgozni sem tudok, és egy évi keresetemből vett maréknyi szárazbab szénné ég, mialatt engem munkára hajtanak, géppisztollyal üt-

legelve. Micsoda két ellentétes élmény, két néptől, két év távlatában átélve.

Itt már több alkalommal volt részünk amerikai bombatámadásban és vadászgépek géppuskatüzében. A pályaudvaron áll egy ausztrál hadifogoly szerelvény. A magasból nem vehették ki, hogy saját katonáik vannak a vagonokban, és jól megszórták bombával, és leereszkedve géppuskázták a rohangáló katonákat. Három ausztrál testvérből kettőt lelőttek a saját repülőik.

Láttam a romeltakarításnál egy idős házaspárt, egymás kezét fogták és a kutyájuk nyakörvét, mindhárman halálra voltak géppuskázva. Ott feküdtek az ausztrál katonák mellett békésen, mint a háború borzalmas, elrettentő mementója. Íme, az ember, hogyan válik rosszabbá, mint a fenevad.

Húsvétkor elvittem a katonáimat a katolikus templomba. Sokan voltak, akik gyóntak, áldoztak az ott lévő magyar papnál. Csodálkozó tisztelettel néztek minket, mikor az utcán dalolva jöttünk a miséről a szálláskörletünkbe. Nem voltak az utóbbi időben ilyen látványhoz szokva. Katonák a templomban a háború alatt.

Ezután kaptátok meg a menetparancsot?

Így igaz, és mi lettünk az utóvédek, házigazdáim azt mondták, maradjak ott náluk. Hozzám adták volna a lányukat vőlegénye Narviknál elesett. Ki tudja, hogyan alakult volna a sorsom, ha ott maradok Nyugat-Németországban. Vitt a becsületem és a lábam tovább Ausztria felé. Azt mondtam nekik: nem hagyhatom a katonáimat magukra, gondoskodnom kell róluk a háború végéig, erre esküdtem hadnaggyá történő avatásomkor a Ludovikán 1943. augusztus 20-án.

1945 áprilisában a regensburgi híd robbantásánál és a bombázásnál légnyomást kaptam, hallássérült lettem. Másnak egy kórházban éjszakáztunk, és egész éjjel bombázták a várost. Nagyon sok halott és sebesült volt az utcákon, amikor reggel összeszedtem a századomat, mert több helyen voltunk elszállásolva. Csodával határos módon senki nem sérült meg közülünk, pedig mindkét házat találat érte. Az egyiknél a pincébe esett bomba nem robbant fel, a másiknál leomlottak a falak, de a tűzfal megvédte katonáimat a lehulló gerendáktól. Mint a hangyák a homokból, úgy másztak ki az embereim a törmelék alól.

Az állomáson pálinkát osztogattak az embereknek, és ott láttam egy férfit, aki megőrült. Egy virágcseréppel ment a pálinkát szétmérő katonákhoz, befogva a cserép alján a lyukat Beleöntötték a pálinkát, és azt mondták a mellette állók, adjanak neki, mert egy telitalálat eltalálta a házát, amelyben három gyereke, felesége és apja, anyja lelte a halálát. Döbbenetes volt ilyet és ehhez hasonlókat látni és hallani. Sok sebesültet láttunk el és közöttünk be, és nagyon sok halottat láttunk. Fiatal, 16 éves kiskatonát, akinek a zsebében megtaláltuk az igazolványát, Dunántúli magyar sváb gyerek volt, aki beállt német SS-nek, és légvédelmi tüzérként kapott halálos géppuskatalálatot. Felírtuk a nevét, aki megéri, és hazamegy, adja át a szüleinek. Nem tudom, értesítették-e a szüleit a többiek, az én cédulám elveszett a fogságban, a nevét pedig később elfelejtettem. Tolna megyében, valahol Bonyhád környékén siratja az édesanyja.

Straubing, Passau, innen már Ausztria volt visszavonulásunk menetvonala. Egészen Grazig mentünk gyalogmenetben át Ausztrián. Katonáim mindvégig kitartottak mellettem, mert gondoskodtam élelmükről és jó szállásról mindenütt. Határváros Schärding–Neumark után, Wellsen át az Ennvölgyi Alpesek, Leobenen, Hochalpenen át vezetett az utunk. Itt volt egy útvonal, ahol magasabban voltunk, mint az alattunk levő felhők, és a felhők résein át látszó kis felderítő repülő. Alatta még látszott a kis patak, mi meg a szerpentinen menekültünk.

Volt mikor kocsit, lovat szereztem (elkötöttük az istállóból, és a parasztot is magunkkal vittük a legközelebbi váltásig). Később őt visszaengedtük, és másik kocsival mentünk tovább.

Peggau mellett egy hegyi szállóban hallottuk rádión, hogy Hitler a Reichstag védelmében – így mondták – hősi halált halt. Ez már a háború utolsó napjaiban volt, közeledett május 9-e, a fegyverszünet napja. Két fiatal egyetemista katonám volt, aki innen akart Svájcba eljutni és elbúcsúzott tőlem. Nem tudom, mi lett a sorsuk. Itt már találkoztunk orosz és francia foglyokkal, akik egy kifosztott repülőtér hangárjában zsákmányolt pezsgőtől részegen, egymást tolták talicskán. Ők boldogok voltak, megúszták élve a háborút, és a győztesek oldalán, ami még fontosabb.

Mi még Graz előtt egy útkanyarban tüzet kaptunk ausztrál páncélosoktól, akik Olaszországon keresztül érkeztek Ausztriába. Láttuk a félrecsapott cserkészkalapot, a jellegzetesen ausztrál katonasapkát a kísérő

gyalogság fején. Nem viszonoztuk a tüzet, mert úgy vettük észre, hogy készakarva a fejünk fölé lőnek, mivel észrevették, hogy nem németek vagyunk, hanem magyarok, a ruháink színéről.

Grazba érve már este volt, égtek a háborús plakátok, és ki volt tűzve a piros- fehér-piros osztrák zászló a horogkereszt helyett. Helyezkedtek az osztrákok! Az úton végig gyönyörű helyeken haladtunk át, mindenütt rend és tisztaság volt. A hegyi tanyákon virág az erkélyeken, és mindenütt a nemzeti zászlójuk lengett a házak erkélyén. Szép volt a táj, de a helyzet nagyon komollyá vált. Mi lesz velünk? A háború holnap éjféltől vége, hová menjünk?

Tényleg! Milyen elképzelésetek volt a jövőt illetően?

Voltak, akik amerikai zónába akartak menni. Legtöbben – magam is – haza szerettünk volna indulni, hiszen vége a háborúnak, nincs hadifogoly – gondoltuk mi naivan.

Nem teljesen így lett a sors könyvében megírva. Sic fata volunt, azaz így akarták az Istenek (A sors.) Így végződött a második világháború részemre. Május 9-én kezdődött a front után a fogság szörnyűsége számomra 1947. júliusig.

Ez már új, sötét fejezete életemnek.

„Ne hagyd, hogy a tűz kialudjon benned. Egyik szikra pattanjon a másik után, még a kételyek mocsarában is. Ne hagyd, hogy a lelkedben élő hős elpusztuljon. A vágyak, melyekre életed magányos pillanataiban gondoltál, de soha nem érted el őket. Valóra válthatod a megálmodott sorsot. Mert létezik. Mert valóság. Mert lehetséges. És a Tiéd."

Ayn Rand

Harmadik fejezet

Ez a fejezet a hadifogságodról szól. El fogod mondani annak szörnyűségeit, de számomra szimpatikus módon, derűs történetekkel is szolgálsz. Hallgatlak!

A fogságuk élményeit már sokan elmondták, de még nem elegen ahhoz, hogy teljes képet kaphassunk a sokuk által átélt élményekről, borzalmakról. Az igazság az, amit az ember nem tud, az nem fáj. A fiatalabb nemzedéknek joga, de kötelessége is megtudni az igazságot a nemzeti múltunkat is alkotó második világháborúról és az azt követő megtorlásokról és a hadifogság szörnyűséges éveiről.

Saját élményeink és bajtársaink elbeszélése alapján kibontakozik egy kép, mely teljesen más, mint amit az iskolákban negyvenöt éven át tanítottak. Az irányított sajtó és a tankönyvek hamisan állították be a megtörtént eseményeket. Nem lehet ráismerni a valóságra. Igaz, a felkelő nap nem egyformán melegíti a halálraítéltet meg a hóhérját.

Nos, akkor folytassuk, 1945. május 9-e éjszakájával. Te kórházban vagy és közben kitört a béke.

A grazi kórházban éjjel 12-kor értesültünk arról, hogy aláírták a fegyverszünetet. Az 1939 szeptembere óta tartó hatéves öldöklő háborúnak vége. A város súlyos bombatámadások nyomait viselte. Az előző nap estéjén kiszabadult hadifoglyok gyújtogattak a városban, plakátokat égettek az utcán. A repülőtér kifosztásában egymással versenyeztek a foglyok a lakossággal karöltve. A fákon ajtók, ablakok lógtak, a légnyomás repítette őket az ágak közé dekorációnak.

A kórház ablakán kinézve – a tört üvegen át – megpillanthattam az első győztes szovjet katonát, a parkban guggolva.

A hajnali szürkület ellenére láthattam a tiszti vállpántos, kék nadrágos felettesét, amint csizmájával fenéken rúgja dolgát végző katonáját, akinek karmozdulattal mutatott helyes irányt, a közeli bokrokhoz irányítva. Elvégre Európában vagyunk, nem Ázsiában, gondolhatta magában. E kép láttán elgondolkodva fordultam katonáimhoz és kiadtam az utolsó parancsot: fegyvert, lőszert itt hagyva levonulni a térre. Vége a háborúnak, hazamegyünk, gondoltam akkor. A Genfi Egyezmény szerint a háború után már nem ejthetnek foglyot, volt a meggyőződésünk. Sok százezren tévedtünk ebben. A térre leérve velem is megtörtént az, ami sok százezer ember élménye volt akkor, a davaj csaszi. Elvették az órám

A hadsereg utóvédjei után, a város szélén megérkeztek a kék sapkás NKVD alakulatok. Megállították a hazaözönlő magyar hadifoglyokat és visszairányítottak minket Grazba. Ezt nem jó jelnek fogtuk fel, de még nem sejtettük sorsunk balrafordulását, azaz, hogy nem dokument, hanem fogság Oroszországban lesz a jövőnk. Tízezerre tehető magyar katonaság zsúfolódott össze a főtéren a hajnali órákban.

Egy kék sapkás biztonsági ezredes – ilyenekkel lesz dolgunk többször – az összezsúfolt tömegnek beszédet tartott. Egy németül tudó lengyel mellettem fordította a mondottakat. Arra figyeltem fel, amikor a következőket mondta:

Elesett Varsó, Budapest, Berlin, patom budjit, London i New-York.

Úr Isten gondoltam, három órája, hogy vége a háborúnak és ezek most akarnak Londonba és New-Yorkba masírozni, mert patom budjit a fordító szerint azt jelentette, most következik Anglia és Amerika. Beigazolást nyert, hogy /talán részegen/ kimondta azt, amit ők 25 éve hangoztattak és megvalósítani akartak: Világ proletárjai egyesüljetek! A vörös csillag égisze alatt. A hűvös hajnaltól és ettől a mondattól megborzongtam. Sötét jövő az emberiségnek, ha ez bekövetkezne, gondoltam végiggondolva az eddig történteket, Pedig a java még ezután következett a megkezdett élményeknek.

1945. május 10-én megindultunk Szentgotthárd felé hazafelé /!/

Azt hittük hazamegyünk, de azt nem gondoltuk, hogy ez az út az őshazába vezet. Ural, Szibéria és Kaukázus, az ezer év előtti őshazába vezetett ez a megkezdett útvonal.

Ekkor indult meg a nagy menetelés a határig?

Igen! Magyarszki szkoro domoj /magyarok gyorsan haza/ ezzel kezdték minden mondókájukat az oroszok. Mi szerencsétlenek ezt el is hittük. Így nagyon kevés számú őrrel megindult a nagy létszámú magyar transzport gyalog, ötös-sorokban hazafelé a Graz-Szentgotthárdi úton. Menetközben egy szétlőtt falunál, amikor megálltunk, önellátásra kellett berendezkednünk. Enni nem kaptunk, hiszen nem volt kitől. Az orosz őrség – ezer emberre, ha tíz esett – azt mondta, mindenki szerezzen magának ennivalót a faluban, csak mást ne vigyünk el a házakból. Én szereztem egy talicskát, abba tettem a krumplit, lisztet és egy csirkét. Mellettem jött a sorban egy csongrádi kubikos honvéd. Nagyon rendes ember volt és azt mondta, adjam oda, amit hoztam, ő megcsinálja az ebédünket. Nagyon finom csirkepaprikást készített valami edényben, amit viszont ő szerzett a tüzelővel együtt. Így értünk el egy kastélyhoz.

Ott különválasztották a tiszteket. A tüdőbajosokat és a vérbajosokat felszólították, hogy jelentkezzenek. Ezeket – amint hallottam – külön vitték haza és elengedték. Volt, aki megijedt és tiszti rangját letagadta, félt, hogy rosszabb elbánásban részesül, mint a legénység. Nem mertem vérbajosnak jelentkezni, féltem, hogy beoltanak valamivel s, ha eddig nem voltam az, az leszek. Egy barátom jelentkezett, hogy vérbajos, szerencséjére egy hét múlva otthon volt. Én két év múlva.

Egy négytornyú kastélyban voltunk egy-két napig. A kastély gazdái évszázadokon át gyűjtötték a könyveket. Gyönyörű, világhírű könyveik voltak. A foglyok azokkal a kódexekkel sütötték a krumplit, amelyek drágábbak voltak Mátyás Corvináinál, mondta a Széchenyi könyvtár igazgatója, aki a foglyok közt járva látta, hogy mik pusztulnak el napok alatt. Döbbenetes látvány volt, milyen értékeket tesz tönkre a háború és a vandalizmus.

Egy éhező fogolynak többet ért egy csajka krumpli melegen, mint milliókat érő pergament, eredeti hollandi első kiadású Bibliák, amelyekkel körülbástyázta a tüzet, amivel a krumplit sütötte. Másnap megindultunk a határra.

Szentgotthárdnál cigányzenekarral fogadtak, voltak ugyan, akik minket szidtak, mint fasisztákat, miért mentünk tovább a határnál és miért harcoltunk tovább. Volt, aki sajnált és enni adott. Egy honvéd előresza-

ladt az őrhöz, hogy engedje meg, hogy hazamenjen a feleségéhez egy kis ennivalóért, aztán visszajön, mert kell a dokument. Az őr csodálkozott a legjobban, hogy az a szegény visszajött. Nem tudta volna megakadályozni, ha szökik, olyan kevés őr volt még akkor. Később zenekarral fogadtak Jánosházán a láger bejárata előtt is. Most bekapcsolták a villanyt a drótkerítésbe és felmentek a géppuskások a láger sarkainál felállított tornyokba. Innen a vagonokhoz vittek minket és ki Szibériába. Onnan jött vissza három év után a magyar a feleségéhez a dokumenttel, amit Debrecenben kapott.

Jánosházára kerültetek, kérlek, beszélj erről!

Harmincezren zsúfolódtunk össze magyarok, németek a Jánosházai fogolytáborban. Géppuskákkal, villanyáramos szöges drótkerítéssel őriztek már bennünket erősen. Nagyon kevés és rossz kosztot kaptunk. Mi magyar tisztek egy magtár második emeletén voltunk őrizetben. Éjszaka álmában hangosan felsóhajtott egy őrnagy jó hangosan: kacsasült őszibarack kompóttal, ezt ehette szegény álmában, korgó gyomorral forgolódva. Amíg velünk volt, mindig ezzel ugrattuk, mikor megkérdezte mi lesz ma ebédre. Nagy fantázia pedig nem kellett volna hozzá, hogy tudja, mert vagy szójabab, vagy burizs volt káposztalével a mindennapi menü.

Sajnos némely magyar orvosok nagy csalódást okoztak a fogságban. Saját magamon és másokon tapasztaltam felsőbbrendű magatartásukat sok alkalommal. Az egyik az indulás előtti orvosi vizsgálaton történt. A transzport indulása előtt – kétezer ember jelentett egy szerelvényt – megvizsgálták a foglyokat, ki alkalmas a menetre. Egy orosz orvosnő, ezredes és egy magyar körzeti orvos volt a bizottságban. Jöttek sorra meztelenül a foglyok. Volt köztük 16 éves gyerek és 50-en felüli öreg népfelkelő, segédszolgálatos honvéd. A magyar orvos mindenkire – a félholt sovány gyerekre is, az öreg harcosra is azt mondta: alkalmas, mehet, hogy ő jó fiú legyen, és ezért hazaengedjék. Megunta ezt az orosz orvosnő és fülem hallatára ráförmedt a magyar kollégájára: Nye nada, minye szlabi, azaz: nem kell nekünk gyenge, gondolván nem bírja ki az utat, elpusztul útközben. Ha belegondolok, hogy minket is 28 napon át vittek ki 35 °C melegben, egy vödör vízen és egy vödör szárított kenyéren, negyvenet egy vagonban. Az orosz orvosnő ezt tudhatta a válogatásnál. A magyar orvosnak módjában lett volna minél többet kiselejtezni és betegként megmenteni az elhurcolástól. Mi tisztek en-

nek láttán felháborodtunk és elhatároztuk, ha hazajövünk, felkeressük ezt az orvost Heves megyében lévő falujában. Sajnos nem tudtuk beváltani ígéretünket, megúszta a felelősségre vonást.

A betegségekkel, hogy álltatok? Előfordult gondolom jó néhány ronda bajság!

A nagy augusztusi melegben, tisztálkodási lehetőség nélkül, sokan – magam is – letetvesedtünk. Megkaptam a vérhast is. Sokan tífuszban haltak meg. Negyvenfokos lázzal lemásztam az orvosi rendelőbe. nem foglalkoztak velem, kiküldtek egy elkülönített istállórészbe, feküdjek ott a szalmán. Egy német SS őrmester adott naponta két-két szem széntablettát. Orvosok nem jöttek a betegeket meglátogatni. Saját szobájukat (mert nekik külön szobájuk volt) hetenként meszelték, ugyanúgy, mint az orvosi rendelőt, ahol a betegek feküdtek és a latrinára – ahova a betegek jártak – nem jutott mész. A nyitott gödröt lepték a legyek, és a véres székletet le sem öntötték homokkal. Eszembe jutott, hogy a Ludovikán mit tanultunk a tábori árnyékszék fertőtlenítéséről. Szóltam az őrmesternek – szerencsére tudtam németül –, hogy hozzon meszet és öntse le a vérhasas betegek nyitott latrináját és meszelje ki az istállót. Azt mondta, hogy nem adtak az orvosok meszet és azt kérdezték, ki parancsolta ezt.

Közben a bajtársaim meglátogattak, s így megtudták, hogy vagyok, és magukkal vittek vissza a magtárba. Főztek teát és szénné égettek kenyeret, s azt adták nekem. Így életben maradtam, hála fiatal szervezetemnek és a bajtársaknak. Napok múltán levánszorogtam a fürdőbe, akkor már egy zuhanyzó működött. Egy fiatal orvos-zászlós volt az ügyeletes és megkérdezte, hogy hányadik századhoz tartozom. Mivel nem az a század volt már soros, vissza akart zavarni a századomhoz. Tudta, hogy én voltam az, aki kifogásolta a meszeletlen latrinát és istállót. Olyan gyenge voltam, hogy nem tudtam volna újból felmenni és lejönni, így maradtam és lezuhanyoztam.

Valami féle kapcsolatotok volt a külvilággal, esetleg az otthoniakkal?

Hová gondolsz?! A Szentgotthárd és Jánosháza közötti úton menet közben eldobtam kis papírokat megcímezve Zalaegerszegre és Harasztifaluba. Mindkét helyen volt egy-egy család, illetve a családban egy szép kislány, akit ismertem. Az egyiket Zalaegerszegen, mikor ott a kórház-

ban voltam, a másikat, amikor mint sebesült tiszt pótkeretparancsnok voltam Harasztiban, ismertem meg. Az egyiknél a karácsonyt a másiknál a szilvesztert töltöttem. A jó magyarok felszedték az eldobott üzeneteket (ez szokás volt akkoriban) és eljuttatták a megadott címre. Akkor már tudtuk, hogy hova visznek minket. Ők értesítették a szüleimet is a hollétemről, így egyszer meglátogattak. A lányok, mint feleségek jelentkeztek a kapunál, és beadták az élelmiszercsomagot. Sonkát, szalonnát, diós-mákos bejglit hoztak mindketten, véletlenül egy időben. Az orosz parancsnok nem értette, hogyan lehet két feleségem egyszerre. Jelentettem a parancsnoknak, hogy Török vagyok, így igazoltnak látta a többnejűséget. A csomag ezután az orvosi szobába került egészségügyi ellenőrzésre. Az őrség is és az orvosok is „ellenőrizték". Így aztán a maradékot a kétszeri ellenőrzés után nyugodtan fogyaszthattam, nem kellett félnem, hogy ételmérgezést kaphatok. Ugyanis a minőség után a mennyiség is megfelelő volt már a hadifogolygyomromnak, el nem ronthattam volna vele. Így vigyáztak az orvosok az egészségünkre. Ezért csak kopogás után lehetett a szobájukba bemenni és hosszú várakozás után nyitották ki az ajtót, s aztán adták át ők az „ellenőrzött" csomagjainkat. Miután átvettem a csomagot, váljék egészségükre köszönéssel távoztam.

A szüleid végül is, hogy jutottak el hozzád, a táborba?

Szerencsére eldobott címeim – hála jó magyar testvéreinknek, az akkori idők csodálatos szolidaritásának – rendre megérkezek Zalaegerszegre és Harasztifaluba is. Onnan pedig – szinte hihetetlen – 1945 júliusában tovább Szegedre. Szüleim címét szerencsémre megőrizték a kislányok. Hazaérkezésem után tudtam meg, hogy szüleim szegedről nagyon viszontagságos úton vonat, kocsi, gyaloglással, vegyes keservekkel mindenáron meg akartak keresni. A zalaegerszegi kislány felvette kis piros matrózruháját, hogy az feltűnjön nekem, ha a láger közelében mutatkoznak. Úgy is történt. Egy délelőtt sétálok a láger területén közel a drótkerítéshez, amikor észrevettem a fiatal lányon a piros matrózruhát. Ismerősnek tűnt és a mellette álló két idős emberben egyszer csak felismertem szüleimet. Hihetetlennek hatott először, de a piros ruha, ismerős volt, és beugrott a tudatomba, hogy ez azért van, hogy kapcsoljak és kombináljak a látvány láttán. Úgy is lett, és elkezdtem integetni a drótkerítéstől messze, az erdőszélen álló három alaknak. Ők is észrevettek, és mindannyian egyszerre, áldólag emeltük fel

két kezünket, és mintha átölelni akarnánk egymást, gondolatban összeölelkeztünk. Utána mutattam a lábam, hogy már meggyógyult a sebem. Gondoltam a sebesülésemről már értesültek hamarabb, hiszen a hadikórházban ismertem meg a piros ruhás kislányt. A nagy integetés sajnos másnak is feltűnt. Egy kápónak, azaz egy árulóvá vált volt rahói főjegyzőnek, aki m. kir. zászlós úr volt – Fodor János – Iván Fedorrá avanzsálva, a lágeren belül, orosz sapkában belső őrként teljesített szolgálatot. Észrevette az integetést és odarohant hozzám, elráncigált a kerítés mellől, fenyegetve, hogy agyonlövet, mert kém vagyok és bekísért az őrparancsnokhoz. Azt mondta az orosz tisztnek, hogy kémkedésen kapott és ezért engem agyon kell lőni. Játszotta a hűséges – aláváló – alattvalót.

Miután a tisztnek egy másik tolmács segítségével megmagyaráztam a valóságot – hogy a szüleimnek integettem – az megértette a helyzetet és szó nélkül egy kézmozdulattal kiküldött az őrszobából. Elszomorító volt, hogy a magyar renegát bosszankodva vette tudomásul, hogy nem sikerült érdemeket szereznie az én letartóztatásommal.

Sajnos magyar átok ez a túllihegéses igyekezet – akár a másik magyar élete árán is – a győzők kegyeit keresni és így saját túlélésüket elérni. A fogság sajnos még sok ilyen gyalázatos élményt produkált.

Amikor megérkeztetek Jánosházára mit gondoltál a jövőt illetően?

Jót is, rosszat is! Zenekar fogadott, mikor megérkeztünk Jánosházára, a nagy gyűjtőtáborba, de a drótkerítés mellett állógéppuskás őrtornyok nem sok jóval biztattak. A kerítést a tornyokból időnként végig géppuskázó nem a dokumentumunkat előkészítő bizottság tagjainak tűnt fel lassanként a tudatunkba. Rájöttünk, becsaptak bennünket. A hiszékenység és a túlélés vágya természetesen mindig kitalál valami reménysugarat, s mindig volt jó konyhahír: Székesfehérvárott leszünk szabadon engedve, aztán jött Budapest, Szeged, Temesvár, Focsani és így tovább Constancán át egészen Novoroszijszkig. A pesti plakát, a vagonon ülő géppuskás orosz, alatta a felirat: „Győzelem vagy Szibéria!” – mondhatnám bejött. Pontosan ezt a képet pillantottuk meg a maga nyers valóságában, amikor a kétezres létszámú menetoszloppal megérkeztünk a vasútállomásra. Ott állt a hosszú szerelvény, elől-hátul

géppuskákkal felszerelt vad kinézésű őrség, megcsapott a halál hideg szele. Irány valóban Szibéria?

Negyven tiszt összezsúfolva egy vagonban. Két-tenyérnyi nyílás, ahol könnyíthettünk elemi szükségleteinken. Egy vödör víz és egy vödör szárított kenyér, ez volt az ellátásunk. Aludni úgy tudtunk, hogy a fiatalabbik egyik lába a földön, a másik egy felfüggesztett sátorlapon nyugodhatott, több hely nem jutott. Harmincöt fokos meleg három héten át, amíg elérkeztünk a román kikötőbe, ahol hajóra zsúfoltak bennünket, tiszteket, német SS-ek társaságában. Addig nagyon sokat kellett átélnünk.

Nem jutott eszetekbe, hogy bármi áron, de megszöktök?

Hát dehogy nem! Kerestük is a lehetőségét. Heten döntöttünk úgy, hogy megpróbálunk megszökni. Pásztor József kecskeméti hadnagy bajtársunknak volt egy ráspolya, azzal elfűrészelte az ablakot és így kinyithattuk a vagon ajtaját. A Velencei-tónál szerettünk volna lelépni, és arra vártunk, hogy a vonat lassan meginduljon. Akkor a sorsolási sorrendben szándékoztunk úgy kiugrani, leugrani, mint Pesten szoktunk a mozgó villamosról, ha elnéztük a megállót. Én figyeltem egy kis résen át az előttünk lévő vagonon vigyázó orosz őrt. Szerencsétlenségünkre akkor, egy időben próbálkoztak a másik vagonból is szökni hárman. Ők kibontották a vagon padlózatát és úgy másztak ki a lassan meginduló szerelvény alatti sínekre. Az őr észrevette őket és tüzelt. Az elsőt azonnal lelőtte, meghalt. A második az ellenkező oldalon a nyaralók felé rohant, nem tudtuk meg, hogy sikerült-e neki eltűnni a házak között. A harmadik – Dobes alezredes 17 éves cőger, katonaiskolás fia – a Velencei-tó nádasába menekült. Lóval, kutyával üldözték és utolérve agyonlőtték. Nyakára derékszíjat húzva végigvonszolták a sínek mentén, hogy mindenki lássa így járnak azok, akik szökni próbálnak. Mindezt látva szóltam a bajtársaimnak, hogy azonnal tépjük le magunkról a ruhát, mert jönnek az oroszok a vagon felé, ellenőrizni a létszámot. Mindenki szinte meztelenül volt, kivéve minket, akik szökni akartunk. Mi az utolsó pillanatban szabadultunk meg ruháinktól, mikor félretolva a vagonajtót, felugrottak a fegyveres őrök. Jött a parancsnok is. Létszámellenőrzés után motozás kezdődött, keresték a reszelőt, amivel elfűrészeltük a zárat. Akié volt a szerszám, a fenekébe dugta, és amikor tereltek egyik oldalról a másik oldalába a vagonnak, azt magával vitte, nem találták meg. Ellenben az egyik – az oroszokkal már kol-

laborálásra kész – tiszt sajnos az orosz parancsnok tudomására hozta, hogy hol talál mégis valamit, folyton a vagonajtóra pislogott. Az orosz tiszt kapcsolt, elhúzta az ajtót és ott megtalálta az oda elrejtett fűrészt.

Megkérdezte kié. Jelentkezett a tulaj, erre odament hozzá, a hajába markolva, a fűrészt a nyakához érintette, ezzel mintegy jelezve, hogy ezért lefűrészelhetné a nyakát. Ekkor szomorú, de így történt, a kinevezett ún. vagonparancsnok odament a barátomhoz és arcul ütötte. Elvesztette az önuralmát, ezzel akarta jelezni az orosz előtt, hogy ő nem felelős semmiért és elítéli ezt a cselekedetet. A ludovikás főhadnagy kihúzta magát és annyit mondott az idősebb tartalékos tisztnek: sajnállak. Mindenkit megdöbbentett ez a jelenet. Később ilyen akarat és jellem gyenge emberekből lettek az oroszokkal kollaboráló egyének. Úgy legénységi, mint a tiszthelyettesi és tábornoki tisztikarban is voltak ilyenek. Hivatásos és tartalékos közt is akadt ilyen áruló. Ezek jelentkeztek antifasiszta átképzésre, beugrásra, és amíg tartott még a háború, partizánnak. Egy bajtársam, egy csendőrtiszt, aki csak 1955-ben jött haza a fogságból, azt mondta: Pali, ha 100 emberből 3 akad, akiben fenntartás nélkül megbízhatsz, örülj neki. Keveselltem ezt a számot, de azt mondta: örülj, ha 3% magadhoz hasonló gondolkodású, megbízható bajtárs akad ilyen nehéz megpróbáltatású helyzetben, fronton, fogságban és börtönben. Ilyen megpróbáltatás volt ez a vagonutazás is. Valami elkezdődött a pokolba vezető úton. A fűrészelési procedúra után az orosz meglátta a vagon oldalán az általam készített rést, amin kukucskáltam. Kérdezte, ki csinálta? Jelentkeztem és erre úgy az arcomba öklözött, hogy nekiestem a vagon oldalának. A kést elvette és kidobta a vagonajtón az árokba. Nem hallgatom el azt az igazságot sem, hogy nem minden katonájuk volt ilyen brutális, állati kegyetlen ember. Főleg azt tapasztaltam, hogy a kaukázusi szép szál barna bőrű örmény, grúz, csecsen katonák között nagyon sok volt, aki szinte sajnált minket és emberségesen viselkedett. Ilyen volt az őrség közt – akik az ajtónál álltak – egy grúz őrmester. Ő a történtek után ottmaradt és látott mindent, a pofont is, amit kaptam. Ennek ellenére sokáig kereste a kést, miután elment a tisztje. Hosszú keresgélés után megtalálta és visszaadta nekem. Mutogatva tudtomra adta, hogy mondjam azt, hogy az „öregé" a kés, mert nincs foga és nem tudja megrágni a száraz kenyeret. Az öreg egy első világháborús tiszttársam volt, aki kijött velünk másodszor is az orosz fogságba. Ő sokat mesélt az akkori 1916-os évekről, de azok merőben mások voltak, mint amit 1945-től át-

éltünk. Saját tapasztalataink alapján – később összehasonlítva – már akkor is hihetetlennek tűnt az a történet, amit elmondott. 1917-ben a forradalom után romlott a rubel vásárlóértéke. Az omszki tiszti lágerben tiszti gyűlést hívtak össze és eldöntötték, hogy emelni fogják az élelmezési hozzájárulást – amit az oroszoktól kapott zsoldból fizettek – hogy továbbra is mazsolával legyen a vasárnapi kalács a tiszti étkezdében ebédre. Amikor a bányában mi tisztek (lefokozva) ettük a rohadt krumpli héját káposztalével együtt főzve, rágondoltunk a cári idők hadifogolytiszti ellátására. Valóban két különböző világ volt ez a két rendszer, a cári és a bolsevista világrend. Elhagytuk Székesfehérvárt, nem szabadultunk. Megérkeztünk Budapestre, megálltunk a külső vágányoknál, nem ment be a vonat a pályaudvarra.

Budapest után Kecskemétre érkezett a szerelvényetek. Nekem szülővárosom, sok emlék köt hozzá.

Ha így van, akkor elmondok egy a kecskeméti pályaudvari történetet.

Ahogy megállt a vonat megláttam egy idős vasutast, kiszóltam a kis vagonablakon és kértem, legyen szíves értesíteni Szegeden édesapámat – a felsővárosi Török kántort –, hogy érkezik a fia a hadifogoly szerelvényen. Csodában bíztam, hátha átadják az üzenetet. Hála a vasutasok szolidaritásának, megtörtént az, amire senki sem számított a vagonban. Leadták a hírt a szegedi Rókusi pályaudvarra és onnan kerékpáron egy vasutas elment édesapámhoz, aki azonnal kijött a megérkezett szerelvényhez. Kapott egy piros forgalmista sapkát, papírt, ceruzát és sorba járt felírni a vagonszámokat. Az őröknek nem tűnt fel, hogy minden vagonnál beszólt, hogy Török Pál hadnagyot keresi. Megérkezett a vagonhoz, ahol én voltam, akkor megszólalt egy bajtársam: férfi, ez a vasutas úgy hasonlít rád és be is szól, hogy téged keres. Megpillantottam rég nem látott édesapám aggódó, szeretett arcát. Azt mondta, Romániába vagyunk irányítva, a sógorom, már szintén átmenve ezen az útvonalon, már ott is van.

Beadott egy kis csomagot, paprikás szalonnát, kenyeret és egy kis üveg lekvárt. Azt mondta, délután ismét eljönnek, anyám és a nővérem is, és hoznak nagyobb csomagot. természetesen a kapott ennivalót 45 vékony szeletre elosztva, a falat lekvárral, megosztottam a bajtársakkal. Vártuk a délutáni találkozást és a nagyobb csomagot. Szertefoszlott reményünk a szabadulásra és a dokumentumra. Kivisznek minket is

Oroszországba. Már nem bizakodtunk az orosz hazugságban, hogy majd Temesváron bocsátanak szabadon. Délután valóban megjöttek a szüleim és testvérem a kis keresztlányommal. Nagy ruháskosár ennivalót hoztak, de az oroszok nem engedték átadni. Nem tudtam már beszélni sem velük, mert a géppisztolyos őrök elzavarták őket. Lassan megindult a szerelvény. Hiába kiabáltam az őrnek, hogy zsenka, klobci, azaz feleség, gyerek – mutattam rájuk – de lassan eltűntek a mozdony fehér füstjében. Annyit láttam még, hogy anyámat, aki összeesett, apám felemelte, a nővéremet egy őr géppisztollyal lökdösi, ők évekre eltűntek a szemem elől, reméltem, nem örökre.

Amikor Soltvadkertre beérkezett a vonatunk, az állomásfőnöki lakás ablakából asszonyok és lányok néztek ki. Szirényi Gyurka zászlós barátunk beszédbe elegyedett velük. Mondta kik vagyunk és egy kanálba tett száraz kenyérmorzsát, prézlit fújt ki az ablakon, jelezve, ezt kapunk enni. Az asszonyok szörnyülködtek, de az ott lévő un. Dálnoki magyar őrség tagjai, vörös karszalaggal dekorálva, gúnyosan bekiáltottak: Minek harcoltatok tovább, fasiszták vagytok! Nem vitatkoztunk velük. Szomorúan állapítottuk meg, ezek még rosszabbul bánnának velünk, mint az oroszok. Később a Katonai Politikai Osztály ezt be is bizonyította; Pálffy és társai. Ahogy ez a gyalázkodás elhangzott, jött az orosz vonatparancsnok. Odament a katonák sorfalához és elkezdte számolni őket: „agyin, dva, tri...” – egészen tizenkettőig. „Dole pusku, davaj vagony!” – elszedte tőlük a puskát és belökdöste őket az utolsó vagonba. Így pótolta a létszámot, mert ennyi ember meghalt már útközben. Egy részüket agyonlőtték szökés közben, a többi vérhasban halt meg. Az őrmesterük az ablakon át, fejjel áttörve az üveget, bemenekült a faluba. A többi egy óra múlva, indulás előtt, szintén megkapta az egy vödör vizet és mellé az egy vödör szárított kenyeret. A vörös karszalag nélkül ugyanolyan foglyok lettek, mint a továbbharcoló társaik. Gyorsan megkaptuk az elégtételt ők meg a büntetést.

Az ezeréves határhoz értetek...

Bizony-bizony! Erdélyen végigutazva, Brassónál értük el az ezeréves határunkat. Elöl, hátul és középen egy-egy mozdony segített felkapaszkodni a hegygerincre. Felülről láttuk a feketetemplomot, mely a legkeletibb gótikus templom Európában. Innen görögkeleti és hagyományos templomok világa következik. Innen már más a világ. Balkán és Ázsia következik, úgy éreztük. Az emberek viselkedése, a táj, már nem a mi

megszokott normánk szerint alakul. Amikor azt gondoltuk, hogy itt lehetett a határ 1919-ig, akkor elkezdtük énekelni a Himnuszt. A vagont, amelyikben mi voltunk, a legjobban őrizték. Elöl, hátul, fent, oroszok őrök strázsáltak. A vagonok végén lövésre kész géppuskák voltak kidugva. ahogy a plakátokon láttuk az ostrom előtti Pest utcáin. Énekünk áthallatszott a legénységi vagonok felé és ők is átvették nemzeti Himnuszunk következő sorait: „Megbűnhődte már e nép…" – ennek ellenére azt gondoltuk, most kezdődik igazán a mi büntetésünk, ki tudja hány esztendeig. Az állandó bizonytalanság érzete volt a legrosszabb egész fogságunk alatt. Az oroszok által emlegetett „Magyarszki szkoro damoj" azaz „Magyarok gyorsan haza" ellenére, nem tudtuk hány évig fog tartani rabságunk.

Egy részeg NKVD-s őrnagy mondta később Odesszában a behajózás előtt, a magyar legénység két évig, a tisztek három évig maradnak fogságban, a német legénység négy-öt évet, a tisztjeik még többet, az SS-ek pedig mind itt döglenek meg. Ez mind be is jött, ahogy szokták mondani.

Harmincezres lágerekben várták a továbbszállítást a magyar foglyok a németekkel vegyesen. Az orosz módszer az volt, hogy a németekkel motoztatták meg a magyarokat, akik alapos munkát végeztek, mindent elvettek tőlünk.

Ezután az orosz őrök levetkeztették a németeket a fürdő előtt, és új ruhát adtak nekik, az általuk tőlünk elszedett szajré mind az oroszoké lett. A fürdő előtt mindenkinek át kellett esni hónaljvizsgán, amivel az SS-eket szűrték ki. Ugyanis nekik a vércsoportjuk be volt tetoválva a bal hónaljukba, így aztán, ha ez kiderült, külön barakkba vitték őket, szigorított őrizettel kerültek a megsemmisítő lágerekbe. Lefokozás után – mikor elfogtuk az orosz katonát, aki lopta a raktárból a kenyerünket – mi tisztek is ilyen Vernichtungs-lágerbe kötöttünk ki 1946-ban az Elbrusz alatt.

Focsani? Így hívták a tábort?

Így bizony! Ebben a lágerben szörnyű állapotok uralkodtak. Nem volt elegendő víz, nagyon meleg volt, sem inni, sem mosakodni nem volt lehetőség. A halottakat is kétkerekű kordélyokban szállították ki a láger területéről és ugyanezeken a kordélyokon hozták be a foglyok kenyerét. A kenyeret – amitől függött az életünk – alig mertük megenni,

mert féltünk, attól kapjuk meg a tífuszt, vagy a vérhast. Gondoltuk, ezt látva és a nagy halálozást, ezt tudatosan rendelték így, a létszámcsökkentés céljából. Nagyon sokan nem is érték meg a továbbszállítást.

Hová érkeztetek?

A Fekete-tengeri román kikötőbe. Itt váratlan esemény történt. Egy sztálini rendeletre augusztus 20-án amnesztiát kaptak a magyar és román legénységi foglyok. Név szerint mintegy kétszáz tisztet kiolvastak a kétezres csoportból, a legénységet szabadon engedték, bennünket, tiszteket, besoroltak a németek közé. A legénység dinnyét vásárolt a piacon, a járdán állva, a magokat köpködve nézték, amint minket a németekkel kikísérnek a kikötőbe a hajóra való besorolás céljából. Az a közönyös tekintet – amivel végignézték tiszti csoportunkat – ugyanolyan rosszul esett, mint a soltvadkerti „Dálnoki bakák vagytok!" megjegyzés.

Egy jó kiállású, jutasi tiszthelyettesi iskolát végzett őrmester véletlenül a tisztek közé keveredett. Kórházból került fogságba, adjusztált ezüstgombos zubbonyban, az oroszok tisztnek nézték. Már a Transzilvánia személyszállító hajó hídján voltunk, amikor könyörgött nekem, hogy magyarázzam meg az orosz tisztnek – aki a hajó korlátjának dűlve nézett minket –, hogy ő nem tiszt, engedjék szabadon a legénységgel együtt. Egy ruszinul tudó tiszttel megértettük ezt a hajó parancsnokával, aki ott azonnal adott neki egy írást és szabadon engedte a lengőhídról már majdnem a hajóra lépő tiszthelyettest. Boldogan szaladt le a partra, de előtte még volt annyi hálaérzete, hogy megkérdezte a nevemet és a szüleim címét, hogy el tudjon menni apámnak megköszönni, hogy a fia megmentette a fogságtól. Szüleimtől évek múlva megtudtam, hogy betartotta szavát és hírt adott szüleimnek hogylétemről és, hogy megmentettem az életét.

Egy napon át a kikötőben vesztegeltünk a rakparton. Olyan fogolyhírek reppentek fel, hogy Amerika közbelépett és nem lesz több fogolyszállítás Magyarországról. Ilyen és ehhez hasonló hírekkel etettük magunkat és tartottuk magunkban a lelket.

A húsz-egynéhány napi vagonlakást úgy vészeltük át, hogy minden este el kellett olvasnom Babay versét, amit a háború végén írt:

„Hazamegyünk, hazamegyünk mi még!"
„Hazamegyünk, mert nem hagyhatja Isten, hogy idegen kéz legyen a kilincsen…
Hazamegyünk, mert holtan is, de vár még, anyánk a fényes tiszta árnyék…
Orgonáknak, hogyha nyit virága, kötünk még csokrot fent a Krisztinákba…
Vár reánk az összevert halott kis spinét, hazamegyünk, hazamegyünk mi még…"

Ma, ötven év után is elkomorulva, szomorúan gondolok e sorok visszaidézésén azokra a szívbemarkoló érzésekre, amiket ezek a sorok keltettek lelkünkben nap, mint nap, amikor takarodó előtt felolvastam a verset. A hír megszokott szakácshír maradt, hiszen a szénrakodás miatt volt az egy napi várakozás. Megtörtént a berakodás a hajóra. Sok ezer német SS-katonával és velünk három napon át úszott a hajó a csendes Fekete-tengeren.

Csodálatos volt az éjszaka a sötét tengeren, ahol a tiszta csillagos ég tükörképe óriási burát alkotott, mert a Göncöl szekere és az egész csillagos ég nem csak felettünk, de alattunk is ugyanolyan fényben ragyogott. Repülő halak reppentek fel, néha a hajóra is jutott belőlük. A látvány gyönyörű volt éjjel is, és nappal is, de a valóság az borzalmas volt. Mi – magyar tisztek – a hajó farában feküdtünk. A pótlatrinák minden szemetét ránk fújta a szél. Köpenybe, pokrócba takarózva feküdtünk egymás mellett zsúfoltan. A zsebünkben tartott kis kenyéren éltünk három napon keresztül. Több ujjnyi vastagságban rakódott ránk a fekália. egy százados olyan éhségrohamot kapott, hogy jegygyűrűjét adta oda a román szakácsnak, hogy kapjon tőle egy kis zsemle nagyságú kenyeret. Később a három év alatt állandó bűntudata volt, hogy a jegygyűrűjét odaadta pár falat kenyérért, de a nagydarab ember majdnem megőrült az éhségtől akkor. Három nap múlva megkönnyebbülten hagytuk ott a hajót, megérkeztünk „a hős szovjet városba" Novorosszijszk kikötőjébe.

Kérlek, mondj erről a táborról egy-két mondatot!

A lágerünk – Novorosszijszk 7148/3 – a világ második legnagyobb cementgyárát és a kikötőt látta el munkásokkal. Egy alkalommal odajött hozzánk és megszólított egy fiatal, feltűnően csinos arcú leány. Tökéle-

tes kiejtéssel beszélt magyarul és sajnálkozását fejezte ki, hogy nem vagyunk otthon szeretteink körében. Elmondta, hogy apja magyar hadifogoly és vöröskatona volt 1917-ben. Elvette az anyját, egy ukrán tanítónőt, és itt maradt a Szovjetunióban, sajnos, tette hozzá. Ő ápolónő volt a hadseregben, Pesten a szovjet hadikórházban. Apja elesett a fronton, anyja meghalt a német támadáskor; a város lakosságából, a sok százezerből tizen-egynéhány ezren maradtak életben. Az élete árán is megkísérli, hogy visszamenjen Pestre, mert az a világ legszebb városa, és ő ott akar élni. Nem bírja elviselni itt, ezt az életet. Ebben tökéletesen megegyeztünk, mi is azt mondtuk, ha lehetne, csónakon hazáig eveznénk a Dunán felfelé, hogy mi is Pesten lehessünk. Neki sikerült-e, nem tudtuk meg soha, de ha ő hazavágyott orosz állampolgár létére, a mi honvágyunk mennyivel volt jogosabb. Volt, aki nem bírta elviselni ezt a legfájdalmasabb érzést, és formálisan belehalt ebbe a fájdalomba. Minket a bajtársi szolidaritás, a fiatalság őrzött meg, így sikerült túlélnünk a borzalmas éveket. Figyeltük egymást, és ha valakin észrevettük, hogy borús hangulata van, igyekeztünk kizökkenteni letargiájából. Néha bizarr módon, de mégis sikerült.

Volt egy vezetékes rádiónk, melyen a parancsnokságnál központilag bekapcsolt műsort hallgathattunk. Mivel oroszul nem tudtunk annyira, hogy a gyors beszédű bemondót megérthessük, csak a nagyon kevés szórakoztató zenét hallgattuk meg. Ebből viszont nagyon kevés volt, mert mindig csak a propaganda szöveget szajkózták. Ebből nekünk elegünk volt. Közülünk senki sem jelentkezett antifasiszta továbbképzésre.

Erre életünk végéig büszkék vagyunk, mi megmaradtunk magyarnak, kereszténynek, nem volt közöttünk sem besúgó, sem kommunista meggyőződésű. Énekeltük azt a dalt, amit apáink szereztek a szibériai lágerben eltöltött években a honvágytól megih-letve:

Zörög az országúton a szénásszekér,
Az asztalon hófehér búzakenyér,
Hegyeken én átlátok,
Várnak a vén Kárpátok,
Jutok-e még, megyek-e még „Haza”

Az akkori idők slágereit, az ismert népdalokat, soha meg nem unva daloltuk. A hadseregben rendszeresített propagandaszázadban voltak a haditudósítók mellett hangszórós kocsik. Az oroszoknak az első vonalból átjátszott politikai propagandaszöveg közé 1941-1942-ben magyar slágereket is közvetítettek. Ilyen volt a népszerű Karády- katonadal.

> Jóska lelkem, nézz a fényes égre, hogyha levelem majd megkapod,
> Gondolj majd az otthoni vidékre, megtalálod azt a csillagot,
> Üzenj Te is nekem, a csillagos égen, hogy visszatérsz majd győztesen.
> Mert vár terád a sírig hűséges Pannikád, mert vár rád a sírig hűséges Pannikád.

Innen adódott, hogy az oroszok minket Jóskának hívtak, ők nekünk Ivánok voltak, a németek meg Friccek. Kiszállítás alatt a vagonok mellett elhaladó őrök ezért úgy figyelmeztettek minket: Jóska aludna, mikor este végigkopogtatták a géppisztoly tusával vagonjaink oldalát. Mivel zömmel hadnagyok voltunk, a mi slágerünk – ami nekünk íródott – a szintén gyakran énekelt Viszontlátásra, hadnagy úr volt, ez volt 1941-ből a legoptimistább katonadalunk:

> Az állomáson hosszú útra kész a katonavonat, a katonavonat,
> Induláskor búcsút int egy kéz, mert elérkezett a búcsúpillanat,
> Viszontlátásra, hadnagy úr, viszontlátásra, hadnagy úr,
> Én csak azt kérem, künn a harctéren néha gondoljon majd rám,
> És majd ha jönnek már mind vissza hazafelé, eljárok, nem bánom minden vonat elé,
>
> Viszontlátásra, hadnagy úr...

Ebből ugyan nem lett semmi. Sajnos nem jöttek vissza mind, és aki visszajött, nem győztesen. Sokan ott maradtak a Don jeges hómezein, a Kárpátokban, a szeretőjük sem várta őket hűségesen vissza, csak a jó Édesanyjuk. Ez az élet! C' est la vie – mondja a francia.

Énekeltük az érzelmes Sonja, Volga szép virága, lázálmomban látlak én. Égő szép szemednek nincs párja, síron túl is úgy imádlak én... Ezt az oroszok nem szerették, mert félreértették és régi cári dalnak tartották. Különben a dalolást nem tiltották, erre szép példa volt a következő történet. Dolgoztak a lágerben orosz barisnyák, és azok érdekes módon egyszer ismerős dallamot énekelgettek. A német Lili Marlen dalát:

A kívül a kaszárnyán… A németek, akik felismerték az ő általuk szintén népszerűsített dalt, ott a lányok mellett a meszesgödör szélén egyszer csak németül folytatták. Mi is ott dolgozva többen magyarok, magyarul csatlakoztunk hozzájuk. Egy kicsit össze-visszahangzott a „Vor dem kaserne, vor dem großen Thor…" és a magyar „Kívül a kaszárnyán künn a kapunál…". Odarohant egy orosz tiszt, és elkezdett hadonászni. Azt gondoltuk, megharagudott és leinti a nemzetközi kórust. Meglepetésünkre nem ez történt. Odaállt a meszesgödör szélére, és mint egy karmester elölről kezdette az éneklést, és vezényelte a világhírűvé vált dalt, így énekeltük megkönnyebbülve oroszul, németül és magyarul, igazi nemzetközi kórus voltunk, szép egyetértésben. Ez kellett volna a csaták zaja helyett is. Világ proletárjai és kapitalistái együtt énekelték volna a fasisztákkal az emberiség Himnuszát a szeretetről például… Szent Pál 1. lev. a korintusbeliekhez 12. 13. 14.

Ellenben, ha olyan dalt énekeltünk, amelyikben az a szó szerepelt, hogy volna, akkor leintettek, mert azt gondolták, hogy az háborút jelent, mert a vojna oroszul háborút jelent. Ilyen érzékeny lelkületűek voltak.

Hogy teltek itt a mindennapjaitok?

Valahogy csak! Amikor még parancsnokok voltunk a nagy cementgyári lágerben, kaptunk pár rubel zsoldot. Lehetőségünk volt felügyelettel kijárni a piacra és bevásárolni. Nagyon kevés volt az a pár rubel, hetente egyszer vehettünk rajta vasárnap egy kis lekváros bodagot, aki dohányos volt, vett rajta román cigarettapapírt. A mahorkához jó volt a Pravda, azaz az orosz újságpapír is, bár olvasni nem olvastuk, csak…. A grúz zászlós – aki az őrség parancsnoka volt-nagyon szívélyes vidám fickó volt. Háromszor fokozták le részegségért, de háromszor sebesült, és akkor visszakapta a rangját. Május 9-én, amikor vége volt a háborúnak éppen józan volt, így parancsnoka lehetett nálunk az őrségnek. Ezzel viszont nekünk lett nagy szerencsénk, mert ő kifejezetten szerette a magyarokat velünk, tisztekkel is nagyon jó viszonyban volt. Bejárt hozzánk és sokat balalajkázott nekünk esténként is a tiszti szálláson. Őrségben volt, nem volt szabad neki aludni, s így minket sem hagyott, mert reggelig dalolt a fülünkbe. néha úgy kellett kizavarni, hogy pihenhessünk, mert nekünk hajnalban ki kellett vonulni a kikötőbe, vagy a bányába. Hálából egyszer befizettük a nőjével a moziba. Ugyanis pénze sohasem volt, mert, ahogy megkapta, mindjárt el is itta az egészet.

Utána nálunk potyázott. A legénység által öntött alumínium kanalakat is ő adta el a piacon, és bezsebelte a kereskedelmi hasznot. Mindezért hálából együtt mentünk egy vasárnap moziba. Egy sorban ültünk velük és a többi részeg matróz amerikai tiszteknek nézett bennünket.

Kak amerikanszki officér mondták, és mutogattak ránk. A tiszti köpenyünk anyaga, jó szabása és színe megzavarta őket, akik a tengeri flottánál nem találkozhattak a fronton velünk. Egy partizánfilmet adtak, amelyikben kifigurázták a németeket, olaszokat és a magyarokat is. A Fricceket úgy mutatták be, hogy a lövészárokban is pedánsan felöltözve, a bombatámadás után, a rájuk hullott földet is lesöprögették, lerázták magukról. Az olaszok pedig folyton daloltak, énekeltek az őrségben is, mikor partizánokat őriztek, és udvaroltak egy partizán lánynak szolgálat közben. Ez alatt – figyelmetlenségük miatt – kiszabadulhattak az őrzött orosz foglyok. A magyarok pedig a géppuskájuk mellett nem figyeltek a mögéjük lopózó partizánokra és azok fogságba ejtették őket. A nézőközönség, körülöttünk lévő matrózok észrevették, hogy mi is úgy nézünk ki és úgy beszélünk, mint a filmen lévő ellenség és ez a felismerés arra késztette őket, hogy az előadás végén megverjenek minket. Vili ezt meghallotta és odaszólt nekünk, hogy azonnal keljünk fel, és szaladjunk a biztonságot nyújtó lágerbe. Ő majd jön utánunk. Úgy is lett, mi felálltunk, és megindultunk haza, Vili a grúz jött utánunk. Miután a láger kapuja becsukódott mögöttünk, Vili minket védve, összeverekedett a részeg matrózokkal, akik meg akartak verni minket. Mi belülről bíztattuk őt, és miután győztesen hagyta ott a porondot, beinvitáltuk megmentőnket, és hálából jól leitattuk. Hogyne szerettük volna ezek után az őrparancsnokunkat, aki megmentett minket az oroszoktól. A matrózok ugyanis nem grúzok voltak, azért is verte őket Vili olyan nagy szeretettel. Ezt akkor értettük meg igazán, mikor az Elbrusz alatti szénbányában tapasztaltuk a következőket. Orosz őreink éjjel nem mertek az őrtoronyban tartózkodni, mert grúz vagy csecsen fegyveres pásztorok sorra kilőtték őket a németek által otthagyott fegyverekkel. Ők jobban gyűlölték elnyomóinkat, mint mi. Tettek is érte valamit.

Emlegettél egy NKVD-s tisztet, mit kell róla tudni?

Az alagsori tiszti szobában – mely egy gépházból alakított lakószobából állt – bejáratos volt a lágerparancsnokunk. Több nyelven, németül, angolul és franciául tökéletesen beszélt.

Nagyon szeretett velünk társalogni, hiszen közülünk is beszéltek többen társalgási szinten valamelyik nyelven. Egyszer őszinteségi rohamában – sok volt már benne az enyhítő körülmény, a hazai üdítőjük, a tömény vodka – átölelt engem és a következőket mondta nekem németül: Tovaris Pável, ha egyszer talán hazamész, kérlek, ne lépj be se pártba, se a hadseregbe, mert az első adandó alkalommal titeket mind ki fognak nyírni. Az első gazdasági krízisnél ti lesztek a bűnbakok, ugyanúgy, mint a régi cári tisztek, pl. Tuhacsevszkij[5]. Miután a hadsereget átképzitek, – titeket, akikben nem bízhatnak – kinyírnak. Még egyszer elismételte mindannyinknak, s még azt fűzte hozzá, hogy őt is figyeli valaki, de nem tudja ki. A sofőrje? Vagy a szakácsa? Ő is tartja a pisztolyt valakinek a hátába, jó lesz tehát vigyáznunk. Szájára tette az ujját, mindannyinkat külön-külön többször átölelt és gyorsan távozott. Az igazsághoz tartozik viszont, hogy amikor egy őrmesterrel elfogtuk az orosz őrt – aki lopta a kenyerünket – egy hét múlva a lágerben lévő összes ludovikás tisztet és csendőrt felpakoltatott egy teherautóra és elvitetett a haláltágerbe, egy kaukázusi szénbányába. Előtte lefokoztak, mert a nemzetközi Genfi Egyezmény szerint tiszteknek nem kötelességük fogságban dolgozni. Tudta rólunk, hogy hivatásos tisztek vagyunk. Furcsa fintora volt ez az ottani életnek, mai napig sem tudtam ezt magamban teljesen feldolgozni. Mindezek ellenére megfogadtam a tanácsát, nem kértem magam vissza a hadseregbe és a pártba sem léptem be, mikor felszólítottak, mint kezdő gyógyszerészt. A párttitkárnak azt mondtam, ha nekem ezt egy NKVD-s ezredes mondta, azt én el is hiszem. A történelem igazolta őt is, engem is, hiszen ez 1950 körül pontosan így zajlott le. 1956-ban, az „ellenforradalmat" is (akkor ezzel volt tele a sajtó november után) a volt horthysta tisztek és a csendőrök szították és támogatták tevőlegesen. Természetesen 1996-ban, erről szó sincs, hiszen a forradalmat kizárólag reformkommunistáknak köszönhetjük. Sapienti sat bölcsnek ennyi elég. Más kárán tanul az okos, a magyar a saját kárán sem.

Sajnos egyet kell veled értenem! Mit szólnál ahhoz, ha a hadifogoly élményeidet, innentől kezdődően, mint rövid, kis történeteket, a teljesség igénye nélkül mondanád el?

5 M. Ny. Tuhacsevszkij, szovjet marsall, akit Sztálin parancsára – koholt vádak alapján – 1937. június 12-én kivégeztek.

Kozákkapitány és az NKVD-s őrmester

Már a büntetőlágerben voltunk, amikor érdekes tapasztalatra tettünk szert. Nagyon szeretett sakkozni a parancsnokunk, egy orosz kapitány. Tudta rólunk, hogy lefokozott hivatásos tisztek vagyunk, és el kell ismerni, ő ezt nem méltányolta, hanem megtartotta a három lépés távolságot, és megadta a velünk való érintkezésnél a kellő tiszteletet. Egyszer éppen egy partit játszottam vele, amikor egy fekete ruhás őrmester lépett be a szobába. Ahogy a kapitány meglátta az őrmestert, olyan hirtelen ugrott fel tisztelegni, hogy fellökte az asztalt, amin a sakktábla volt. Feszesen jelentkezett az őrmesternél. Mi rá se hederítettünk a kis termetű, nem megnyerő külsejű altisztre. Később kíváncsiságból megkérdeztük a kapitányt, miért állt haptákba a nála alacsonyabb rangú őrmesternek. Annyit mondott a kapitány: NKVD. Ebből értettük.

Szökési kísérlet? Feleség a Donnál

Egy szőke eleki sváb őrmesterünk a bevonulás előtti héten esküdött örök hűséget fiatal, 18 éves feleségének. Egy hét múlva kiment a frontra. Amíg ő a Kárpátoknál harcolt, faluja, Elek felszabadult. Malenkij robotra elvitték a lakosokból a fiatal asszonyokat, lányokat. Felesége egy Don melletti szénbányába került. Levelezés révén megtudta otthonról a férje hadifogolycímét. Írt neki, és ő is közölte a lágerszámát, ahol a többi Elekről elhozott asszonnyal a bányában dolgozott. Őrmesterünk a hír vétele után nagyon csendes lett. Amikor munkába indultunk a kikötőbe, feltűnt nekem, hogy kenyérzsákkal és köpenykoszorúval állt be a sorba.

A kikötőbe érve nem a munkahelyre indult, hanem kiindult a kapun és megindult az úton a tengerpart mentén. Az őrök utána rohantak, mint szökevényt össze-vissza verték és bevitték a lágerbe. A munka végeztével engem is és őt is kihallgattak. Vele beszélgetve rájöttem – könnyű volt észrevennem – a fiú megzavarodott és folyton azt hangoztatta, ő elmegy a feleségét Marikát meglátogatni a bányába, mert olyan régen látta. Az oroszoknak nem lehetett megmagyarázni, hogy őrmesterünk nem szökni akart, a hír hallatára megzavarodott. Hiába álltunk ki mellette, hogy ártatlan a szökési kísérletben, elvitték büntetőlágerbe, ahol a szökött foglyok szigorúbb őrizetben vannak. Nagyon sajnáltuk. Ki tudja találkoztak-e valaha falujukban, mert később a falu lakósságát ki-

telepítették Németországba. Az őrmesterünk jó katona, hivatásos, jutasi volt. Az egész községben nem volt egy volksbundista sem. Hűek voltak a magyar hazához. Amikor a vonatuk elhagyta a községet, magyar zászlót tűztek ki a svábok és a himnusz hangjai mellett, sírva hagyták el 200 éve megalapított falujukat. a szembejövő vonaton a betelepítettek az internacionálét énekelték. Megették a svábok által otthagyott disznót és szidták őket, amikor elfogyott, hogy miért nem vágtak több disznót. Ők nem dolgoztak olyan szorgalmasan, mint elődeik és parlagon maradtak a földek. Húsz év múlva egy odavalósi magyar pap barátom elment őket meglátogatni Bajorországba. Magyar misét mondott nekik. Ott volt mindenki a kitelepítettek közül, aki még élt és mozgott. A padban a magyar szentbeszéd alatt sírt az öreg sváb nagyapa. Megkérdezte a kis unoka az apját németül: *Warum weint der großvater*? Könnybe lábadt szemmel legyintett egyet a fia és azt mondta magyarul: Hazagondolt, fiam! És ő is könnyezett.

Román repülős hadnagy

Volt velünk a büntetőlágerben (Nalcsik 7424 sz.) egy román repülő hadnagy, egy intelligens bojár fiú. Tudott németül és egy közlékeny pillanatában elmesélte, hogy ő vasárnap esküdött és hétfő estére be kellett vonulnia az alakulatához. Első bevetésénél – Odessza bombázásánál – lelőtték és már 1940-ben, fogságba esett. Mutatta csinos feleségének a fényképét. Leveleit is sírva mutatta, mert a kilenc hónap múlva megszületett gyermek fényképe – minden születésnapjára – a bélyeg helyére rávarrva, pontosan megérkezett.

Hat év múlva, 1946-ban, már a gyerek kézírásával érkeztek a levelek és 1947-ben, már a gyerek írt az apjának. Megnyugtattuk, hogy a gyerek kiköpött apja, mintha róla mintázták volna, úgy hasonlít rá. Hálásan nézett ránk és mi a vállát veregetve mondtuk, siessen minél előbb haza és adjon hálát az Istennek, hogy ilyen hűséges felesége van, aki hazavárja őt a fiával együtt.

Román pásztor és a szellemidézés

A találékony foglyok – más néven fácánok – mindent megragadtak, hogy elűzzék honvágyukat. Egy alkalommal, vasárnap – mikor nem mentünk dolgozni – jelentkezett nálunk egy értelmes legénységi állományú ember, hogy akarunk-e szellemet idéztetni vele, mert ő ezt meg tudja rendezni, ha benne vagyunk. Azt mondtuk, jöjjön. Körülültetett

bennünket az asztalnál és kezünket kiterpesztve össze kellett érinteni. Az asztal a kérdéseire a választ felemelkedéssel adja meg. A kérdésnek úgy kell elhangzania, hogy a koppanások száma legyen a megfelelő túlvilági üzenet. Nálunk ez nem sikerült egyszer sem. Szegény emberünk beleizzadt az erőlködésbe, verte a földet bottal, de a szellem nem válaszolt. A szék nem emelkedett. Azt mondta, mivel az urak nem hisznek benne, a szellem nem fog reagálni a hívásra. Jöjjünk el a legénységi barakkba, ott megláthatjuk, hogy nem tréfa az egész. Elmentünk mindannyian ezt ellenőrizni. A nagy létszámú legénységi teremben voltak vagy háromszázan Az ágy mellett volt egy tisztán fából készült asztal (szeg nem lehetett benne) és megkezdődött a szellemidézés legénységi változata. Az első kérdés – tekintettel a tiszturakra – az volt, hogy hány tiszt van a lágerben. Tizenötöt billent az asztal határozottan kilendülve. Ez stimmelt, mert mi 14-en voltunk és tizenötödiknek mindig bevettük a hadapródot is. Ugyanis zászlós lehetett volna, de ő nem vállalta, azt gondolta így hamarabb hazamegy. A második kérdés az volt, hány év múlva megyünk haza. Hármat billent erőteljesen az asztal. Morogva, de tudomásul vette a némán figyelő nagyszámú drukker. A harmadik kérdés provokatív volt és később majdnem tragikussá válhatott volna. Azt kérdezte ugyanis a szeánszot vezető, hányszor csalja meg Juont (egy havasi pásztor Erdélyből) a felesége. Tizenhétnél az asztal abbahagyta, mert olyan őrjöngő kacaj volt az emelkedő számoknál, amit mindenki ismételt, hogy az őrség berohant megnézni, mi van? Valóban, én – mint ellenőr – ott álltam az asztal sarkánál, az asztal szabályosan kilengett a végén annyira, hogy odanyomta a padon ülőket az ágy végéhez. Juon a fiatal pásztor, halottsápadt volt. Ugyanis a 12 médiumban – akik a kezüket rajtatartották az asztalon – ő is szenvedő alany volt. Annyira szenvedő, hogy mikor láttuk, ez nem fordul jó irányba, nehogy a fiú öngyilkos legyen, mi foglalkoztunk vele. Tolmács útján megmagyaráztuk, hogy ez egy hülye vicc, amivel ugratni akarják, ne hagyja magát heccelni. Sok időbe került, míg sikerült megnyugtatnunk. Azt, hogy az asztal táncolt a kiértékelés után, annak tulajdonítottuk, hogy a véráram lüktetésére az összeért kezek felfokozott szívdobogása egyszerre vált ki ilyen fizikai erőt. Kétségtelenül felemelkedett az asztal, azt határozottan állítom. A három év is stimmelt. Azt, hogy Juon hogyan oldotta fel ezt a kényes 17-es számot, azt csak ők tudnák megmondani, miután rákérdezett a menyecskére.

Román vachtyörök[6] és a székelyek

A románok – mivel hamarabb átálltak – több kedvezményben részesültek, mint mi. Többen voltak szakácsok, és őrökként is alkalmazták őket az oroszok. Bottal járkáltak a munkahelyen és hajtották az embereket, ahol módjuk volt rá. Az orosz őr mellett megjátszották magukat, ha nem volt ott magyar tiszt. Egyszer egy székely elment kisdolgát végezni, és ezért a román visszajövet megütötte, hogy miért nem szólt neki. Az erős góbé kicsavarta a kezéből a botot, és széttörte rajta. Úgy fogták le a bajtársai, hogy ne verje le rajta a huszonéves elnyomás összes sérelmét. Az oroszok a románok feljelentésére a láger karcerjába[7] zárták székelyünket. Mi tisztek, mivel tudtuk, hogy nem kap enni, összegyűjtöttünk kenyeret a részére. A cella mellett lévő kis szoba kályhalyukán keresztül – mikor nem volt ott az őr – bedobáltuk neki a kenyeret.

Egy román ezt észrevette, és bejelentett minket, hogy élelmezzük a foglyot. Erre minket is – ketten voltunk – bezártak a székely mellé. Másnap sorakozó volt az egész láger legénységének, mert vasárnap volt. Amikor együtt volt az egész társaság bennünket a székellyel együtt kihoztak a fogdából. Mi a dombtetőről jöttünk lefelé, a lágerparancsnok a másik oldalról a kapu felől. A négyezres legénység középen állt ötösével, hosszú sorban. Mielőtt még a lágerparancsnoknak a rangidős hadifogolytiszt jelenthetett volna, a sor szélén álló jutasi törzsőrmester elkiáltotta magát: Vigyázz, jobbra nézz! Mindenki a domb felé nézett mereven ránk, mint annak idején otthon és elfordította a fejét az orosz parancsnoktól. Annyira feltűnő volt ez a tüntetés, hiszen az ezredes is hivatásos tiszt lévén nagyon jól tudta, hogy ilyenkor merre kell fordulni a tekintetnek. Tudta miről van szó, hiszen ő akart a foglyoknak előadást tartani a fegyelemsértőkről. A székelyről és rólunk, akik kiálltunk a „bűnös" mellett. Meglepő, de ésszerű volt, amivel reagált a parancsnok, azonnal oszolj-t és takarodót rendelt el. Este hét óra sem volt, de kilenc helyett mindenkinek ágyba kellett feküdnie, az őrség ezt ellenőrizte. Nem történt utána semmi. Minket és a székelyt másnap kiengedtek, mintha mi sem történt volna. A románoktól elvették a botot, és mély hallgatás volt a tüntetésről. Nem erőltette a dolgot az orosz parancsnok, annál több esze volt. A tanulság röviden: egységben az erő és

6 Az őr németül *wachter.*
7 Fogda, zárka.

az, hogy az egyenes gerincet az ellenfél is jobban méltányolja, mint a szolgalelkűséget.

Himnusz és egy renegát magyar

Az előbbi esemény ellenpéldája is megtörtént. Március 15-i, ünnepségünkön elénekeltük a Himnuszt. Láttam, mert nem messze volt tőlem a kolozsvári polgármester helyettese, karpaszományos őrmester, aki a Himnusz alatt tüntetően zsebre dugta a kezét és nem énekelt. Ugyanis mellette állt – ahogy később kinyomoztam – egy bukaresti román őrmester. Előtte így akart hűséges román alattvalót mímelni az értelmiségi alkalmazkodni akaró beamter. Ettől az időtől kezdve nem álltunk vele szóba, gyávának tartottuk, renegátnak.

Az érsekújvári tanító

Egy őszinte beszélgetés alkalmával a lágerparancsnok ezredes azt mondta nekünk, tiszteknek: szégyelljétek magatokat, mert csak ez a láger több feljelentést produkál, mint a sokmillió német, japán, román, finn, spanyol és olasz hadifogoly együttvéve. Egy óvatlan pillanatban bementünk az orosz őrparancsnok szobájába és kinyitottuk a dobozát, amely tele volt papír fecnikkel és csupa egymás elleni feljelentést tartalmazott. Volt, amelyiken az egyik sógor feljelentette a sógorát, alatta viszont nem maradt adós a másik koma sem. Az is lehet, hogy tudtak egymásról, megbeszélték a kölcsönös vádaskodást annak reményében, hogy nagyobb procentkását kapnak, vagy egy levest, ami kijárt az ilyen spicliknek. Rólunk is találtunk egy jelentést, amit egy felvidéki tanító – Kerekes István hadapród őrmester – produkált, aki érsekújvári tanító volt. Így hangzott: Jelentem, hogy Sismándy György főhadnagy, Sándor Lajos és Török Pál hadnagyok azt mondták, az orosz nők napján, hogy az orosz nők többet dolgoznak, mint a férfiak. Ez így volt igaz, de ezt neki miért volt jó bejelenteni, azt nem tudtuk megmagyarázni. Szlováknak vallotta magát, hogy hamarabb hazamenjen – ezt még elnéztük volna neki – de a jelentgetést nem tudtuk megindokolni. Valóban hamarabb hazament, és megcsókolt minket, és jelezte, hogy értesíti a családunkat hogylétünkről. Különösen nekem erősítgette, hogy ír az édesapámnak, de sajnos nem teljesítette az ígéretét. Meg kell említenem a japán hadifoglyok magatartását, ami példakép lehetett volna, hiszen minket rokonoknak tartottak.

Japán hadifoglyok

Szibériában egy bajtársunk együtt raboskodott japán tisztekkel. A mandzsu hadsereg tisztjei csak akkor adták meg magukat, ha avatási kardjukat megtarthatták. Az oroszok tudták, hogy tisztjeik nélkül a japán foglyok nem irányíthatók, ezért teljesítették kérésüket, különben ezek a tisztek harakirit követtek volna el.

Semmilyen munkára nem sorakoztak a foglyok orosz parancsra, de ha a parancsnokkal megbeszélték, hogy hány emberre van szükségük, és a japán tisztjük parancsot adott, öt percen belül akár kétezer emberük állt készen az indulásra, saját tisztjük vezetésével.

„Szeptember végén" – japánul

Imponáló tisztaság volt a japán lágerekben. A szobájukba csak harisnyába vagy tiszta mosott lábbal, mezítláb lehetett belépni. Magyar tiszteket hívtak meg egyszer, és egy tisztjük elszavalt egy verset japánul. Nagyon ismerős volt a dallam, de nem értettek meg egy szót sem belőle. Utána lefordították angolra, akkor tudták meg, hogy Petőfi „Szeptember végén" című versét hallgatták a japán tiszt szájából. Kötelező vers volt a japán iskolákban 1940 táján. Komolyan gondolták a japán–magyar rokonságot, és térképet mutattak, melyen Európa és Ázsia szerepelt. Magyarország kiemelve a térségben, Ázsiából egy dárdahegy nyúlt a Kárpátokig azzal a felirattal: Magyarország Ázsia arany dárdahegye Európa szívében. Köztük a legritkább esetben akadt áruló. Amennyiben ez rábizonyult valakire, azt ők maguk közt elintézték, és az sohasem látta meg a felkelő nap országát élve.

Német hadifoglyok

Akik a németekkel harcoltak, azoknak a frontélményeik megoszlanak. Van, ki a legrosszabb élményekkel lett gazdagabb, vagy aki élményei alapján jó bajtársaknak ismeri el őket. Ugyanez vonatkozik a hadifogságban tapasztaltakra. Legtöbb esetben vitathatatlan a faji gőgjük és felsőbbrendűségük fitogtatása. El kell ismerni azonban, hogy fegyelmezettek, rendszeretők és pontosak voltak a munkájukban, és átlagos műveltségben – különösen tiszthelyettesi és legénységi összehasonlításban – magasan felettünk álltak. Ezt az oroszok hamar felismerték és hamarabb alkalmazták őket parancsnoki beosztásban, mint bármelyik más nemzet fiait, kivéve a japánokat. Amikor német

volt a parancsnok akár a lágerben, akár a munkahelyen, ott nem volt részrehajlás, sem protekció a haveroknak, hanem pontos kimutatás volt a teljesítményekről; a pótkása és leves juttatás névsor szerint naprakészen történt. Többször megtörtént, hogy ezért még a magyar táborokban is szívesebben vállaltak német parancsnokot, mint akár magyart vagy románt, mert, ha ezek voltak a parancsnokok több volt a fegyelmezetlenség és részrehajlás, mint példás fegyelem. Összetartozásuk is példa lehetett volna számunkra. Sokszor beigazolódott, hogy három magyar négyféle vélemény. A turáni átok még a legnagyobb bajban sem hagyott el minket, magyarokat.

Szudétanémet báró

A bányában együtt dolgoztam egy szudétanémet báróval, aki Belgrádban volt katonai attasé, mint SS ezredes. Angolul, franciául tökéletesen beszélt. Megértettük egymást és sokat tanultam tőle. Elmondta, hogy hiába volt két-három zászlóaljnyi embere, nem tudták Titót elfogni. Az ő feladata volt ezt megszervezni, lefokozott volt tisztekből és altisztekből álló kommandósaival, akik visszakapták volna a rangjukat, de mindig kisiklott a kezükből. A körülvett és bekerített búvóhelyéről mindig ügyesen kisiklott; egyszer csak a ruháját és csizmáját találták meg, melyet azonosítani tudtak. Kórházba akart kerülni és sót evett, hogy ödémás legyen a lába, de valaki besúgta és elvitték a lágerből. Nagyon sajnáltam, mert még sokat tanulhattam volna tőle, főleg nyelveket, németül és franciául beszélgettem vele, mikor együtt toltuk a csillét.

Halottak napja Novorosszijszkban, 1945. november 1.

Augusztus 30-a óta vagyunk a cementgyári hadifogolytáborban, létszám: 4500 fő magyar legénység, 14 tiszt. Közel a tenger, háttérben a szürke foghíjas hegyek, melyekből bányásszuk a cementnek valót. Nagyon gyenge a koszt, lassan beletörődünk a megváltoztathatatlanba. Foglyok vagyunk, ki tudja meddig. Mi, tisztek, külön egy alagsori romos folyosóban vagyunk elszállásolva. Este egy székely honvéd tisztelegve megszólít: „Hadnagy úr, tartsuk meg a halottak napját, imádkozzunk együtt!

Jól van – mondom –, gyertek mindannyian ki az épületrom elé, ha kinn vagytok, szóljatok nekünk és akkor mi is kimegyünk. Mi nem akarjuk kezdeményezni, mert azt provokációnak vennék, ha a tisztek javasolnák. Úgy is lett. Esteledett, mi is odamentünk és elkezdtük énekelni a

„Boldogasszony anyánk, régi nagy patrónánk" kezdetű egyházi éneket. Megérkezett ez alatt az orosz politikai tiszt és a tolmács, egy magyar huszárőrmester, aki vöröskatonaként 1919-ben, ott maradt a Szovjetunióban. Megnősült és végigharcolta a honvédő háborút a szovjet hadseregben. Jól tudott még magyarul, ő fordította, amit a tiszt elkezdett mondani, mikor abbamaradt az ének. Valami ateista szöveget próbált a tiszt propaganda célból közölni. Akadozva jöttek a huszár szájából a magyar mondatok. Szövegelés közben odaszólt nekem a székely honvédem: Hadnagy úr, kezdje meg az „Isten áldd meg a magyart". Odaszóltam Sismándy főhadnagynak a láger parancsnokának, ő adja meg a hangot, mert a Ludovika énekkarának tagjaként tudtam, jó hallása van. Sajnos, édesapám kántor volt, de ezzel a szaktudással én nem dicsekedhettem. Ennyi ember előtt nem mertem esetleg fals hangot adni. Gyurka rögtön reagált, megadta a hangot és elkezdte a Himnuszt. Azonnal átvette a tömeg négyezer ötszáz fogoly. Olyan elemi erővel tört fel a férfitorokból Isten áldd meg, hogy az orosszá lett huszár, aki harminc éve nem hallotta, feszesen tisztelgett, mint régen 1914-ben, mikor újonc lehetett a huszárlaktanyában. Szto takoj, kérdezte a szovjet tiszt és a huszár válasza után ő is tisztelgett végig az ismétlés alatt is. Ilyen kórus még nem énekelte nemzeti Himnuszunkat. Könnyes szemekkel, teljes erőből 4500 hadifogoly katona, 20 és 40 között. Szállt a fohász a drótkerítésen át a tenger felett a város felé, túl a tengeren a Kárpátokig. Szoborrá meredtek az őrkutyák a villanydrótkerítés oldalán, az őrbódében a géppisztolyos őrök, kulisszává vált a romos épület és a környező hegyek. Döbbenetes élmény volt a síró, éneklő, rongyos, hazavágyó fogolytömeg. Jó akusztikája volt a parton a tábornak, mert a környező hegyek visszhangozták a megbűnhődte már e nép szövegét. Megbűnhődte, megbűnhődte, szárnyalt a dal a vörösre hajló estében, ahogy a nap lebukott a hegyek mögött. A végén a nagy csendben a tiszt még egyszer tisztelgett, a huszár is és elmentek. Másnap parancsban engedélyezték, hogy minden felekezet megtarthatja a vasárnapi istentiszteletet a tábor különböző sarkainál. Többé nem volt propaganda előadás.

1945 karácsonya a Fekete-tenger partján

Első hadifogoly Karácsonyunk közeledett, meg akartuk ünnepelni valahogyan. Tizenketten voltunk tisztek egy folyosóból kiépített tiszti barakkban. A lágerparancsnok sofőrje – magyar páncélos őrmester – megígérte, hogy szerez fenyőfát. Szerzett is kettőt, egy nagyot a le-

génységnek és egy kicsit nekünk, tiszteknek. Több száz km-ről hozta, nem is tudtuk neki érdemben meghálálni. Egy néger ledobott nekem a kikötőben egy doboz Chesterfield cigarettát, abból adtam neki egyet. Kisült, hogy nem dohányzik, majd a parancsnokának adja, aki elengedte fenyőért. Jó mondtam, akkor is jó helyre jut. Ez volt az a parancsnok, aki káderezéskor megtudta, hogy az őrmesternek megvan az összes legénységi kitüntetése, kisezüst, nagyezüst, vaskereszt és a téli szalag, megtette saját személyi sofőrjének. Az őrmester nem tagadta, hogy a zubbonyán lévő varrások helyén milyen kitüntetése volt. A parancsnok mellén is sok ilyen volt. Azt mondta: te is a hazádért harcoltál, én is. Mivel nem tagadtad le, megbízom benned és becsüllek őszinteségedért. Így lett a lágerparancsnok sofőrje. Szabad kijárása volt a városba fényképes személyi igazolvánnyal. Annyi pénze volt – valahogy ügyeskedett –, hogy előfordult ő adott kölcsön a parancsnokának. Ugyanis a lágerben készített gyűrűket és apró ékszerként ható tárgyakat, kést, villát, kanalat, tányérokat, poharakat – melyek alumíniumból készültek – el tudott adni a piacon. Aranygyűrűt is kétfilléresből. Igaz, hogy ugyanarra a piacra kétszer nem mehetett. Tehette, hiszen Dunántúlnyi területet járhatott be a parancsnokával ott a Kaukázusban. Lehet, hogy a benzint az őrmester fizette, a menetlevelet a parancsnok adta. Így lett karácsonyfánk. Feldíszítettük amerikai ejtőernyős felszerelésből adódott kolibri tollakkal, a Chesterfield dobozával és vattával. Vacsorára jó erős vodkát és vadkörteteát ittunk.

Mindenkitől elkértem szeretteinek képét, és azt tettem az asztalra csajkája mellé. Érezze mindenki szeretteinek közelségét. Egy lepedőre megterítve vártuk a szentestét. A legényünk – mert akkor még az is volt – meghozta a teát. Csajkából megittuk, rá a vodkát és elénekeltük a mennyből az angyalt. Mindenki nagyon meg volt hatva és szomorúan nézte a féltve őrzött képeket, az otthoni arcokat. Bistei Pali sokat ivott mind a kettőből és kiment a szobából. Visszajövet könnyes volt az arca. Palikám – kérdezte egy hadapród – édesanyádra gondoltál, azért sírtál? Dehogy, felelte Pali, háromszor hánytam attól a rohadt vadkörtétől meg az erős vodkától. Erre enyhült a feszült légkör, és mindjárt vidámabbak lettünk. Győzött a fiatalság humora és élni akarása.

Bíztunk abban, hogy jövő ilyenkor már otthon leszünk szeretteink körében. Sajnos nem így történt. Következő évben, 1946-ban, fekete Karácsonyunk lett a szénbányában, a haláltáborban.

Huszár őrmester halála

A cementgyárban a foglyok egyik munkásszázada kőtöréssel foglalkozott. Itt dolgoztak orosz asszonyok is. Egy szerencsétlen pillanatban a magyarok felett a felső padozaton nem kiáltottak, hogy vigyázat, fordítják ki a csilléből a kibányászott köveket. Ráesett egy nagydarab az alatta véletlenül kihajolt őrmesterünk fejére. Azonnal szörnyethalt. Nagyon szerettük a kiváló jutasi őrmestert. Hivatásos volt ő is, akárcsak mi. Nagyon kétségbe estek az ott dolgozó szerencsétlen, agyonhajszolt asszonyok is. Egy pokrócba csavarva behozták a lágerbe. Az orvos már nem tudott rajta segíteni, csak az azonnali halált állapíthatta meg. Iratait bajtársai magukhoz vették, az oroszok törölték a névsorból. Halálhírére, váratlanul az egész tábor legénysége, tisztikara kitódult a sorakozótérre. Lehettünk vagy háromezren akkor, mert ünnepi műszak volt, kevesebben voltak a bányában. Az ezredkürtösünk – parancs nélkül – beszaladt a kürtjéért és mi sorakozót rendeltünk el. Katonásan kétoldalt állt azonnal a legénység. A domboldalról, ahonnan – az orosz sofőrnő által vezetett – teherautó lassan legördült, hozták a halott őrmestert és vitték volna a hegyoldalban lévő temetőbe. A kürtös magától elkezdte fújni a takarodót. Vigyázz, tisztelegj-et vezényeltünk a felsorakozott katonáknak. Néma csendben – tábornoknak sem volt talán ilyen megtiszteltetésben része – lassan megindult halottunkkal a teherautó. Észrevettem – mert közel álltam –, hogy a sofőrnő úgy meghatódott, hogy egyik kezével a szemét törölgette, nem volt ilyenben még része. Náluk az életnek, halálnak nem volt ilyen nagy jelentősége. Mindannyian meg voltunk rendülve, bajtársunkat és magunkat is sajnáltuk, mert nem tudhattuk, ki lesz a következő. Hozzátartozóit hadifogoly lapot értesítettük, hogy a hazáért halt meg. Ugyanis mi malenki robotban voltunk, hiszen a jóvátételért dolgoztunk. Munkánkat beszámították a Magyarországnak fizetendő jóvátételi összegbe. Hiszen a háború után jogilag nincsenek már hadifoglyok. Ilyen csak Oroszországban volt, sokaknak öt-tíz esztendeig. Volt egy csendőrtiszt bajtársam, aki 1955-ben jött haza. Ő mondta azt nekem: Palikám, ha száz emberből háromban megbízhatsz – aki úgy gondolkodik, mint te és nem árul el – örülj neki. Keveselltem. Azt mondta tapasztalatból mondja, még ez is sok.

Szökések a fogságból

A Novorosszijszki kikötőben gyakran végeztünk rakodómunkát. A fultoni Churchill-beszéd előtt jöttek amerikai hajók is jöttek a kikötőbe. Nagy transzporter szállítószalaggal töltötték fel a hajót gabonával. Egy alkalommal németekkel dolgoztunk közösen. Munka közben az egyik német hírtelen ráfeküdt a szállítószalagra és felcsúszott a gabonával együtt a hajó testébe. Ott beleesett a hajó gyomrában felhalmozódott búza tömegébe. Az őrök rohantak volna fel a hajóra, de az amerikai őrség nem engedett senkit fel a hajó fedélzetére. A hajó már szinte teljesen fel volt töltve, azért mászott a német már az utolsó pillanatban a búza halom tetejére, így nem ütötte meg magát, amikor lecsúszott. A hajó megindult a szabad tengerre, és a német cigarettázva hajolt ki a korláton és integetett nekünk. Az orosz őrség dühöngött és az amerikaiakkal való vita után, kis motoros csónakkal is sokáig követték a szököttfogollyal együtt távozó hajót.

Szárazföldön szökni a határon is sokkal nehezebb lett volna, és nem is nagyon sikerülhetett senkinek, mert a határt mindenütt nagyon őrizték. Később láttuk is ezeket a hármas villanyárammal telített, géppuskás tornyos, aknásított ún. vasfüggönyöket.

Szökés Szibériából

Az armaviri táborban találkoztam magyar fiúkkal, Szibériából szöktek majdnem a román határig. Elmesélték nekem, hogyan jutottak ilyen messzire. Az Omszk környéki táborban búzát raktak vasúti vagonokba. Egy nap felkészültek a szökésre és vízzel, élelemmel felpakolva bebújtak egy búzás vagonba. Napok múlva, már európai orosz területen kiszöktek a vagonból, és gyalog folytatták útjukat. Éjszaka mentek, nappal mindig elbújtak valahova. Besszarábia felé közeledve egy este bemerészkedtek egy falu végén lévő kis házba. Egy orosz férfival találkoztak és még ő mondta nekik, hogy melyik házba menjenek be és hoz nekik ennivalót is. Nem ennivalót, hanem egy fegyveres milicistát hozott, aki átadta őket az orosz katonaságnak. Így kerültek újból lágerbe. Velünk együtt büntetőlágerbe kerültek a szökési kísérlet miatt. Oly nagy volt az ellenőrzés Oroszországban mindenütt, hogy maguk az oroszok sem járkálhattak dokument, igazolás vagy írásos parancs nélkül sehová. Egyik városból a másikba sem lehetett rendőrségi igazolás nélkül utazni. Talán még ma is így van.

A kubáni hídfő

Sztálingrád után a legnagyobb harcok a kubáni hídfőnél folytak. Külön kitüntető jelvényt kaptak az itt harcoló német alakulatok. Bal karjukon egy kubáni pajzs jelezte az itt harcoló egységek megkülönböztetett kiváló harci feladatban való részvételének igazolását és kitüntetését. Novorosszijszk is ehhez a harci övezethez tartozott. Egy német fogoly velünk dolgozott a cementgyárban. A kőfejtő részlegnél, fenn a hegytetőn, egyszer azt mondta nekem, menjek fel a hegyoldalra, ahol fejtettük a követ és nézzek ott körül. ha találok ott géppuskát, azt még ő hagyta ott visszavonuláskor, mikor kiürítették a várost és hajóval elmenekültek. Felmentem a hegytetőre és megtaláltam ott a géppuskát, még a sisak is ott volt érintetlenül. Német tulajdonosa Berlinben esett fogságba, és három év múlva, a sors iróniája, hadifogolyként visszakerült ugyanarra a helyre. Ha mástól hallom a történetet, azt gondoltam volna, ügyes kitaláció. Magam győződtem meg róla, hogy igaza van a fogolynak. A sors furcsa bukfence, igazságszolgáltatása. Ki tudja? Munkavezető voltam akkor a kőbányában és jóban voltam az orosz őrrel. Megkértem, menjünk együtt fel a hegyre, szeretném megnézni az ott lévő német állásokat. Mondtam neki, hogy hivatásos tiszt vagyok és érdekelnek az ott még meglévő erődök. A nagy nyári melegben felmentünk a hegytetőre. Mire felérkeztünk, jól kimelegedtünk mindketten. Akkor szólt Iván, az őrmester, maradjak ülve, ő visszamegy a dokumentumért, amit lenn felejtett a foglyoknál. Mondtam neki, minek ide dokumentum? Legyintett és újból lement, és feljött a hegyre. Megindultunk az erdei úton a német állások megtekintésére. Alig mentünk pár száz métert, egy civil – de fegyveres – puskás ember megállított minket és igazoltatott engem és az orosz őrmestert. Ezt sejthette az őröm és azért szaladt le az iratokért. Mondta is az őröm, itt Oroszországban minden bokor, gally megfogja azt, aki szökni vagy bujkálni akar. Nem lehet itt elmenekülni senkinek, sehova, mindenütt utoléri őket az NKDV.

Tengerparti fürdő nudista nőkkel

Egyik vasárnap levittek bennünket fürödni a tengerbe. A foglyok legtöbbje hosszú alsónadrágban mártózott a kellemes hőmérsékletű vízben. Mi tisztek jó messzire beúsztunk, a közelben elsüllyedt olasz tengeralattjárót akartuk megszemlélni. A parton nem messze orosz nők fürödtek szűzanya meztelenül. Sem nekünk, sem a legénységnek nem jelentett ez különösebb izgalmat és élményt, mert a rossz táplálkozás

miatt többre becsültünk volna egy csirkecombot, mint egy hárem odaliszkot. Szemérmes bakáinknak meg, egyenesen felháborító volt a sok meztelen nő látványa. A kiéhezett foglyok és a barisnyák között nem is nagyon tudok szoros kapcsolatról a fogságom alatt.

Arany karikagyűrű kétfilléresből

Az ennivaló jelentette a legnagyobb kincset és vágyat az emberekben. Ügyes foglyok kétfilléresből arany karikagyűrűt formáltak. Kivitték a piacra és elcserélték lekváros buktáért. Arra kellett vigyázni, nehogy ugyananannak adják el másodszor, mint akit előzőleg sikerült átverniük. Az ügyes kezű találékony foglyok lelőtt Raták alumínium darabjaiból – amit találtak a hegyoldalban – mindenféle használati tárgyat öntöttek. Ezeket is mind eladták az őröknek vagy a lakosságnak. Ezzel sokat segíthettek az élelmezésükön.

Mocsári, a legokosabb cigány, Mocsári a krumplicsősz

Volt a lágerben egy kétméteres, barna – nem a napon barnult – honvéd; Mocsári, a cigány. Mindenki szerette – az oroszok is – mert mindig jókedvű volt és bohókás, ráadásul mindig dadogott, legkivált, ha velünk, tisztekkel beszélt. Egyszer rá is szóltam (hiszen tudtam, csak játssza az eszét) Mocsári, ne dadogj, tudom, nem dadogsz; igenis hadnagy úr. Ezzel meg is lett pecsételve a barátságunk. Mindig hozzám jelentkezett munkára, és nagyon jól megvoltunk egymással. Négyszemközt – ha velem beszélt – ezután sohasem dadogott. Nagyon életrevaló volt, sokat tanultam tőle. Főleg azt, hogy sohasem szabad az embernek elhagyni magát, még a legnehezebb helyzetben sem, mindig jöhet valami, ami segíthet az emberen. Ő bolondnak tette magát, és az oroszok ezt méltányolták. Az orvosok, mérnökök is kivételes előnyt élveztek a lágerben, de a bolond Mocsári legalább annyit. Annyira bíztak benne, hogy őt tették meg krumplicsősznek a raktárépületnél. Élt is a lehetőséggel. A több vagonnyi készletnek több mint a felét eladta apránként. Mikor a készlet ellenőrzése következett volna, kieszelte a következőt. A vlaszovistáknak[8] elmondta, hogy krumplit tudnak szerezni, ha éjszaka kibontják a raktár falát. Azt a falrészt mutatta meg, ahonnan ő már elhordta a krumplit. A vlaszovisták miután kibontották a falrészt

8 A. A. Vlaszov, szovjet tábornok, aki leningrádi fogságba esése után átállt a németek oldalára és a szovjetek ellen harcolt, 1946. augusztus 2-án Moszkvában felakasztották.

és próbáltak bemenni a raktárba, hallják, hogy Mocsári segítségért kiált, és hívja az őrséget. Mire az őrség megjelent a fogoly vlaszovista oroszok elmenekültek, de Mocsári rájuk tudta hárítani a hiányzó krumplit. A végén még őt dicsérték meg, hogy a krumpli felét megmentette. Kiváló diplomata lett volna belőle, ha ennyi ésszel arisztokratának születik. Krumpli mellett nagy érték volt a dohány. Ő ezt is megszerezte.

Mocsári, a dohányszerző

Gyakran voltunk munkára vezényelve a kikötőbe. Szívesen jöttek velem a fiúk, mert minden alkalommal biztos volt a tíz deka kenyértöbblet és a 110%-os munka után járó ún. procentkása is. Ugyanis lányok írták a munkateljesítményt a hadifogoly brigád számára és én ezt udvarlással mindig elértem. A munkaszolgálatra kirendelt orosz lányok – köztük diákok is – kedvesek és jószívűek voltak. Beszélgetésbe elegyedtem velük, udvariasan cigarettával vagy az irodában hellyel kínáltam őket, és nagyon hálásak voltak minden udvarias gesztusért, amit a saját fajtájuktól nemigen kaptak meg. Ilyenkor Mocsári is szokás szerint velem volt. Meglátta – erre nagyon jó érzéke volt – hogy bolgár dohány érkezett a kikötőbe. Nagy, harminc kilós bálákban volt a finom purzicsán dohánylevél csomagolva. Mivel késő estig – sötétedésig – dolgoztunk, kieszelte a következőt. Német SS villanyszerelőkkel összejátszva, megszervezte a dohányszerzést. A raktárban – ahol a bálák voltak – rövidzárlatot csináltak. Az őr kiabált mechanikért, hogy fényt varázsoljanak. Jelentkeztek erre a munkára ugyanazok, akik a fényt kikapcsolták, de ez alatt egy targoncát kitoltak Mocsáriék egy bála – harminc kilós – finom halványsárga bolgár dohányt. A szerelők megcsinálták a biztosítékot, én közben szóval tartottam az őrt. Megbeszéltem vele, hogy külön dicséretre javasolja a szerelőket és máskor is minket kérjen munkára ide a raktárba. A lányokkal is megtárgyalva az aznapi munkánkat is sikerült 110%-osnak elismertetni. Megvolt a kása, a kenyér és a havi dohányunk is, amit testvériesen három részre osztottunk. Egyharmada Mocsárié, a másik a németeké. A harmadikat szétosztottam a legénységnek. Mindenki jól járt és másnap a lányok és az őr is finom bolgár dohányt szívhattak, mahorka helyett.

A bolgár vörösbor hatása

A kenyér, a kása, cigaretta után, megkívánja az ember a bort is. A kikötőbe érkeztek a bolgár borszállítmányok is. Mocsári kiszagolta, merre vannak a nagy hordók a raktárépületben. Természetesen bevontuk ebbe az akcióba a grúz őrt is, aki szintén szerette a vörösbort, hazája nemzeti italát. Mocsárinál már kéznél volt a maga készítette fúró. A lágerben előző nap kiváló fúrót készített egy szögből a kovácsműhelyben és ezzel természetesen megfúrta a nagy hordó alját. Az őr közben figyelt az ajtónál, mi meg a kulacsunkba, aztán az őr sisakjába eregettük a kiömlő finom bort. A minőségi ellenőrzés után boldog-boldogtalannak – aki arra járt – adtuk a bort, mert bőven ömlött a fúrt lyukon. Kapott ott minden fogoly, amennyit akart, a lányok és a kikötő közelében dolgozó orosz munkások is. Berúgott az egész kikötő munkássága. A nagy daru kezelője is holt részeg volt. Egy őrmesterünk befeküdt a daru markolójába, és kilógott a lába. A darukezelő kifordította a tenger fölé a daru karját és ott himbálta a részeg őrmestert a víz felett. Féltünk, hogy kinyitja az elevátor száját és kiejti az úszni nem tudó őrmestert a tengerbe. Elkezdtünk neki térden állva könyörögni, hozza vissza emberünket a móló szélére. Nagyon könyörögve, térden állva, keresztet vetve imádkoztunk a vezetőnek, hogy mentse meg emberünket. Hosszas kiabálás után lepottyantotta a részeg őrmestert a mólóra, és így elmaradt a kényszerű fürdő a Fekete-tengerben. A nagy kiabálásra megjelent az egyetlen józan ember a kikötőben – a parancsnok – aki még nem ivott Mocsári szerzeményéből. Ő aztán véget vetett a farsangi szórakozásnak. A nagy népi mulatságnak az őrség, akik – mivel kint voltak – józanok lévén, tiszta vizet öntöttek a pohárba, azaz hazatereltek minket. Fogságunk alatt ez egyszer rózsás hangulatban érkeztünk meg a lágerbe. Aznap nem tudtam elérni a 110%-os teljesítményt, mert kenyér és kása helyett most bort ittunk. Ennek ellenére Mocsári továbbra is kitartott mellettem. Ez a nagy ragaszkodása, igaz később rosszul kamatozott, mert együtt kerültünk a büntetőlágerbe.

Revolúció és a Nemzeti dal

1946. március 15-e volt. Novorosszijszk kikötője melletti lágerben búslakodott 3500 magyar. Szépen sütött a nap, korábban jöttünk be a munkáról. Sétáltam az udvaron. Bicskei Palival arról beszélgettünk, meg kellene tartani a márciusi ünnepséget. A közelben ténfergett Mocsári is. Pali vállalta a szavazást, én meg mondtam, hogy megszervezem a közönséget. Mocsárinak szóltam, aki a dohány és bor akció óta bizal-

masom volt, azonnal vállalkozott az akcióra. Megmondtam neki, hogy szóljon a székelyeknek, azokkal is baráti viszonyban voltam, üssenek össze egy emelvényt, és jöjjenek össze mindannyian a legnagyobb barakkban. Megtartjuk a márciusi ünnepséget. Mocsári rövid időn belül jelentette a tiszti barakkban, hogy (most sem dadogott) minden készen van, mehetünk. Tizenketten voltunk tisztek és 3500 legénység, zömében magyarok. Megtelt a nagy helyiség rongyos, sovány, éhező foglyokkal. Utat engedtek nekünk az emelvényig és Pali minden teketória nélkül azonnal elkezdte szavalni a Talpra magyart. Minden versszak végén spontán felzúgott, hogy rabok tovább nem leszünk. Az volt az érzésem, hogy Mocsári, aki az ajtóban állt, kezdte el a mellette álló barátaival a közös szavazást. Olyan nagy volt a hangorkán, hogy az orosz őrség fegyverrel berohant a helyiségbe, megtudni mi történt. A parancsnokuk – Vili a matróz, akivel mi nagyon jól megvoltunk, ő is ivócimbora volt – kérdezte Mocsárit: Sztakoj? Mocsári most már dadogva, pislogva mondta neki revolúció , így re re volució; az őrség – Vilivel együtt az emelvény oldalán – a zavartalanul továbbszavaló Pali mellett minden versszak végén a fegyvert magasba emelve erősítették, hogy rabok tovább nem leszünk. Az oroszok a 17-es revolúciót, mi a 48-ast ünnepeltük tiszta szívből. A végén a legnagyobb egyetértésben oszlottunk szét, ki-ki megtartva saját érzését és eszmevilágát. Mi azonban még továbbra is foglyok maradtunk, de Mocsárinak köszönhettük, hogy az oroszok nem értették félre a tüntetést.

Mocsári helyesel; dadogva

Esti parancshirdetésnél és létszámellenőrzéskor a politikai tiszt hírekkel is szokott szolgálni. A fáradt, fásult, sokszor álmos, kimerült foglyok ezen nem nagy aktivitással vettek részt. Sokan alig álltak a lábukon a fáradtságtól és az éhségtől. Mindenki minél előbb a priccsére akart dőlni a kimerültségtől aléltan. Ma a tiszt tolmács útján a következőket közölte, nagy fontosságot tulajdonítva hírének: Mongólia megkötötte a megnemtámadási szerződést Oroszországgal. Ez volt a tolmács fordítása röviden. Most következett a szokásos felszólítás: Szóljanak hozzá! A foglyok oda se figyeltek, senki nem is szokott soha hozzászólni, ez olyan akadémikus szöveg volt, foganat nélkül. Sokszor nem is vártak reagálást erre. Most más történt, váratlanul Mocsári felemelte a kezét. Mellettem állt, én is csodálkozva néztem rá. A politikai tiszt is meglepődött a szokatlan jelenségen és a váratlan fordulatra reagálva,

Mocsárihoz fordult a tolmáccsal együtt. A váratlan fordulat felvillanyozta a bambán álló sorokat is és minden szem Mocsárira szegeződött. Ő várt még egy kis időt, emelve a hatást és a feszültséget – mint egy színész – s utána pislogva, hangosan dadogva, előrehajolt testtel kibökte: he-he-he-helyeslem. Olyan frenetikus röhej tört ki az addig némán álló tömegből, hogy szinte elsöpörte az előttünk álló orosz parancsnokságot őrségestől-tolmácsostól. Sokáig hullámzott a nevetés, harsogó kacaj, mire lecsillapodott magunkra maradtunk. A tiszt, a tolmács és Mocsári is eltűnt a színhelyről. Lehet, hogy Mocsári káderlapján a büntetőlágeri beutalóján ez a helyeslés is szerepelhetett. Igaz az is, hogy ezután több hírt nem közöltek velünk a névsorolvasásnál. Mocsári megértette velük, hogy mi úgyis mindent helyeselni fogunk. Úgy is lett később otthon is. Mocsári Dombóváron lehet, hogy párttitkár lett. Kiérdemelte minden bizonnyal.

Mocsári a kenyér tolvaj?

Jelentették nekem, hogy hiány van a kenyérraktárban. Eltűnt több kenyér. Akkor én voltam a konyhaügyeletes tiszt. Utána kellett néznem a dolognak. A kenyér szent volt. Grammra, szinte centigrammra mértük a saját magunk készítette hadifogolymérlegen, annyira megbecsült volt. Igazságosan elosztott, életmentő, egyetlen komoly táplálékunk a szent kenyér volt. Talán szentségtörés kimondani, de közel áll az igazsághoz, olyan volt, mint a szentelt ostya odahaza a katolikus templomban az oltárnál, ahol a kis morzsákat is összesöpri kezével az áldozópap a misén. Hát ezért is kellett megoldanom a rejtélyt. Magam mellé vettem egy nyomozó csendőrőrmestert, aki ebben a szakmában professzor lehetett volna. Intelligens, jó képzettségű, németül, szlovákul beszélő kiváló szakember volt. Balaton vidéken teljesített szolgálatot, sokat mesélt nekem szolgálati élményeiről. Arcról, megfigyelés után sokszor megmondta, hogy ki kicsoda és utánakérdezve, valóban jó megfigyelőnek bizonyult. Most vele tartottam az éjjeli szolgálatot és el akartuk fogni a tolvajt. A konyha mellett, a kerítés közelében volt egy egybenyitott helyiségben a kenyérraktár. A nyitott ajtón, a konyhából figyeltük a raktárhelyiséget. Egyszer csak zajt hallottunk. Benyúlt egy szuronyos puska és beleszúrt egy kenyérbe. Be akartam rántani a puskát. A csendőr szólt, várjak, majd a másodikat. Úgy is lett, a második szúrásnál berántottuk a puskát, rajta a kenyérrel. Az őr volt az, aki éhes lévén, így segített magán. Megvolt a tettes. Kínos volt, de lemen-

tem az őrparancsnokhoz és jelentettem, hogy megvan a tettes. Felragyogott az arca és azt mondta: Mocsári? Biztos volt benne, hogy a barátom a tettes, hiszen ki is lehetne, ha nem ő, a tábor üdvöskéje. Nem, mondom, jöjjön és nézze meg. Bejött a konyhába és én szó nélkül a kezébe adtam a fegyvert és a rajta lévő kenyeret. Az őrparancsnok, Vili, aki különben nagyon jóban volt velem is és a tisztekkel – hiszen a mi pálinkánkat itta sokszor – elsápadt. Szó nélkül sarkon fordult és elment. Két hét múlva a láger minden tisztjét, csendőrét és Mocsárit összegyűjtve, egy teherautón elszállítottak a Kaukázus belsejébe. Szénbányába vittek, előtte lefokoztak. Hazajövetelünk előtt tudtuk meg, ez lett a büntetés, mert elfogtuk az orosz őrt, mikor lopta a kenyeret. Meggyaláztuk az orosz hadsereget, ez volt a lefokozás indoklása.

Antifasiszta gyűlés Mocsári jelenlétében

Munkaszüneti napokon – fejtágítónak – antifasiszta gyűléseket szoktak tartani a lágerben. A politikai tiszt minket, tiszteket is felszólított, hogy vegyünk részt ezeken a gyűléseken és jelentkezzünk tiszti antifasiszta átképzésre. Lehet, hogy jobb lett volna jelentkezni később talán sok mindent elkerültünk volna. Mi nem akartunk elválni egymástól – annyira jól összeszoktunk – hiszen évfolyamtársak, ludovikás tisztek voltunk és együtt jöttünk hajóval Novorosszijszkbe és annak idején zenésznek jelentkezve így maradtunk a kikötővárosban. Vállaltuk a közös sorsot a továbbiakban is. A gyűlésre azért elmentünk. Mocsári is velünk jött, hiszen elmaradhatatlan volt tőlünk. Igaz ő ezt a gyűlést anti-fa-fasiszta gyű-gyűlésnek, nevezte. Bár ne nevezett volna be, de benevezett ő is. Megkezdődött a gyűlés. Felszólították a jelenlevőket, aki tud népellenes cselekedetet, melyeket német vagy magyar tisztek követtek el, jelentsék. A partizánok elleni megtorló akciókban résztvevőket, akik a szovjet katonák ellen követtek el kegyetlenségeket, jelentsék. Mindenki mélyen hallgatott, senki nem szólalt meg, senki nem jelentkezett. Lesütötte mindenki a szemét és némán hallgatott, fojtott csend lett a teremben. Az orosz tiszt, hogy feloldja a feszültséget, váratlanul azt mondta, ők demokratikus cselovekok, jelentsék azt is, ha valaki tud oroszokról, hogy népellenes dolgot követtek volna el. Ők azt is meghallgatják. Ha lehetett erre még nagyobb csend lett. A feszült csendben váratlan jelenet következett Mocsári felemelte a kezét. Meghűlt bennünk a vér, a levegő valósággal villamossággal telített lett. A tolmács csodálkozó arccal, tágra nyílt szemmel bámult a barna, nagydarab le-

gényre. Mocsári faarccal, teljesen természetesen, de dadogva megszólalt: az oroszok Do Do Dombóváron kieresztették a bort és meg bab a bab a… a lányokat. A megdöbbent csendet harsány, csengő kacaj váltotta fel. A feszültség feloldódott, mindenki szívből, könnyekre fakadva hangosan felnevetett. Alig akarták abbahagyni a nevetést, kirobbant az emberekből az életösztön, a fiatalság vad, zabolátlan életösztöne. Elsöpörte a félelmet elfeledve a kilátástalan helyzetet. Csak percek múltán vettük észre, hogy Mocsári és az oroszok eltűntek a színről. Több gyűlést a fogság alatt nem tartottak. Valószínűleg Mocsári káderlapján több lett egy feketeponttal. Ő kimondta, ami a szívén feküdt. Mondd meg az igazat, legfeljebb ledolgozod a bányában. Úgy is lett.

Szalámi lopás salamoni ítélettel

A második világháborúban Oroszország hadifoglyainak nem voltak szexuális vágyaik. Olyan leromlott állapotban voltak, hogy csak az ennivalón járt az eszük. Mindig az otthoni ízek jutottak eszükbe, és ha beszéltek, folyton főztek. Nagy szerencsét jelentett ezért számukra, ha olyan helyen dolgozhattak, ahol ennivalót lophattak, vagy valamit ehettek munka közben. Ilyen eset volt egyszer Krasznodarban, amikor két brigádot egy élelmiszerraktárba vittek rakodni. Az egyik brigádnak lehetősége volt szalámit lopni, mert az őket őrző tiszt elment udvarolni az őrizni hivatott katonanőnek. A másik brigád – amelyikben én voltam – nem volt ilyen szerencsés. Minket árgus szemekkel figyeltek, nem ehettünk, nem dughattunk el semmit. Hazafelé – vissza a lágerbe – induláskor mindannyian felszálltunk a teherautóra. A kapunál a motozáskor a másik brigádot rajtakapták, hogy mindkét lábszárukhoz egy-egy szalámi volt odakötözve. Az orosz tiszt nem vihette vissza a 40 rúd szalámit – amit a 20 élelmes fogoly szeretett volna kicsempészni – hanem szépen megfelezte, és nekünk a másik húszas csoportnak átadott 20 rúd szalámit. Testvériesen elosztottuk, hogy mindenkinek jusson a lopott holmiból. közben beszélt a bajtársiasságról és kioktatott, hogy a jó elvtársak megosztják egymás között a zsákmányt. Ez volt az egyetlen eset, amikor az elvtársiasság találkozott az orosz felfogással. A társaink savanyú arccal, de megértést színlelve, boldogan helyeseltek a salamoni ítéletnek. Azt hiszem ez egyedi eset lehetett, amikor a szerelem – igaz nem a mi részünkről – ennivalóhoz juttatott foglyokat.

Lisztlopás kudarca

Malomban dolgoztunk, természetesen itt igyekeztünk lopni lisztet. Az oroszoknak sem volt elég ennivalójuk, ők (a velünk dolgozók) elnézték, sőt kölcsönösen segítettünk egymáson, hogy minél többet tudjunk kivinni a raktárból. Az orosz politikai tisztnek egyszer azt mertem mondani: ha a németek termelnének Ukrajnában, akkor egész Európa ukrán lisztből készült kalácsot ehetne Narviktól Gibraltárig, Helsinkitől Odesszáig. Pravda igazad van, mondta önkritikusan – Oroszország nagy, de buta, szervezés nincs – Joptvoje... itt következett az orosz mondás. Én azt válaszoltam... izélem a te anyádat, hogy ilyen hülyének szült. Rábólintott, ebben maradtunk. Loptunk egy zacskóban – amit a lábunk közé kötöttünk – minden nap lisztet. Amíg mi töltögettük a zacskónkat, az oroszok figyeltek, hogy jön-e valaki. Aztán fordítva. Nem volt addig baj, amíg a portán férfiak motoztak. Ők csak végighúzták a kezüket az oldalunkon és mehettünk fel az autóra, lábunk közt a lisztes zacskóval. Egyszer én nagyon megjártam, mert nem vettem észre, hogy a motozást aznap nem férfiak, hanem egy nő vette át. Amíg megpakoltam a zacskómat, az alatt történt a váltás. Akik értesültek róla, hogy nő a motozó, azonnal tudták, ma nem lehet kivinni a szajrét, elrejtették a zsákok közé. Nekem nem szóltak, én gyanútlanul bementem a portásfülkébe. A nő motozáskor mindig a lábunk közt is matatott, tudta, hogy ott van a zacskónk. Nekem akkor valóban ott volt mind a kettő. Megtalálta a lisztes zacskómat és egy nagy pofon kíséretében, káromkodva elvette tőlem. A fiúk – mind az oroszok, mind a hadifogoly bajtársaim – nevettek is, sajnáltak is. Sajnáltak, mert a lisztet mindig elosztottuk és mindenkinek egyformán jutott a zsákmányból. Akik az olajütőből jöttek, olajt loptak, az erdőből rőzsét hoztak, és a kemencében megsütöttük a lángost. Azon a napon – mikor nő volt a motozó – éhen maradtunk. Ezért mondtam, hogy ha választani lehetett a fogságban a nő és a lángos között, minden alkalommal a lángos lett volna a választott. A létfenntartás ösztöne mindig győz a fajfenntartás ösztöne fölött. Az orosz munkások együtt érzők voltak irányunkban. Ők is éheztek. A velünk dolgozó bárisnyák csizmaszárban lopták ki a lisztet, illetve a búzát. Otthon kézi malomban (vascső és vaskaró) megőrölték és másnap még mi is kaptunk a pogácsájukból. Az éhség – ez a szebbik eset – összetartó erő volt a foglyok és az orosz lakosság között. Előfordult, hogy egy orosz asszony az ebédre hozott krumplijából a nagyobbat kiválasztotta és átadta nekem azt gondolva; én még éhesebb

lehetek, mint ő. Az emberi szeretetnek voltak ilyen megnyilvánulásai is. Az igazsághoz ez is hozzátartozik, mint az érem másik oldala.

Kaukázusi krumplikolhoz

1946. október elején, reggel sorakoztattak minket, tiszteket. Nem tudtuk mire vélni, hogy csak velünk foglalkoznak. Le kellett vetkőzni meztelenre, utána az orosz őrség adta kezünkbe a visszaadott ruhánkat; egy nadrág, zubbony, köpeny, ing, alsónadrág, sapka, minden személyes holmink a kulacson, csajkán és borotválkozó szeren kívül ott maradt. A kis faládámat, a benne összegyűjtött megmaradt személyes holmimmal egy ott ténfergő székely katonának juttattam. Részvéttel nézte kifosztásunkat, hát legalább neki jusson ne az őrség tagjainak. Miután felöltöztünk, egy teherautóra szálltunk és minden formaság, búcsú nélkül otthagytuk a lágert, ahol addig parancsnokok voltunk. Hazajövetelemkor, a láger ottmaradt tagjaitól tudtam meg, hogy kihirdették az oroszok, hogy lefokoztak és büntetőlágerbe vittek minket, mert meggyaláztuk az orosz hadsereget. Nagyon hosszú út következett. Megállás nélkül ment az autó. Armavir után egy transzport még csatlakozott hozzánk, csendőreink voltak és német SS tisztek. Tíz csendőr hozzánk csatlakozott és még volt vagy száz német SS, akik szintén a büntetőlágerbe jöttek velünk. Egy völgyben megálltunk egy magányos háznál. Vendégfogadó lehetett a múlt században, postakocsi megálló. Két nagy helyisége volt. Az egyikben a német csoport, ahol volt két nagy üst, a másikban mi helyezkedtünk el. Enni nem kaptunk semmit. Nem messze folydogált egy kis patak, inni lehetett.

Összesen egy kirgiz őrmester őrünk volt, neki sem volt semmi ennivalója, mert pénzben kapott ellátmányt. Éhes volt ő is. Körülnéztünk a környéken, találtunk a földeken szépen megnőtt krumplit.

Félig kilátszottak a földből, nem szedték fel alaposan a traktor után. Megtudtuk, méterre számolták a munkásoknak a teljesítményt és így inkább rárúgták a krumplira a földet, minthogy lehajoljanak érte. Mi lehajoltunk minden kis szemért, így maradtunk életben 120-an. Minden nap háromszor főztünk krumplipürét. Mindenki annyit kapott amennyi belefért. A méretet úgy szabtuk meg az osztónak, hogy Gellért-hegyet, Ferenc Jóska csúcsot, vagy Elbruszt parancsoltunk. A krumpli mennyisége a csajkában e szerint púposodott. A kolhozfaluba is vittünk később krumplit, mert nekik már elfogyott a fejadagjuk és kaptunk érte

tejet vagy hagymát. Később a burtokat (krumplisvermet) is éjszaka bontottuk meg, miután csökkent a talált krumpli mennyisége. Az orosz őrrel mentünk éjszaka lopni. Fegyverrel kísért minket, mert a kolhozt is, a földeket és a burtot is fegyveres őrség vigyázta. Az őr csak akkor kapott tőlünk enni, ha sikeres volt az éjszakai akció és, ha kitakarította az üstöt az ételkiosztás után. Szó nélkül mindig megtette, miután kis fakanalával kikaparta a maradékot. Minden reggel megérkezett egy teherautó értünk, hogy munkára vigyen. Mi megmondtuk a sofőrnek: A sztálini alkotmány szerint, aki nem dolgozik, nem kap enni, viszont aki nem kap enni, nem tud dolgozni, így hát nem mentünk dolgozni, mivel enni nem adtak. A sofőr ezt minden nap tudomásul vette és viszszament nélkülünk. Ez így ment heteken át. A tejjel, máskor hagymával ízesített krumplit nem untuk meg, sohasem ettem ilyen jóízű krumplipürét, mint akkor ott. Egyszer vége szakadt a kolhozéletünknek. Megérkezett az elmaradt élelmiszeradagunk. Persze csak a töredéke, harminc napból csak két- három napi adag cukor és kenyér. Egyszerre megettük a melaszos cukrot és vizes barna kenyeret. Rosszul is lettünk tőle. Másnap reggel a teherautóval megindultunk az Elbrusz alatt fekvő szénbányába, a kijelölt büntetőlágerbe, mondhatni halállágerba, ahol éhen haltak az emberek. Itt a koszt korpa, csalánleves és pár deka kenyér volt.

Bolha, poloska vagy tetű

Az armaviri nagy lágerben 30 000 ember volt. A földbunkerben rengeteg volt a bolha, a fabarakkokban a poloskától és a tetűtől nem lehetett aludni. Elviselhetetlen volt a sok élősditől kiállott szenvedés, a tőlük való ideiglenes megszabadulást a ritkán adódó fürdés és a ruhák tetvetlenítése révén volt mód. A tisztálkodási lehetőség két fürdés között – a vízhiány miatt – szinte egyenlő volt a nullával. Ilyen körülmények között nagy volt a tífuszjárvány veszélye. Vérhas, tífusz szedte áldozatait. Sok ezren azért nem jöttek haza a fogságból, mert nem voltak meg a legelemibb tisztálkodási lehetőségek.

Karácsony az Elbrusz alatt 1946-ban

A hegy oldalában meghúzódó kis fabarakkban volt a szállásunk. A völgyben a patak nagyságú Kubán folyó csörgedezett. Innen hozták ökrös fogattal a vizet. Egy mohamedán vallású grúz falucska húzódott meg szerényen a patak mentén. Nagyon sivár, fátlan kietlen volt az

egész környék, csupa szikla, kopárság mindenütt. A bánya kanyargós hegyi úton volt elérhető. Naponta 12 órát dolgoztunk. Olyan alacsony volt a szénréteg, hogy csak fekve lehetett dolgozni. Egyik nap háton, másik nap változatosságképpen hason. Hajnalban indultunk fel a hegyre. A látvány ilyenkor csodálatos volt. A felkelő nap sárga, narancs majd vörös színbe öltöztette az Elbrusz csúcsait. Hosszan elnyúló havas tájat világított meg, 5-6000 méteres csúcsokat. Ez valóban felejthetetlen látvány volt. Szépnek éreztük volna, ha nem lettünk volna éhes, halálraítélt, rabszolga módon dolgoztatott foglyok. Hatalmas kőszáli sasokat láttunk keringeni a völgy felett. Képesek voltak egy kifejlett bárányt elragadni és felemelni a magasba. Fentről elejtették és aztán szállt le a nagy kőszáli sas a tönkrezúzott állatért. A pásztoroknak fegyverük volt a sasok ellen.

Az orosz őrség sem volt biztonságban, mert néha kilőtték őket a grúz pásztorok, ezért nem maradtak éjszakára a figyelőtoronyban. Olyan kevés volt az élelmünk, hogy naponta temettünk embereket, akik éhen haltak. Így érkezett el a karácsony napja. Kivételesen méltányolták az oroszok az ünnepünket, és aznap nem kellett felmenni a bányába. Praznyik volt (munkaszüneti nap). A németekkel közösen készültünk a Szentestére.

Valahonnan szereztek az SS-ek fenyőt, és feldíszítettük, amivel tudtuk. Kis vattadarabokkal, színes papír és rongydarabkákkal. Priccsünk sima deszka volt, semmi takaró. Az egy rend ruhánk rongyokban lógott rajtunk. Ingünknek csak a korca volt már meg. Mosdani úgy mosdhattunk csak, hogy megolvasztottuk kezünkben a megfagyott vizet és azzal töröltük meg a szemünket. Bővebb mosdásra nem telt, mert kellett a víz a levesbe vagy ritkán a teába. Ebédre korpaleves volt, estére teát ígértek. Ahogy besötétedett, azt mondtuk: jöjjön el a Jézuska nekünk is. Mivel a németek többen voltak, ők énekelték el először az Ó-Tannenbaumot és a Heilige Nacht-ot. Utána mi tisztek és csendőrök, a Mennyből az angyalt. Hazaszállt gondolatunk és bíztunk abban, hogy otthon is imádkoznak értünk. A közvetlen család talán igen, gondol ránk, de a világ elfelejtett minket. Leírt, prédára kitett, jóvátételre kiadott emberek vagyunk, nekünk kell jóvátenni, ledolgozni, megszenvedni a háború okozta minden hátrányt és szenvedést, amit ez a világ négy év alatt itt elszenvedett. Úgy éreztük, nem a béke kezdődött el, hanem új gyűlölet születik ebből a mérhetetlen szenvedésünkből. Véglegesen elkeseredett

emberekké váltunk. Nem is emberek, páriák ez jobban illett ránk. Amikor kimentem a barakkból, rágyújtottam egy cigarettára. A sötétben egy német dőlt a kerítésnek. A sorstársnak, a kamerádnak is akartam adni egy cigarettát – én nem voltam olyan nagy dohányos – mindig volt egy-két tartalékom. Odamegyek hozzá, meg akarom kínálni, eldőlt, éhen halt. Nem várta meg a vacsorát. Bemegyek szólni az őrségnek, a folyosón látom az írnoknőnket. Hallgatta az éneket, amit a fiúk újból többször elkezdtek és megismételtek. A halvány lámpa fényénél ránézek, mielőtt szólni tudtam volna, meglepődve látom, hogy sír, csorog könnye a fiatal arcán. Meghatódott a hangulattól, az ének – amit ha nem is értett – sírásra késztette. Ez a könny nekünk szólt. Talán félig a megbocsájtás könnye lehetett. Egy könnycsepp jutott az éhen halt fiatal németnek is, akit a hegyoldalban még aznap este eltemettünk. Temetés után megkaptuk a forró vizet, amit kis teával ízesítettek. Ez volt a halotti tor egynek a sok millió közül. Másnap újból megindultunk a Kálváriának nevezett úton a bányába. Vittük magunkkal az amerikai konzervdobozból készített picskét, lámpácskát, amibe lopott világítóolajt tettünk, mert a norma olaj nem lett volna elég csak félidőre a bányában, mi loptunk még olajt, hogy fénynél dolgozhassunk. A remény, hogy egyszer hazaérjünk, nem volt nagyobb, mint ennek a konzervdobozos nyílt lángú világító lámpácskának a fénye. Ez volt 1946. karácsonya.

Huszonötödik születésnapom

1947. március 14. Mivel 1922 márciusában születtem, ma ünnepeltem volna 25. évemet. Negyedszázados jubileumom volt. Ma 75 évesen 85 kiló voltam, akkor 45 lehettem, majdnem fele súlynyi. Korpán, csalánon, egy szelet kenyéren még örülhettem, hogy életben vagyok. Annyira le voltam gyengülve már, hogy nem mentem, nem tudtam kimenni munkára. Egy évi bányászkeresetem 5, írd és mondd, öt rubel volt. Megkértem egy orosz nőt, aki szintén rabmunkás volt, hozzon mind az öt rubelért szárazbabot. Egyszer jól akartam lakni babbal a születésnapomon. A piacról hozott is nekem egy jó maroknyit. Szép fehér, nagy szemű bab volt. Boldogan készültem az elkészítésére. Betettem a csajkába és forraltam a vizet. Ahogy forrt a csajkában, a vízben felfelé szállt a babszem, egy szemet bekaptam, hogy eléggé megfőtt-e már. Még kemény volt. Gondoltam had főjön még egy kicsit. Sót kértem a konyháról, hogy ízesebb legyen. Közben beleütköztem egy őrbe.

Durván megragadott és azt mondta menjek ki és vigyek egy gerendát a tiszti konyhára. A tiszti konyha a hegyoldalban volt, oda kellett volna felcipelnem a gerendát.

Hiába mondtam én bajnoj, azaz beteg vagyok, nem érdekelte és rámutatott egy nagy gerendára, fogjam meg. elfordult rágyújtani és én akkor egy kisebb gerendát próbáltam felemelni. Negyvenöt kilómmal magamat is nehezen tudtam vonszolni, hát még egy gerendát. Az őr észrevette, hogy válogattam, erre a legnagyobbat rakta rám. Összeestem alatta. Géppisztollyal addig ütött, míg a hátamra vettem és négykézláb elkezdtem felfelé kúszni a vizes füvön a hegynek felfelé. Hogy gyorsabban haladjak, az őr géppisztollyal ösztökélt felfelé.

Hol a fejemet, hol a derekamat ütötte a géppisztollyal. Négykézláb csúsztam felfelé. Kínomban elfeledkeztem a csajka babromról, ami a kályhán maradt. Lassan felértem a konyhához. Egy felhő leereszkedett hirtelen, mintha felhőszakadás lett volna. Az őr beszaladt a tető alá. Én az eső által kis patakká dagadt ér mentén lecsúsztam vissza a láger széléhez. Lecsúsztam szinte, mint egy gerenda. Az is majdnem egy időben érkezett meg velem, azt is lehozta a felhőszakadás. Hirtelen kisütött a nap. Az arra menő orosz bányásznők megláttak és felemeltek, a karomnál és a lábamnál fogva bevittek a lágerbe. Ott letettek, mint akik elvégezték a dolgukat, s el is mentek tovább. Négykézláb bemásztam az ajtón és a lépcsőn a lágerbe. Mire a priccs mellett lévő kályhához értem, erős égett szagot éreztem. Ezalatt az idő alatt ugyanis szénné égett az egy évi keresetemből vett maréknyi bab, amit a születésnapomon szerettem volna megenni. Összesen egy, még nyers szemet sikerült belőle megennem, mielőtt elvittek volna. Az edény fölé hajoltam és nem szégyellem, egy könnycsepp esett a csajkámba. Sercegve illant el az is, mert olyan jól égett a tűz a kályhában. Igaz, legalább meleg volt és megszárítkoztam a kályha mellett. Ez volt a 25. születésnapi ebédem Kaukázusban, az Elbrusz alatti szénbányász büntetőlágerben. Arra gondoltam, hogy két évvel ezelőtt szebben ünnepeltem.

Orosz Mamka almái (ilyen is volt, az érem másik oldala)

Odessza kikötőjében egy részeg orosz ezredes a következőket mondta nekünk, magyar tiszteknek. Kétszázan maradtunk a szerelvényből, a Jánosházai fogolytáborból állítólag Sztálin parancsára aug. 20-án a legénységet hazaengedték. A magyarok két évig maradnak, kint – már-

mint a legénység – a tisztek háromig, a csendőrök hét évig. A német legénység négy évig, a tisztek ötig, az SS-ek pedig ott döglenek meg mind. Röviden ennyi volt a tájékoztatás és ez pontos is volt, mert így történt. Tízezer némettel behajózva, háromnapi út után Novorosszijszkban kötöttünk ki. Itt már mindenki azt mondta Magyarszki szkoro domoj, nemsokára haza. Három évig hallottuk ezt. Igaz mondták, a ruszki szkoro olyan, mint a gumi, nyúlik, lehet ez a szkoro 3-4 év is talán. Úgy is lett. A lakosság néha próbált vigasztalni a maga módján. Így tette egy szegény öregasszony is. A kikötőből egy nagy lágerbe kerültünk a tengerpartra. Innen jártunk ki munkára, először még engedték, hogy daloljunk is menet közben. Egy szűk kis utcán mentünk mindig végig. Az utca végén egy kis ház előtt, töpörödött öreg anyóka ült egy kis széken és egy másik széken árulta pár szem almáját az ott elmenőknek. Ősz volt már és piros volt az a pár szem alma. Úgy látszik, megesett a szíve a nénikének rajtunk, mert egy almát közénk dobott a sorba. Mikor meglátta, milyen nagy dulakodás folyik érte, talán megdöbbent. Megértette az éhséget, hiszen nemrég még ő is ugyanúgy éhezett. Ott mentem éppen mellette. Láttam az arcán a megdöbbenést és a részvétet. Egy pillanat múlva először tétován, aztán mind határozottabban fogta az almáit és egymás után mind bedobta a fiúknak a sorba. Sohasem felejtem el azt a jóságos arcot, mintha mindannyiunk édesanyja lett volna. Az örök anyák vonása ült ki jóságos arcára, amint dobta egymásután az egyetlen jövedelmét, talán kertjének utolsó termését nekünk, rongyos foglyoknak, a volt ellenségeknek, de ő mintha saját fiainak adta volna, szeretettel. Kiürült a kis szék, elfogyott az alma, a néni hátrafordult és bement a kis ajtón.

Mi meg sem tudtuk köszönni. Másnap hiába vártuk, nem volt több almája, saját magának sem. Sosem esett még olyan jól alma, mint az a Novorosszijszki.

A világ legszebb könyve

A kikötőben rakodtunk a brigádommal, nagy szalmabálákat kellett a hajóba berakni. A normát ellenőrző orosz kislány a vagonba egy kis lámpa mellett olvasott, mert már sötétedett. Szóba akartam vele állni, mivel a százalékot ő számfejtette, nem volt mindegy, hogy fog a ceruzája. Ha sikerül vele pár szót ejtenem, mindig meg tudtam velük értetni, milyen fontos nekünk a 110%-on felüli teljesítmény, mert akkor kását is kapunk a leves mellé. Ilyenkor hivatkoztam otthon maradt

gyermekeinkre, éhező családunkra és, hogy mi magyarok nem voltunk fasiszták.

Mondhatom, mindig sikerült majdnem meg is ringatni az ellenőreimet. Zömében főiskolás tanult lányok voltak az ellenőrök. Ez a kislány is egyetemista lehetett. Köszöntem és megkérdeztem mit olvas. Csillogó szemmel mondta, a világ legszebb könyvét. Érdekelt melyik lehet szerinte a világ legszebb könyve, elkértem tőle. Emericus Madách: Tragédia de cselovik; Az ember tragédiája volt. Mondtam neki ez magyar író, a mi költőnk. Becsukta a könyvet és kissé lesütött szemmel szavalni kezdte a római jelenetet, Szent Péter dörgedelmét a rómaiakhoz. Többet tudott belőle, mint én, magyar piarista diák, igaz már hat éve, hogy tanultam. Nálunk itthon 1949-ben indexen volt a Tragédia, mint idealista filozófia. Az oroszoknál Rosztovban kötelező olvasmány volt a kislány szerint.

Aki nem hiszi, ne emlegesse, aki meg hiszi, szégyellje magát

Ólmot raktunk a vagonokba. nagyon nehezek voltak az ólom rudak, egy ráesett az egyik katonám lábára. Istentelen nagyot káromkodott immár oroszul az én magyarom, hiszen fél év alatt tökéletesen meg tanulta ékes orosz nyelven szidni az Istent. Az orosz a másiknak az anyját szidja, a magyar mindjárt az Istennél kezdi, ha valami baja van. Olyan hangosan mondta, hogy a messze álldogáló orosz ellenőr kislány is meghallotta. Engem hivatott oda, mint parancsnokot. Határozottan közölte velem – már tolmács nélkül is értettem annyit oroszul – mondjam meg a katonáimnak, jelenlétében senki ne káromkodjon, mert aki nem hiszi, ne emlegesse, aki meg hiszi az Istent, szégyellje magát. Benyúlt a kis ruhácskája, azaz ingje alá és elővett egy keresztet. Húsvétkor ő templomban volt nem akart még egyszer káromkodást hallani. Amit én ezek után a fiúknak mondtam, azt nem tették zsebre. Jó, hogy a kis orosz leányka nem értett magyarul.

Húsvét egy kolhozfaluban

A Kubán partján, egy kis kolhozfaluban vételeztem lisztet a legénységemnek. Ott dolgoztunk pár hete a kolhozban, csíráztuk a krumplit a burtokból. Otthon falukutató voltam, itt is érdekelt a falu élete. Gondoltam, végignézem ezt az én kozák falumat, ha már itt vagyok. Bementem sorban, mindegyik házba. Először köszöntem és bal kézzel háromszor keresztet vetettem. Csak öregek voltak otthon, gondoltam

nekik még így a megszokott. Minden házban így viszonozták a köszönésemet, sőt sok helyen kezet is akartak csókolni, meglátták, hogy így köszöntöm őket. Megsajnáltak minket és szegénységük ellenére hagymát, pár szem krumplit mindenütt szívesen adtak. Másuk nekik sem volt. Egy kenyérzsákkal tudtam összeszedni a faluból, olyan szegények voltak. A legtöbb házban megmutatta az öregasszony a férje fényképét. Jóképű kozákot ábrázolt a kép, töltényövvel, tőrrel az oldalán. Sorban mindenütt ugyanaz a szöveg; megölték a férjemet, mert nem akarta a kolhozt, fiamat elvitték Szibériába. Mondtam, hogy nálunk ilyenkor húsvétkor sonka, kolbász, tojás van asztalon még a szegényebb parasztoknál is. Azt mondták, régen náluk is így volt, a Cár atyuska idejében. Na, az valóban régen lehetett, úgy harminc éve, akkor ő még fiatalasszony volt. A másik családban sok volt a gyerek. Szegények csuporban feles tejet kaptak vízzel.

Ez volt az ünnepi többlet, kis tej vízzel, hogy mindegyiknek jusson. A falu utolsó házában egy nagyon öreg nénikére bukkantam. A fiúkkal megbeszéltem, adunk a néninek 1-2 marok lisztet. Az öregasszony kezet csókolt, mikor kimértem a lisztet és közben sóhajtotta, molokka, molokka; liszt, liszt. Ahogy volt a liszt, a tűzhelyen összekavarta kis vízzel és a platni tetejére tette, hogy süljön. Olyan régen evett lisztes dolgot, alig várta, hogy megsüljön a kályhán az a kis lepényszerű valami. Csodálkozva mentünk ki a faluból és megértettük, azért nincs nekünk sem, mert nincs, amiből adjanak. Nekik sincs semmivel se több, mint nekünk, foglyoknak. Ezen a vidéken legalábbis így volt. Azt mondták azért nincs itt semmi, mert Sztálin megbüntette ezt a vidéket, mert sokan átálltak a vlaszovistákhoz, amikor a németek itt voltak. Kozák határőrvidék volt ez, kubáni kozák telepek húzódtak erre.

Lenin lett lövésze

Egy öreg lett bányással dolgoztam az éjszakai műszak alatt. Mi, tisztek is felváltva, hol a szénnel, hol az éjszakai műszakban a kövekkel dolgoztunk.

A nappal kitermelt szén helyére be kellett rakni a kirobbantott köveket, nehogy beomoljon a bánya. Mindkettő nagyon fárasztó munka volt. Mellettem egy kis öreg, hatvan év körüli bányász dolgozott. Lenin testőrségéből való volt. A forradalom alatt a balti államokból és a finnekből alakult mesterlövészek alkották Lenin egyik testőrszázadát. 1917-ben a

Téli palota ostromában is részt vett. Azt mesélte, hogy amikor a palotát elfoglalták, utána rendet kellett tenni. Szobáról szobára mentek és a részeg matrózokat úgy lőtték le, akik ott rombolni akartak, mint a kutyákat. A lépcsőn húzták le a halottakat, akik azelőtt a cár ágyában fetrengtek részegen. Rendnek kellett lenni minél előbb. Lenin megdicsérte őket és ő kitüntetést is kapott. Mikor elfoglalták Lettországot, akkor Sztálin parancsára idehozták bányamunkára. Akkor kapott enni, ha a normát teljesítette. Néha mi is segítettünk neki, hogy meglegyen a normája, a hat kis csilléje, hogy kapjon aznap enni.

A mongol milliomos lánya

Az orosz női brigádban – mert ilyen is volt a büntetőláger mellett – egy ferdevágású szemű leány is dolgozott. Olyan volt valóban, mintha egy alföldi parasztlány lett volna. Szóba elegyedtem vele, meg akartam tudni miért került ide. Itt ugyanis mindenki büntetett volt; a parancsnokok, az őrök, az orvos is és minden munkás valami miatt büntetésből került ide. Mi tudtuk, hogy miért vagyunk itt, tőlük úgy kellett megkérdezni. Ő elmondta – miközben segítettem tolni a vagonját –, hogy egy mongol milliomos leánya volt. Apját, amikor kitört a finn–orosz háború, internálták. Ólombányába került az Urálba, ott is pusztult el. Ő 17 évesen a petsamói nikkelbányába került. A háború után idehozták a Kaukázusba. Tíz évet kell ledolgoznia, akkor szabadul. Pár hónapja van, segítsünk rajta. Amelyik nap nem teljesíti a normát, az nem számít be az eltöltött időbe. Ha szabad lesz, elmegy a Don mellé bányásznak, mert máshoz nem ért. A különbség az lesz akkor, hogy a szállást és a kosztot meg kell keresnie, a munkájából kell kifizetni, most azt ingyen kapja. Gondoltam, nem nagy lesz a különbség pár hónap múlva sem, amikor már szabad lesz. Mosolyogva mondta, hogy mi magyarok–mongolok rokonok vagyunk. Ami azt illeti, a szenvedésben jelenleg valóban közel kerültünk egymáshoz. Nagyon közel, hiszen a csillét hátul együtt toltuk; igaz én abban a reményben, hogy otthon hátha sikerül más munkát találnom.

Angolul tudó bányászlány

Egy szudétanémet báróval – aki SS ezredes és belgrádi attasé volt korábban – együtt toltam a csillét a bányában. Németül akartam vele munka közben beszélni, s így tovább képezni gyér német tudásomat. Kellemetlent a hasznossal, így akartam összekötni. Ő még nálam is ke-

vesebbet tudott a vagontolás fortélyairól, úgyhogy sokszor kiesett a vagon a sínből, illetve mivel a sín sok helyen már fával volt pótolva – nem lévén vassín – elakadt menet közben.

A szegény báró nem akart se oroszul, se németül káromkodni – különben is nagyon finom, disztingvált úriember volt – így, hogy meg ne értsem, angolul káromkodott. Nem tudhatta, hogy az én nagyanyám angol volt, de azt tudta, hogy én nem értek angolul egy szót sem. Amint egyszer így rángatjuk vissza a vagont a helyére, megszólalt a mellettünk dolgozó női brigádból egy fiatal, de valóban gyönyörű lány angolul. Tökéletes angol kiejtéssel közli, mindjárt jön és segít nekünk visszaemelni a vagont, nekik van vasemelőjük. Úgy is történt, adott egy vasrudat. Közben elmondta, hogy kijevi nyelvszakos főiskolás, angol szakon tanult. Megszállt náluk egy német pilóta egy napra és mikor visszafoglalták az oroszok Kijevet, valaki feljelentette és ezért kapott tíz évet, amit bányában kell letöltenie. Ettől a naptól kezdve az ezredes parancsára egy német SS mindig segített a lány brigádjának a normát teljesíteni, nehogy ne tudják be a tíz évbe.

Első világháborús huszárhadnagy szeretője

Ez volt a mi lágerorvosnőnk, orvos ezredes. Neki köszönhetjük életünket mi, tisztek, tizenketten. Nagyon leromolva érkeztünk a lágerbe. Megvizsgált minket az orvosnő és mindenkit a leggyengébb kategóriába sorolt. Így megkaptuk a fehér kenyér, vaj és cukoradagunkat.

Lejött hozzánk és marokszámra hozta az amerikai vitaminokat és erősítő tablettákat. Elmondta, hogy az édesapja tábornok volt Moszkvában. Ő orvostanhallgató volt, de a bolsevik párt tagja lett. 1917- be egy magyar huszárhadnagy járt hozzájuk, zongorázni és németre tanította. Az édesapja a polgárháborúban elesett Kolcsak oldalán. A hadnagyot elvitték Szibériába. Minket haza akar küldeni Magyarországra, ezért vigyáz ő ránk, amíg itt lesz. Nem is volt nekünk addig semmi bajunk, amíg el nem vezényelték tőlünk. Könnyes szemmel búcsúzott tőlünk, mikor megtudta, hogy többé nem vigyázhat ránk. Amikor Sismándy főhadnagy beteg volt, megfázott és 37,2 °C láza volt, az orvosnő egész éjszaka vele volt, mérte a lázát és fogta a pulzusát. Az édesanyja nem aggódott volna úgy érte, mint akkor ott az orosz orvosnő. Egyszer a szomszéd láger énekkara jött hozzánk. Azok a tartalékos tisztek, akikből zenekart szerveztek. Rendeztek a fiúk egy estét. Elénekelték a Gül

Babából: „Ott túl a rácson egy másik világ van…". 4 500 ember énekelte velük, rongyosan, éhezve ezt a dalt az ismétlésnél. Sáros priccseken, szakadt ingben, könnyes szemmel énekelték a fiúk. Egyszer látom, mert szemben volt velem az orosz tolmács őrmester, a vöröskatona, aki 14-ben huszár volt, sírt potyognak a könnyei, de vele sírt az orosz ezredes nő is. Mindkettő megértette, ennyit tudtak még magyarul. A hangulatot fokozta a láger villanydrótja, a géppuskás őrtornyok és a farkaskutyák a drót mentén.

Horthy szakácsnője a kolhozban

Kukoricát szedtük a kolhozban a Kubán folyó mentén. Szép őszi nap volt. Feltűnt egy nő a többi parasztasszony között, aki másként kötötte a fejkendőjét, mint a többi. Ennek az egynek nem a homlokán bekötve volt a kendő, hanem mint nálunk az állán bekötve, úgy magyarosan. Feltűnt, hogy ez az asszony mindig a közelünkben dolgozott, mintha beszélgetni akart volna, vagy legalább találkozni. Közelebb mentem hozzá, megszólítottam oroszul. Magyarul válaszolt vissza és közben sírt. Megkérdeztem, miért sír, mi baja. Elmondta, hogy Kenderesi magyar asszony, a kastélyban ő Horthy szakácsnője volt. Férjhez ment egy orosz századoshoz. Most itt van a faluban, a férje leszerelt és tevehajcsár a kolhozban. Háború után lefokozták, mert írni, olvasni nem tud, így nem hagyták meg a rangját. Bútoruk az udvaron van, nincs hely, ahová rakják. Szeretne hazajönni, de nem engedik. Nem sajnáltuk, azt mondtuk, amit főzött, egye meg.

Lengyel gróf, mint tevehajcsár

Volt egy idős huszárhadnagyunk, még első világháborús tiszt. Ismét fogságba esett a második világháborúban. Most rosszabb dolga volt, mert nem volt külön tiszti legénye és nem járt neki fél zsold, mint annak idején. A mazsolás kalácsot meg a cigarettát nem kapta, meg mint '16-ban, hanem ő is a csalánlevest ette korpával és a Pravdát szívta mahorkával. Velem, mellettem ballagott a dinnyekolhozban görögdinnyét szedni. Az úton velünk szemben tevehajcsárok jöttek, dromedár tevéket terelve. Feltűnt az öreg hadnagynak egy szakállas tevehajcsár; azt mondta, hogy nagyon hasonlít egy lengyel grófra, kinél a Lemberg[9] melletti kastélyában megszállt a Gerlicei áttörés idején. Franciául megszólítja – akkor így beszéltek – mert a gróf sem a németeket, sem az

9 Ma: Lviv, Ukrajna.

oroszokat nem szerette, francia volt a társalgási nyelve. Egymáshoz közeledve, a sorból kiállva, megszólította a tevehajcsárt franciául. Megdermedtünk, mert a hajcsár kitűnő francia kiejtéssel válaszolt. Egyszer csak azt látjuk, sírva összeölelkezik a két rongyos öregember és egymás szavát váltogatva közölték sorsukat. Lengyelország megszállása alkalmából őt ide evakuálták, szépen fejezve ki magamat. A gróf is hamar megértette, hogy az öreg huszár hogyan került a dinnyeföldre. Nem sokáig tudtak visszaemlékezni a pezsgős, átmulatott, kastélybeli vendégeskedésre, mert a tatár őrök durván szétválasztották a két, egymás karjaiba fogódzott, könnyező öreget. Az őrök nem sejthették, mit érzett a két rongyos a szívében az elválás pillanatában. A tevék is tovább ballagtak és eltűntek a porban, s mi is megindultunk a dinnyeföldre összeszedni a szép görögdinnyéket. Megértettük, miért nem evett aznap egy fiatal dinnyét sem a mi öreg hadnagyunk.

Nem tudta megemészteni a gyomra az előbbi falatot. Mi csak annyit tudtunk hozzátenni: Sic transit gloria mundi[10]. Örültünk, hogy nem volt kastélyunk és mi most vagyunk fiatal hadnagyok.

Lefokozás Armavirben: 1946

A genfi nemzetközi egyezmény értelmében tisztek hadifogságban nem dolgoztathatók, csak önkéntes jelentkezés alapján. Megilleti őket a félhavi zsold és a tiszti legény. Ezt 1914-ben be is tartották a cári Oroszországban. Egészen más volt a helyzet 1945-ben. Voltak ugyan tiszti lágerek – hallottam másoktól – magam ilyenben nem voltam. Ott 1947-től az őrök a fogoly tiszteket goszpodin lityinantnak szólították, de fizetést csak annyit kaptak, amennyit megalkudtak a munkahelyen, ahová önként jelentkezhettek. Kevés pénzt és főleg élelmet kaptak többet a norma által kiírtnál. Miután bennünket elvittek a Novorosszijszki lágerből Armavirbe, itt egyszer összehívtak minket és közölték, hogy orosz belügyminiszteri rendeletre megfosztottak bennünket tiszti rendfokozatunktól. Nem értettük egyáltalán ezt a módszert, mert csak saját hadbíróságunk foszthat meg elért rendfokozatunktól hazaárulás bűntette alapján. Idegen állam semmi körülmények között nem tehet ilyet. Jogi nonszensz, magyarul jogi lehetetlenség. Ennek ellenére sorakoztattak minket egy szobában és jöttek az NKVD-től a BM kék sapkás katonái. Először alapos házkutatást, ill. motozást tartottak. Azt is

10 Így múlik el a világ dicsősége.

elszedték, amit eddig meghagytak, vagy az óta szereztük. Engem szerencsére egy grúz őrmester motozott és a holmijaim között turkálva meglátta a szüleim fényképét, az imakönyvemet és a szentképeket, amit megnézett, de nem vette el. Sőt a késemet – házi gyártmányú vágószerszámomat – is meghagyta, másoktól azt is elvették. Hogy mások ne lássák meg, még ő dugta a kapca alá. A személyi motozás után következett a lefokozás, azaz levették a rendfokozatunkat, a csillagot a parolival együtt, jobban mondva letépték. Az én őrmesterem emberséges volt. Talán érezte, hogy amit csináltatnak vele, az nem szabályos. Mikor levette a csillagom, közben alig hallhatóan azt mondta: Izvinyitye minye tavaris lityinant, magyarul: bocsásson meg hadnagy elvtárs. Megrázó pillanat volt számomra. Később 1956 után hivatalosan a magyar szervek is megtették ezt velünk, volt ludovikás tisztekkel, hogy automatikusan lefokoztak legénységi állományba. Kicserélték a zsoldkönyvünket és engem is, mivel nehéz aknavetős voltam, kezelőnek osztottak be a tábori tüzérséghez. Formaság volt, mert hála Istennek nem kellett már sohasem bevonulnom. Mialatt ez történt, a láger legénysége érzelme szerint reagált az eseményre. Volt, aki nevetett és örült ennek, volt, aki megsiratott bennünket, velünk érzett. Hiába: legszebb öröm a káröröm és ezúttal ez is bebizonyosodott. Sokan voltak, akik erre vártak; a régi ún. úri Magyarország volt vezető rétegének megalázására. A sors iróniája, fintora igaz, azt is produkálta, hogy a nyilasok által lefokozott, sőt elítélt tiszteket – akiket Rákosi tábornoknak nevezett ki – ugyanaz a Rákosi újból lefokozott, sőt fel is akasztatott: Révay, Pálffy, Sólyom, stb. Mi legalább életben maradtunk, ha rang nélkül is. Ma már ez teljesen mindegy, ma már csak pusztán érdekes jogi bukfencek példái számunkra.

Vasfüggöny a Dnyeszter partján

Mielőtt átmentünk volna a Dnyeszter folyón, szigorú vizsgálat következett. Éjszaka volt és a szerelvény a híd közepén megállt. Mindenkinek ki kellett szállni és név szerint, egyenként engedtek vissza a vagonba. Alul felül végignézték zseblámpával a vagont és tüzetesen átkopogtattak mindent. Senki ember fia nem szökhetett volna velünk ki a Szovjetunióból. Ugyanis az utolsó állomáson sok nő könyörgött, engedjük fel őket a vagonba, jönnének vissza velünk Magyarországra. Ők azok a nők voltak, akiket idáig hozott a férjük, a felszabadító dicső szovjet hadsereg tisztje, s miután már megtette kötelességét; mehet jel-

szóval itt útnak eresztették őket. Vagy, ahogy szokták mondani szélnek eresztették, szerintünk megérdemelték. Bárhogy könyörögtek, mi ha akartunk volna sem tudtunk rajtuk segíteni. ha a vonat nem sikerült, gyalog vagy úszva sem ment volna, mert a Dnyeszter partján ott volt a vasfüggöny.

Négyszeres drótakadály, száz méterenként géppuskafészek, lőtornyok és reflektorok. A drótakadályok közt végiggereblyézett földsáv. Egy vakondok sem tudott volna itt átmenni a túloldalra. A fecskét is lelőtték volna röptében. Ez a vasfüggöny húzódott az északi Jeges-tengertől – Petsamó kikötőjétől – a fekete-tengeri Odesszáig. Lélek az ajtón se be, se ki. Akkor még nem gondoltuk, hogy majd a mi nyugati határainkon is létesítenek ilyen vagy ehhez hasonló kerítést, hogy a paradicsomból ne lehessen kiüzenni, vagy beszökni a kapitalista pokolból hozzánk.

Az arany sas jelvény, 1947. július

Mikor hazajöttünk, a romániai Focsaniban adtak át minket a magyar hatóságoknak. Utolsó motozásunk alkalmából még át kellett élnünk egy pár megaláztatást. Volt, akinek a fényképét tépték szét, mert tiszti ruhában állt a felesége mellett. Miért fájt ez az NKVD-s tisztnek? Még szomorúbb történet szereplője volt a mellettem álló repülős főhadnagy. Többszörös légi győzelemmel kitüntetett vadászrepülő volt. Kitüntetései nem, de a hímzett arany sas jelvénye még megvolt a zubbonyán. Mikor létszámellenőrzés volt, a sorok közt végigvonuló orosz tiszt a jelvényt, dühösen letépte és a földre dobta. Szikrázott szegény főhadnagy szeme, majdnem nekiugrott a tisztnek, de szerencsére türtőztette magát. Azonban, mikor már elment az orosz, lehajolt, felvette és megcsókolta az arany sasát és eltette a zsebébe. Ezek felesleges atrocitások voltak a győzők részéről.

Leprások és vérbajosok völgye

Már fél éve szenvedtünk az Elbrusz alatti haláltáborban. Egyszer egy szép tavaszi napon messzebbre tudtunk elszabadulni a láger közvetlen környékéről. Krumplit vagy valami ennivalót kerestünk a hosszában elnyúló völgyben, ami a lágerünk után következett. A mély völgyben a Kubán folyó mentén egy kis falu volt, de oda nem mehettünk, az utat arra is szigorúan őrizték. A folyóhoz csak akkor mehettünk, mikor ökrös szekérrel vízért mentünk le hadnagy társammal. Csalánon kívül először nem találtunk semmit. Ez volt sokszor az ebédünk kis korpával

megkeverve. Egy szűkebb katlanban veteményes részlegre bukkantunk. Mintha gondozott, művelt terület lett volna. Találtunk szétszórva krumplit is. Visszafelé nekiszaladtunk az orosz őrségnek. Elmondtuk nekik, hol jártunk és miért. Megmondtuk, hogy találtunk ennivalót is. Nem sok örömünk lett belőle, őreink eldobatták velünk az összes talált holmit, mert azt mondták, ahol jártunk, az a leprások és vérbajosok völgye és területe, ahová senkinek sem szabad betennie a lábát. A völgy végén van a telepük és őket úgy élelmezik, hogy az ennivalót lerakják a völgy bejáratánál és azok elviszik, amit ott találnak. Évek múltán, mikor már nincs ott élő ember, felégetik a telepet és megszűnik a róluk való gondoskodás. Felszámolják így a tábort a benne lévőkkel és a problémával együtt.

Sóevők

A fogságban az orvosi vizsgálat abból állt, hogy megnézték, mennyi hús van a mellünkön és a fenekünkön. Időnként megnyomogatták a lábunkat – a bokánál – nem ödémás-e? Ha igen, dagadt volt és a benyomott ujj nyoma sokáig meglátszott, orvosilag megfeleltnek minősült az illető, mivel a szíve már nagyon gyenge lehetett. Ezeket már könnyebb munkára osztották be, vagy belőlük állították össze a hazamenők transzportját. Ide viszont mindenki nagyon kívánkozott; hazajutni mindenáron. A honvágy már a második évben lassan az őrületbe kergette az embereket. Szökni teljesen reménytelen volt, sokkal nehezebb, mint 1914–19 közt. A cári Oroszországban sokkal kisebb volt az ellenőrzés és a magánszektor révén könnyebb volt a bujkálás a parasztoknál. Ezért sokan betegek akartak lenni, s azt remélték, így hazaküldik őket. Többen meghaltak, mint akiknek ez ilyen úton sikerült volna.

Besúgók; árulók egy csajka levesért

Fajtánknak, nekünk, magyaroknak nagyon rossz szokásunk, tulajdonságunk van. Szeretünk vitatkozni, széthúzni, erősebben fogalmazva, mindig sok volt köztünk a besúgó, az áruló a nagy nemzeti sorsfordulók idején.

Az oroszok ezt a tulajdonságunkat hamar felfedezték és kihasználták. Könnyen akadtak, sőt jelentkeztek árulkodók, árulók. Egy csajka leves volt a fizetség az árulkodóknak. egy éve vagyunk már a Novorosszijszki láger lakói így a beszervezett besúgók tömegével dolgoztak már az oroszoknak.

Egy áruló bűnhődése

Az ún. halállágerben, az elbruszi szénbányában eleinte tizennégyen voltunk magyar tisztek. Legtöbbje ludovikás, ketten évfolyamtársaim a békéscsabai gyalogezredből, híradóstisztek, egy-két tartalékos tiszt. December elején új csoport jött, egy továbbszolgáló főhadnagy is volt velük. Az oroszok őt tették meg rangidősként parancsnoknak. Gyanús volt, hogy olyan bizalmas viszonyba lett mindjárt az NKVD-s őrmesterrel és fölényesen viselkedett velünk. Mi, mivel csendőreink már a bányában dolgoztak, szintén jelentkeztünk bányamunkára. Addig vizet hordtunk a konyhára a Kubán folyóból, ökrös szekérrel. 1947 nyarán, mikor összeszedték Kaukázusban a tiszteket hazamenetelre, velünk jött ez a főhadnagy is. Nem tudtunk vele baráti viszonyba kerülni. Megéreztük, hogy nem közénk való. Armavirben, a kolhozlágerben hizlalni kezdtek minket. Élesztősört és krumplipürét kaptunk naponta többször. Dolgozni nem kellett. Kijártunk ugyan a Kubán partjára kavicsot szitálni, de ez csak napozás volt. Tervezgettük, mit csinálunk, ha egyszer mégis hazakerülünk. Vele akkor sem beszélgettünk, ő is került bennünket. Volt a lágerben egy szeged környéki lelencgyerek, aki orosz állampolgárságot kért. Megszólított és azt mondta: Hadnagy úr, ha éjjel bemegyünk, a tiszti szobába ne álljanak ellent. Részleteket most nem mondok, majd később. Baráti viszonyban voltam ezzel a fiúval, még a vérhas kórházban találkoztunk és nekem az egész életét őszintén elmesélte, de most szófukar volt. Nem értettem mi az, hogy ne álljunk ellen? Ki ellen és miért kellene ellenállni? Az éjszaka meghozta a választ. A két szoba – a tiszti és a legénységi nagyszoba – egymás mellett volt. Egy ajtó választotta csak el a két helyiséget. Éjszaka kinyitották a legénységi ajtót és berontottak a bakáink. Rávetették magukat erre a főhadnagyra és facipőkkel halálra rugdosták. Közben a mi kezünket lefogták a fiúk, hogy esetleg ne segíthessünk a tiszten. Hangosan szidták közben: temiattad nem mehetett haza Kovács Jóska, Nagy István és mondták a többi éhen halt bajtársaik nevét. A halálhörgésre, -ordításra berontott az orosz fegyveres őrség. Közben a tisztet – aki otthon malomellenőr volt – a szalmazsákján széttaposták. Mi, tisztek értetlenül álltunk és végig kellett néznünk ezt az Istenítéletet, amit a volt katonái, a foglyok, akiknek ő volt a parancsnoka, végrehajtottak a hazajövetel előtti napokban. Vérében fetrengve utolsókat nyögött, mire berontott az orosz őrnagy is. Repülős tiszt volt és tudott németül. Sokszor beszélgettem vele az utolsó hetekben. Mellém állt és láttam, reszket a keze

mikor rágyújtott a cigarettára és kérdezte a fiúkat, miért történt ez a halálra rugdosás. Tolmácsoltam, de a szegedi fiú oroszul is jól tudott már elmesélte, miért ölték meg a főhadnagyot. Nyilas árpádsávos továbbszolgáló főhadnagy volt az illető, dunántúli, mikor fogságba esett, Pécsett magyar tiszti asszonyokat jelentett fel az oroszoknak, hogy mentse magát. Oroszországban, téglagyárban lágerparancsnokká tették. Az élelmet a kurváinak a foglyoktól lopkodta és halálba hajszolta a legyengült legénységet. A láger vörös csillag kitüntetést kapott az oroszoktól munkája révén. A legénység nagy része legyengülve elpusztult a rossz élelmezés miatt. Ő kivételezett ellátásban és pénzjutalomban részesült a parancsnokságtól. Mikor ezt így elmondták az orosz őrnagynak, az köpött egyet és azt mondta, ők nem kívánták, hogy ennyire hajtsa a legénységet a halálba. Lepedőben kivitték a kolhoz kertjébe és ott jeltelenül elásták. Nem jött velünk haza. Ő eltemetve maradt ott, a szegedi fiú orosz állampolgárságot kapott és ott maradt, megnősült. Nekem elmesélte, miért nem kívánkozik haza Magyarországra. A malomellenőr is inkább hősi halált halt volna. Neki is, családjának is, hazájának is nagyobb dicsőség lett volna, mint ilyen sorsot megérni. Napóleon is azt mondta: Az árulókat megfizetem, de nem fogok velük kezet. Az oroszok is megvetették az árulókat. Akik bevallották, hogy harcoltak, azokkal szemben sem éltek retorzióval.

Volt orosz, aki azt mondta; te is, én is a hazánkért harcoltunk, így hozta a sors, ennek így kellett lennie.

Novorosszijszki magyar lágerorvos

A lágerbe új transzport érkezett és volt velük egy tartalékos orvos zászlós is. Az első napokban igyekezett alázatosan viselkedni és azt mondta nekünk, parancsnokoknak is és a legénységnek is, mindenki jöhet hozzá panasszal – lelki panasszal is – rendelkezésünkre áll. Később, ahogy javult a helyzete és különleges bánásmódban részesítették az oroszok, fejébe szállt a gőz. Külön szobája lett, vajat, fehér kenyeret és sok cigarettát kapott, külön koszt is járt neki, az orosz orvosnő elintézte. erre azt hitte, ő az Isten. Egyszer egy székely katonám bejött hozzám, a tiszti szobába. Zászlóaljparancsnok voltam és ő hozzám tartozott. A székelyeket különben is kitüntettem szeretetemmel és bizalmammal és ők ezt tudták. Arra kért kössem be a sebét, mert megsérült a kikötőben, de az orvos akihez most bement, azt mondta, jöjjön holnap rendelési időben, most ne zavarja őt ilyen dologgal. Úgy felug-

rottam az ágyból, hogy bevertem a fejem a felettem lévő vaságy aljába. Azt mondtam, jöjjön velem. A szétlőtt épület másik szárnyában volt az orvos külön szobája. Kényelmesebb volt, mint a miénk, amerikai pokrócai voltak. A falon – a feje fölött – a felesége fényképe és egy rózsafüzér lógott. vallásosnak mutatta magát. Annál inkább dühös voltam rá. Mindenképpen felettese voltam, mint hadnagy és csapattiszt, a lágerben zászlóaljparancsnok, 1500 fogoly tartozott alám. Fiatal voltam, hirtelen haragomban felháborodtam a magatartásán, berúgtam a szobája ajtaját; rákiáltottam: doktor úr, ez a sebesült magának fogolytársa, sebesült honvéd – nem paraszt otthon a falujában, akivel ezt megtehette – azonnal kérjen tőle bocsánatot és kötözze be, mert holnap maga megy ki helyette követ törni a bányába. Ez a fellépésem használt, szó nélkül ellátta a sebet és így én is szó nélkül távoztam a katonámmal, a történtek után megnyugodva.

Armaviri magyar orvosok

1947 nyarán megkezdődtek a hazaszállítások. Először a betegek kerültek sorra. Harmincezren voltunk az armaviri nagy lágerben, németek, magyarok vegyesen. Csodálkoztunk, hogy betegtranszportban 200 betegből 190 a német. Szóvá tettük a lágerparancsnoknak, hogy miért a németek mennek ilyen arányban a betegtranszporttal haza, hiszen a harmincezer fogolyból csak ötezer a német. Ugyanilyen lehet a betegek aránya is. Erre azt felelte az orosz ezredes: a transzport összeállítása a magyar és német orvosok feladata. Nem tehet róla, hogy a német orvosok ügyesen még az egészséges németeket is beteszik a menetbe, a maguk magyar orvosai még a haldoklókat sem tudják besoroltatni. Nem mernek kockázatot vállalni. Ugyanis megtudtuk, a németek kikutatták kik az értékes emberek Németország újjáépítése számára: kiváló mérnökök, repülősök, technikusok, és azoknak tanácsokat adtak, hogy mit mondjanak az orosz ellenőrző főorvosnőnek a betegségükről. Volt, akinek ezüst protenikumot adtak, az ujjára vizeljen rá és kimutatták a kémcsőben az orvosnőnek, hogy milyen súlyos vesebaja van a betegnek. Semmi baja nem volt, csak ilyen trükkel bekerült a transzportba. Bámulatos összetartás jellemezte a németeket.

A szegedi lelencgyerek

Az armaviri vérhas kórházban – egy kolhozistálló helyiségében – ismertem meg a szegedi lelencgyereket. Mellettem feküdt és mivel meg-

tudta, hogy én is szegedi vagyok, kiöntötte a szívét előttem. Újszegeden találták egy padon a parkban. Innen került lelencházba. A szegedi tanyákban szolgált, mint béres. Felnőtté már a front érlelte. Többször kitüntették, ezüst vitézségi érme is volt, a Téli szalagot, a doni visszavonulásban részt vettek kitüntetését is megkapta. Mindez nem volt elég a csendőrséghez való bejutáshoz, ugyanis tényleges csendőr akart lenni. Mivel törvénytelen származású volt, elutasították, bürokratikus szemléletből. Ez nagyon összetörte és nem tudott belenyugodni. Elmondta nekem, kinyomozta anyja tartózkodási helyét, megtudta, hogy egy pesti banktisztviselő felesége.

Elkeseredésében, mivel anyja kitette csecsemőkorában egy újszegedi padra, anyját le akarta szúrni, mikor másodszor is megtagadta a találkozást. Úgy választották szét a lakók, mikor elkeseredésében anyjára támadt. Ezek után ismét önként jelentkezett a frontra és a háború végén fogságba esett. Ő volt, aki megszervezte az áruló főhadnagy megbüntetését és részt vett a halálos végű felelősségre vonásban a hazajövetel előtt. Ő azonban nem akart hazajönni. Azt mondta nekem, egy olyan hazában, amelyik nem fogadta el őt annak ellenére, hogy vérét adta és harcolt érte nem megy vissza. Kérte az orosz állampolgárságot és meg is kapta, ott maradt a kolhozban. Megnősült, én érzékeny búcsút vettem tőle. Jobb sorsot érdemelt volna, de az anyja és a hazája megtagadta.

A foglyok élelmezése

Édesapám tanító kollégája „mesélte” az első háborúból egy élményét. 1917-ben, a forradalom alatt romlott a rubel értéke. Akkor félzsoldot kaptak a tisztek, tiszti legényt és tiszti elbánást. Dolgozni nem kellett és nem kötelezhették munkára a fogoly tiszteket. Tiszti gyűlést hívtak össze, hogy felemeljék az étkezési hozzájárulást, mert el kellett dönteni, hogy a kalács mazsolával legyen-e ezután vagy a nélkül. A tiszti gyűlés úgy döntött, legyen továbbra is mazsolával a kalács és több rubelt fizetnek be a konyhába. Akkor a császári, királyi és cári rendszer állt egymással szemben. Kölcsönösen megbecsülték egymás tisztikarát. Ez már a második háborúban nem állt fenn. A tisztek féltek a fogságtól, mert az osztályharc alapján álló szovjetrendszer gyűlölettel volt a másik rendszer vezetőségével, tisztikarával szemben. Kettős ellentét állt fenn, állami és társadalmi vonalon is. Megkülönböztetett bánásmód már jóval kevesebb volt, mint a múltban. Voltak külön tiszti lágerek, önként

lehetett menni, dolgozni, akkor kaptak kevés pénzt és élelemjavítást. Zsoldot, tiszti legényt nem. Nekünk, akiket lefokoztak – nem tudni milyen alapon – még ennél is kevesebb ellátás járt. Sőt dolgozni kellett a bányában éhbérért, pusztán a kevés ennivalóért. Az armaviri /7204/1./ nagy lágerben voltunk vagy harmincezren. Az élelem tárolása nagy cementsilókban történt. Három nagy cementgödör – leparafinozva az oldala – ezekbe került vagonszámra a káposzta és a paradicsom, savanyú dinnye. Egy szecskázó gép vágta a káposztát, paradicsomot – előbb megmostuk – és úgy ömlesztettük a gödörbe, innen loptuk a nadrág szárában a paradicsomot a többi bajtársnak, akik nem jutottak hozzá, mert másutt dolgozott. A dinnyekolhozban ehettünk dinnyét, de megbetegedtünk tőle, mert nem volt mellé más. Hasmenést kaptunk a sok görög- és sárgadinnyétől. A cementgyárban – ahol a munkások már olyan gyengék voltak, hogy beleestek az égetőkemencébe – kaptunk kosztjavítást, mert azt mondtuk mi, tisztek, hogy a legénység nem tud már ilyen gyenge koszton dolgozni, nem megyünk ki a lágerből. Tésztát adtak naponta egy-egy evőkanállal. Egy heti adagot egyszerre megettünk, utána kimentünk fürdeni a tengerbe. Kiúsztam a tengerbe és visszajövet a medúzák közt úszva, kijött belőlem az egész heti adag. Ilyen volt a fogoly szerencséje. Ha jóllakhatott volna, kihányta, mert gyenge volt már a gyomra. Volt egy fogoly, aki szerencsétlenségére egy kulacs ricinust ivott, mert azt gondolta olaj és erősíti a szervezetét. Az is elment tőle, ami még megmaradt benne. Ettünk füvet meg csalánt, hogy C-vitaminhoz jussunk. A legénység a szemétdombról összeszedte a rohadt krumpli héjat és azt sütögette a kályha meleg oldalán esténként. Szörnyű látvány volt, amint az éhes emberek tetvesek voltak, az ingükből már csak a tenyérnyi nyakrész maradt és a gatya korca. A szemük lázasan csillogott, mert kidülledt szemmel nézték, nehogy a másik elvegye az ő részén – ki volt osztva a kályha oldalán – megsült krumpli héjat. Karácsonykor csemege volt a vadkörtetea. Aki abból is sokat ivott kihányta. A kenyeret – patikai pontossággal – magunk készítette pontos mérleggel osztottuk el. Mindenki grammra egyformán kapta a részét. Külön szertartás volt a kenyér elosztása. Minden nap más volt a sorrend a választásnál. Olyan áhítat uralkodott ilyenkor az arcokon, mint az úrvacsoránál annak idején. Itt valóban Krisztus szent testeként becsültük meg a kenyeret. Egy morzsa sem mehetett veszendőbe. Mi tisztek ritkán, kaptunk fehér kenyeret is még az elején, mikor parancsnokok voltunk.

A legénység nem értette miért van a kommunizmusban különbség a tiszti és legénységi ellátás között. Papíron a tiszteknek fehér kenyér, kristálycukor, vaj és cigaretta járt. A legénységnek fekete kenyér, margarin és melasz, cigaretta helyett mahorka, amitől még a légy is elszédült. A piacon néha vettünk káposztás vagy lekváros buktát, de ezt ritkán, nagy ünnepnapon, pl. május elsején és november 7-én. Szalonnát, húst, tésztát, babot sohasem kaptunk, káposztalevest, burizst, korpát, kölest néha csalánlevest és kis olajos halat. Csoda, hogy az emberek ezen a koszton dolgozni tudtak és életben maradtak.

1947. május 1.

Az oroszok munkaszünettel ünnepelték meg a május elsejét. Egy orosz tiszt Magyarországról zabrált, mintás nyakú férfi hálóingben feszengve nyomta nekünk a propaganda szöveget. Senki sem figyelt oda. Ekkor megérkezett egy orosz tábornok. Ellenőrként viselkedett. Vesztenivalónk nem volt, megkérdeztük tőle: Hogyan lehetünk itt az SS-ek között mi magyar tisztek? Nem létezik, azt mondta, ő azért van itt, hogy hazaszállítsa a magyarokat. Bement az irodába, s azzal jött ki kivörösödve, hogy mi azért vagyunk itt a büntetőlágerben, mert meggyaláztuk az orosz hadsereget. Elmagyaráztuk részletesen, mi történt valójában, hogy mi fogtuk el a tolvaj orosz őrünket. Nagyon ideges lett. Intézkedett, azonnal adjanak minden tisztnek egy teljes kenyeret és másnap szállítsanak tovább a gyűjtőlágerbe. A legközelebbi láger Pjatyigorszkban volt. Az Elbrusz alatti haláltáborból ilyen gyorsan, napok alatt kerültünk a feljavító lágerbe. Itt egy hónapig kaptuk az élesztősört, a krumplipürét, hogy felerősödjünk annyira, hogy hazaszállíthatók legyünk. Meztelenül kellett sétálnunk a láger udvarán, hogy szépen le is süljünk. Félholtan, 45 kilóval nem bírtuk volna az utat hazáig. Armavir, Rosztov, Kisinyov volt az útirány. A Dnyeszter átlépése után hittük el először, hogy most már hazafelé tart a vonatuk. Iasi, Ploiesti után, Ojtoznál értük el az ezeréves határt.

Piros-fehér-zöld zászló; 1947. július

A romániai Focsani lágerében adták át az oroszok a magyar hatóságoknak a foglyokat. Egy küldöttség jött a minisztériumból és ennek a vezetője mondta a beszédet. Amikor ecsetelte, hogy ők is itthon mennyit szenvedtek és sokszor csak babot ettek, felzúgott vagy harmincezer ember (csak láttunk volna babot!). A küldött erre elhallgatott, abbama-

radt a beszéd. A tiszteket leváltották a muszosok (munkaszolgálatos zsidók és kommunisták) ők lettek a külön vagonokba tett tisztek parancsnokai. Kaptunk két zászlót, egy vöröset és egy szép selyem piros-fehér-zöldet. Betettük a vagonba. Elérkeztünk az Ojtozi-szoroshaz, Erdély határához. Ott kibontottuk. Egy hat év körüli székely kislány jött oda hozzánk és egy csokor margarétát hozott. A haza üzenete és köszöntése volt a csöppségen keresztül, nagyon jól esett, meghatódtunk, össze-vissza csókolgattuk a kis aranyos csöppséget, aki magától, mint egy jelenség, mint egy álombéli alak jelent meg ott a határon. A szerelvény másik oldalán egy anya a lányával jött, szintén virággal. Első európai arc és nő. Gyönyörű volt ez a kislány szintén, a mi szemünkben. Valóban szép, fiatal, 16 éves csinos lány volt az édesanyjával. Ők is virágot hoztak nekünk. Itt a határon éreztük, már hazaérkeztünk. A Magyar Haza üdvözli sokat szenvedett, hazatérő fiait. Kolozsvárott is kibontottuk a zászlót. Az állomáson egy fiatal nő – aki élelmet hozott – becsavarta magát a zászlóba és sírt. Többen mondták vegyük be a zászlót, mert a román rendőrség figyeli, ki szólja el magát és azokat viszik a rendőrségre. Sírtak a magyarok, mikor a vonatunk kigördült az állomásról. Kolozsvár után Bánffyhunyad környékén, Kalotaszeg vidékén haladt a vonatunk. Mindenütt kaszáltak a réteken. Sok ember volt kinn a földeken. Ahogy meglátták a kibontott szép selyem piros-fehér-zöld zászlónkat, letérdeltek és keresztet vetettek az emberek. Amerre csak látták a zászlót – és mi láttuk őket – mind térdelve, imádkozva, levetett kalappal fogadták a zászlót. Mint mikor kaszával aratták a búzát és dűl a rend, úgy térdeltek le az emberek a réten a vonat mellett. olyan megdöbbentő volt ez a jelenség, hogy a harminc tisztből az egyik zászlós hozzánk jött – akik a zászlót tartottuk – és azt mondta:

Tudjátok, hogy én kommunista vagyok, hat éve nem láttam az édesanyámat, mert mindjárt a háború elején hadifogságba estem, de veletek most szuronnyal leugranék a vonatról, hogy ezeket az embereket megszabadítsuk és visszacsatolhassuk Magyarországhoz. A legközelebbi megállónál az orosz parancsnok hozzánk jött és kért, vegyük be a zászlót, mert ő is észrevette, hogyan reagál a lakosság a zászló látványára. Ezután már csak a volt trianoni határnál bontottuk ki a zászlót, mikor megérkeztünk Biharkeresztesre.

Bocsáss meg, hogy megszakítalak, a színes történetek után. Végre újból itthon! Mit érezhet ilyenkor az ember? Hogyan lehet ezt szavakkal elmondani?

Csodálatos érzés volt az annyira áhított hazaérkezés. Megérkeztünk haza. A határnál az egyetemi énekkar fogadott a Himnusz és a Székely himnusz hangjaival. Boldogságunkban sírtunk. Meglepődtem, mikor egy egyetemista a nevemen szólított. bemutatkozott, alattam szolgált, elsőévesem volt a Ludovikán. Leült velem a sínekre és megosztotta az ebédjét. Kettétört egy zsemlét szalonnával, hagymával ízesítve, soha ilyen jóízű falatot nem ettem. Behívott a restibe és egy pohár sört fizetett nekem. Közben tájékoztatott az itthoni helyzetről. Vigyázzak mindenkire, mert nagyon figyelnek minket, volt katonákat. Ne higgyünk senkinek, sok a provokátor. Sok a fizetett besúgó, volt nyilas, aki így akar érdemet szerezni az új rendszerben. Isten ujjának tekintettem, hogy egy volt bajtársammal találkoztam először, mikor hazaértem. Szeretettel, aggódó bajtársiassággal fogadott, ami nagyon jól esett.

Az állomáson már sokan vártak bennünket. Hozzátartozók, akik fiaikat, férjüket lesték, vajon most jön-e haza. Értesítés vagy a nélkül, bizakodva a véletlenben. Voltak, akik már hetek óta itt lesték a vonatokat. Az első szerelvényeken olyan betegek, gyengék voltak a hazaérkezettek, hogy a debreceni koporsósok nem győzték a koporsókat gyártani az itt meghaltaknak. Ezért kellett nekünk is hónapokig az erősítőlágerben, élesztősörön, krumplipürén megerősödni, mielőtt hazajövünk. Meztelenül kellett járkálni, hogy szép barnára lesüljünk. Nagy örömükre szolgált ez a kolhozbeli parasztasszonyoknak. Nagy kerülővel jártak kapálni, hogy a láger mellett mehessenek el. Ingyen sztriptízben volt részük. Az állomástól gyalogmenetben mentünk a laktanyába. Az utcán sokan részvéttel néztek bennünket, amint rongyosan, soványan vonszoljuk magunkat. Egyszer csak egy idős asszony elkiáltja magát, mert felismerte a sorban a fiát, Jancsikám! És rohant feléje. Át akarja ölelni és várja, hogy visszaölelje, de nem tudja, mert a fiúnak mind a két lába hiányzott és a bajtársai nyakába kapaszkodva hozták. Pár pillanat múlva az édesanyja is észrevette, hogy a fiú két karja, a másik, mellette lévő nyakába kapaszkodik, mert mankója még nem volt. Megeredt a fiú könnye és az anyáé is. Megállt a sor és mindenki sírt, aki csak látta, nem tudták visszatartani a részvét könnyeit a sorban lévő foglyok és az úton álldogálók.

A laktanyában sorakozó után szétválasztották a tiszteket és a legénységet. Nekünk még át kellett esnünk ismét egy ellenőrzésen. Mindenkit behívattak egy külön szobába és ott egy nagy könyvben keresték, nem vagyunk-e feljelentve, mint háborús bűnösök, szerepelünk-e a listán. Voltak köztünk csendőrtisztek, rendőrtisztek, jegyzők, akiket a zsidók internálása miatt tartottak számon. Őket nem engedték szabadon.

A debreceni laktanyában tartott ellenőrzés után megkaptuk a mennyei papírt, ingyenjegyet hazáig. Magam részéről úgy kértem a vonatjegyet Debrecen–Kétegyháza–Szeged. Kétegyháza a szülőfalum, ahol szeretett nagymamám élt, s onnan jöttem szüleimhez Szegedre. Nagyanyám kedvence voltam, mert nagyon hasonlítottam arra a fiára, aki 1916-ban Isonzónál elesett 18 évesen. Fényképünk egy keretben volt az ágya felett, mert én is 18 évesen vonultam be katonának 1940-ben Békéscsabára a 19. gyalogezredhez. Boldogan öleltem meg és csókoltam kezet, mikor hosszú idő után ismét találkozhattunk. Ragaszkodott hozzá, hogy az általa főzött tejbegrízt egyem meg először, nehogy beteg legyek a nehezebb ételtől. Tudott dolog volt, hogy sokan belehaltak abba, hogy gyenge gyomruk nem bírta a régen áhított hazai nehéz, zsíros ételt.

Szép kertjükből nagy csokor gladiólusszal indultam nemsokára tovább Szegedre. Szüleim a pesti vonatnál vártak, de én elkerültem őket, mert a Rókusi állomáson szálltam le a vonatról. Útközben az öt forinton a cukrászdában süteményt vettem nővérem kislányának, akiről írták, hogy imádkozott értem, hogy mielőbb hazajöjjek. Három éves volt akkor. Szüleim szintén betértek a cukrászdába, hogy nekem vegyenek édességet, hiszen tudták, mennyire szeretem a csokis mignont. Édesanyám megtudta, én már jártam ott és valószínűleg már hazaértem, és hogy ő legyen az első, aki engem átölel, lekapta a cipőjét és úgy szaladt az úton hazáig. A kapuban, nagy csokorral a karomban, sírva, nevetve öleltem át. Azt az édesanyát, aki este évekig a csillagot nézte és az ablakban aludt el, mert azt írtam egyik levelemben a fogságból, hogy a Göncölszekér csillagaival üzenek haza. Karjaiban éreztem, hogy most születtem másodszor és új életet kezdhetek annyi szenvedés és borzalmas élmény után.

Ennek a fejezetnek, illetve életed ezen részének lezárásához, kérlek, mondj, ha úgy tetszik egyfajta végszót, összegzést!

Minden jó, ha a vége jó! Ez így igaz. Hadifogolyélmények nem 50, hanem 5000 oldalon sem férnének el. Már több mint 65 év távlatából azonban, ugyan kiket érdekel már? Még a közeli hozzátartozók is azt mondják az öreg tata vagy nagyapa kandalló melletti meséire – melyek egy pohár bor hatására kibuggyannak emlékeinek bugyrából – süket hadifogolyduma.

Néha engem is elragad az emlékezés kényszere és elmondok egy pár élményt barátaimnak. Ők még ritkán meghallgatnak, mert utána én is végighallgatom az ők, nálamnál talán még izgalmasabb élményeiket. Gondolják, ha szenvedtek ők, szenvedjek én is. Mármint a meséink meghallgatásával. Egyszer a legkisebb unokám azzal lepett meg, mikor meglátogatva első szava az volt: Tata, mesélj nekem a fogságról! Akkor ígértem meg neki, hogy ha megírom, vagy elbeszélem a történeteimet, az lesz a címe: A TATA MESÉL A FOGSÁGRÓL. Az unoka felnőtt, már ő sem kíváncsi a süket dumára, hogy finoman fejezzem ki magam. Úgy néz ki, hogy mi öreg harcosok magunkkal visszük a sírba élményeinket. Az élet hosszú, hozza az új eseményeket és felettünk, belátjuk eljárt az idő... Isten ne adja, hogy unokáinknak hasonló élményeik legyenek! Legyen nekik eseménytelenebb életútjuk. Azokat, akiknek életében sok minden megtörténik, azokat az Isten megverte eseménydús fiatalsággal. nekünk 1922-eseknek, akik húszévesek voltak Sztálingrádnál vagy a Donnál, ez, ahogy mondani szokták, bejött.

Az igazi hatalom nem az, hogy szabadon megteheted amit akarsz, hanem az, ha eldöntheted, valóban megakarod-e tenni.

Eve Rigel

Negyedik fejezet

Úgy gondolom, hogy itt van az ideje, egy kis visszatekintésnek! Az ember egyéniségét, világnézetét nagyon sok minden befolyásolja. Származása, neveltetése, átélt élményei iskolája. A marxizmusból el lehet fogadni azt a megállapítást: A lét határozza meg a tudatot. Ki milyen közegben élt, döntően befolyásolta egész életét, felfogását. Te is így látod?

Ezt a tézist magamra nézve bizonyítottnak látom. Az elvesztett első világháború, a Tanácsköztársaság bukása, Trianon tragédiája fiatalságom élményeivé váltak. Idősebbektől sokat hallottam a háború szörnyűségeiről, a vörös terror tobzódásáról, és az iskolában revizionizmusról.

Gyermekkoromban már olvastam Olga Rachmanova trilógiáját:

Szerelem, Cseka, Halál (I. kötet)

Házasság a vörös pokolban (II. kötet)

A bécsi tejesasszony (III. kötet)

Napló ez az 1917-es bolsevista forradalom véres, kegyetlen napjairól. Mély benyomást keltettek bennem. Olvastam Szamuely Tibor halálvonatáról, kegyetlenkedéseiről. Környezetemben a kommünről mindenkinek a legrosszabb véleménye volt. Diákkoromban falukutató szemináriumot vezettem az önképzőkörben, és „földosztó" szociális igazságot hirdető eszméket vallottunk társaimmal. Ez nem méltányolta igazgatónk a piaristáknál, és azt mondta egy előadásom után: „Na, ecsém, ne kommunistáskodj!", ugyanis a nagybirtokok és egyházi uradalmak szétosztását javasoltam a nincstelen, sokgyermekes családoknak. Franciatanárom ezek után később néha így szólított fel: „Na, az a vörös nyakkendős kommunista álljon fel, és mondja el a feladott verset!" Természetesen semmi közön nem volt a marxista ideológiához, egyedül a szegényparasztok sorsa érdekelt. Láttam a kétegyházi Almásy-uradalom béreseinek életét, ez elég volt akkor, hogy együtt érezzek velük.

Az angol nagyanyámtól és édesapámtól mély humanizmust és emberséget tanultam. Az angol puritanizmus levegője körülvett, tapasztaltam magasabb erkölcsi értékeit, mint a félfeudális akkor Magyarország felfogás közti ellentétet.

Nagyanyám fel volt háborodva – joggal, hogy a fiatal plébános megengedi, sőt, elvárja az öreg parasztasszonyok kezet csókoljanak neki mise után. Mindegyike nagyanyja lehetett volna.

Nemzeti, hazafias érzéseimet a Ludovikán töltött évek erősítették meg. Folyosónkon ott függtek az ellenforradalom mártírjainak fényképei. A frontról visszajött tisztjeink megerősítették a bolsevisták rémtetteit, amelyet elfogott katonáinkkal tettek. Földbe ásott, szétrúgott fejű katonáinkról és a −40 °C hidegben meztelenül lelocsolt jégszobrokról beszéltek nekünk.

Micsoda szörnyűségek!

Ferikém, ezek történelmi tények! Ott volt még Katyń[11] esete is. Amit magam láttam a fogságban, és átéltem, mint egy halálláger lefokozott tisztje, megerősítette meggyőződésemet a kommunizmus embertelenségeiről. Azért fokoztak le, mert elfogtam egy orosz katonát, aki lopta a hadifoglyok kenyerét. Jellemző, hogy a szovjet igazságszolgáltatásra. Lefokoztak szovjet belügyi rendelkezésre, indok: meggyaláztam a szovjet hadsereget (!?). Micsoda jogi bukfenc.

Hazajövetelem után csodálkoztam azon, hogy itthon mennyi a kommunista párttag. Nekem azt mondta egy NKVD-s ezredes lágerparancsnokom: „Pavel, nehogy belépj a hadseregbe és a pártba, mert az első gazdasági krízisnél ti lesztek a bűnbakok, és ki fognak benneteket nyírni, mint a cári tiszteket, hiába álltak át." Hála Istennek megfogadtam a bölcs tanácsot. Különben is hazajövetelem után igazoltak, de mint létszám felettit B-listáztak.

Az egyetemről 1949-ben ki akartak dobni, de a dékán, Bruckner Győző szerves kémia professzor kiállt mellettünk, és azt mondta, a legjobban vizsgázó diákjai a volt tisztek és hadapródok közül kerülnek ki. Volt annyi bátorsága ezt megtenni, és így elvégezhettem az egyetemet.

11 Az NKVD 1940-ben által elkövetett tömeggyilkosság lengyel – részben tartalékos – tisztek ellen. Az áldozatok számát különböző források 15 és 20 ezer közé teszik.

1956-ban a gyógyszerész munkástanácsba szavazással választottak meg. Nem akartam vállalni, mert azt mondtam, ludovikás tiszt voltam, nem akarom kompromittálni a tanácsot. Azt mondta egy kolléga, ne legyél gyáva, beléd helyeztük a bizalmat, vállalnod kell. Mikor elvittek – többek közt emiatt – ugyanez a személy mondta a párttitkárnak, úgy kell neki, miért pofázott. Mikor hazajöttem, szintén ugyanaz a személy, mikor találkoztam vele (előbb körülnézett látja-e valaki), nem volt a közelünkben senki, akkor átölelt, és azt mondta: Palikám, imádkoztam érted. No comment.

Az élet ilyen. Egy Gulágból hazajött csendőr százados barátom azt mondta tizenegy év hadifogoly tapasztalata alapján: „Palikám, ha száz emberből hármat találsz, akiben megbízhatsz, örülj neki, aki hasonlóan gondolkodik, mint te és megbízható. Nem kevés? – kérdeztem – örülj, ha ennyit találsz." Sajnos ezt igazolta az élet. Magam is – a hadifogságban és a börtönben – tanultam meg azt, hogy legnagyobb kincs, ha az ember igaz barátot talál, akiben megbízhat. Latin közmondás: Donec eris felix, multos numerabis amicos…[12].

Eljutottunk Szegedre és terítéken az 1956-os forradalom!

A Nagy Francia Forradalomnak, és a szintén Nagy Októberi Forradalomnak (1917) könyvtárnyi irodalma van.

A mi kis kéthetes forradalmunk még most kezdi kiírni magát. 1989-ig csak az ellenforradalmi oldal szólalhatott meg. Négy év alatt, mint a májusi esőre a fő, megindult a memoárok áradata. Mára már higgadtabban lehetne megközelíteni az eseményeket. Hivatott történészek ezt meg is teszik. Egy nagy mozaik képnek apró kis kockái vannak. Minél apróbbak és részletesebbek a kövei, annál árnyaltabb a művészi kép. A több oldalról megvilágított festmény is élesebb.

Így vagyunk a történelemmel. Pontosabb képet kapnánk a honfoglalásról, a tatár, török dúlásról, ha az akkor élő szemtanúk, még ha nem is hadvezérek, hanem közkatonák megírták, megírhatták volna saját egyéni élményeiket. Jókai Csataképek c. regénye nem ad olyan pontos, megbízható képet az 1848-as forradalomról, mint Csutak őrnagy személyes leírása az Erdélyi hadjáratról, vagy egy honvéd tiszt naplója pl. a világosi fegyverletételről, amit ő személyesen átélt.

12 Kiegészítve: „…tempora si fuerint nubila, solus eris." Jelentése: míg boldog vagy, sok a barátod, de ha felhős az idő, magányossá válsz.

Egyre kevesebben vannak már élő szemtanúk a második világháború, és az 1956-os forradalom résztvevői közül. Ez a tény adja kezembe a tollat, hogy a Szegeden, később Tökölön átélt élményeimet leírjam az utókor számára. Kis porszem voltam a zivatarban, de sok kis porszem és víz alkotja a sivatagot és az óceánt. Minden homokszem és vízcsepp magában hordja az egészet. Részletekben bújik el az igazság is. Csak az érdemes a megörökítésre, ami valóban megtörtént, minden szépítés és túlzás nélkül. Ennek van hitele megtartani a törvényt, mindig csak az igazat szabad és kell elmondani, hogy tanulhasson belőle az utókor. Igaz az a latin mondás: a történelem az élet mestere, de csak akkor, ha az igaz, és nem tudatosan ferdített.

A forradalom kitörésének nyilván voltak előzményei!

Valóban nem minden előzmény nélkül robbant ki az októberi forradalom. A reformer írók, politikusok a sajtóban, rádióban már felébresztették az emberekben a változás utáni vágyat.

A Szabad Európa által sugárzott adások, hírek nagymértékben tették tájékozottabbá a hallgatóságot. Rákosi terrorja – mert amit tett, az tömény bolsevik stílusú, szovjet mintára alkotott terror volt – ami szintén kiváltotta a kemény ellenállás iránti vágyat, úgy a parasztságban, mint az elkeseredett munkásságban. Az országban mindeni jobb életet és nyugalmasabb politikai légkört kívánt. Megelégelték a tömegek a hajszolt munkát és a félelemmel teli éjszakákat. Sokan nem érezték magukat biztonságban, még az egyszerű dolgozók közül sem.

Ugye, akkor nem a „múlt rendszer elégedetlen fiait" vádolták?

Hát, dehogy nem! Jellemző, hogy az ellenforradalom kirobbanását és folytatását sokáig a csendőrökre, tisztekre és kulákokra fogták. Később már ezekről nincs szó, mert mindent a reformkommunisták művének kell tekinteni, szinte hivatalból. Ilyen a politika, valóban huncutság, ha már nem is tisztán „úri".

Szegeden is hasonló volt a helyzet, mint az országban mindenütt. Olvasták, megbeszélték az emberek az Irodalmi újság cikkeit, és hallgatták nyolc óra után titokban a Szabad Európa hangját.

Te, hogyan kerültél bele ebbe a forradalmi körbe?

A Szegedi Egyetemen alakult meg először a MEFESZ, és innen indult a fiatalok, főiskolások forradalmi szervezkedése, gyűléseikre magam is eljártam. Az Ady téri nagygyűlésen is ott voltam, amikor a diákság követeléseit megfogalmazták.

Október 25-én – van 40 éve – G. B. Shaw Szent Johanna darabja ment a műsoron. Nagyon időszerű volt a mondanivalója, mert az angol megszállók elleni harc volt a témája. Lehet, tudatos volt a választás. Magam is ott voltam az előadáson. Szakszervezeti jutalomjegyet kaptunk a feleségemmel. Nem tudtam akkor, hogy ennek következményei lesznek, méghozzá súlyos vádak alapján. Ugyanis letartóztatásomkor – 1957 tavaszán – a tüntetés provokálójának minősítettek.

A letartóztatásod előtt, azért még sok minden történt...

A darab játszása alatt tüntetés zajlott az utcákon. Bicskei Károly az erkélyről szavalt a tömegnek, úgy tudom, a Talpra magyart. Az előadás egyik jelenetében Papp Teri színésznő – aki a főszerepet, Szent Johannát alakította kiválóan – beélte magát nagyon a szerepbe. Egyik jelenetben azt kiáltotta fennhangon: „Ki a megszállókkal Franciaországból” Elkezdtem tapsolni, és a közönség vette a lapot, nagy tapsorkán tört ki. Mindenki az akkor utcai hangokra, jelszavakra gondolt: „Ruszkik haza”, hiszen ezt kiabálta a nép napok óta az egész ország hangos volt tőle. A darab folyt tovább, feszült figyelemmel kísértük. A harmadik felvonás közben Johanna nyugati szélért imádkozott, hogy a francia hajóhad be tudjon jutni az orléans-i kikötőben. Térdepelve könyörgött a zászló alatt, s egyszer csak meglebbent a szélben a feltűzött zászló. Felkiáltott ismét Johanna: „Nyugati szél, nyugati szél”. Ismét felcsattant a taps.

Nem kellett a szöveghez magyarázat senkinek. Ilyen hangulatban közeledett a darab befejezése. Ekkor történt a történelmi megrázó jelent, amelyet senki életében el nem felejthetett. Bejött az utcáról a tüntető tömeg egy része. Fiatalok, egyetemisták, munkások. Kossuth-címerrel, lyukas zászlóval a kezükben és elvegyültek a színpadon a szereplőkkel. Egyikük elkezdte fennhangon énekelni a Himnuszt. Először döbbent csend lett a nézőtéren. A püspök szerepét játszó színész, Kaló Flórián kapcsolt, és levette a fejéről a barettot, a püspöksüveget. Mi s az első sorokban kezdtünk felállni. A beidegződés a felállásra természetes reflex volt. Mellettem a sorban civil ávósok és rendőrök ültek, nem aka-

ródzott nekik felállni. Akkor kiáltottam jó hangosan: „Aki magyar, áll-jon fel" Mindenki felállt a nézőtéren, ezalatt páran kisompolyogtak a sorokból, férfiak feleségükkel, – gondolom, akik féltek valamitől, – ha küzd ellenséggel – szöveg hallatán.

Valószínűleg ők ezt magukra értették. A meghatottságtól könnyezve mindenki, aki maradt, (8-10 ember távozhatott eközben) elénekeltük a Himnuszt a színészekkel együtt. Életre szóló emlék maradt ez a jelenet, gondolom, mindannyiunk számára.

Magam előtt látom az egészet, egy film katarzisának is be illene!

Engem a vallató tisztem áprilisban felelősségre vont, hogy beszédet tartottam a színházban. Ennyit a katarzisról! Azt mondtam neki, nem beszédet tartottam, hanem csak a Himnusz elkezdésekor mondtam azt, aki magyar, álljon fel. Mi hibát, bűnt követtem el ezzel, hiszen önnek, aki hivatásos tiszt, szintén állva kell a nemzeti Himnuszt énekelni. Én csak ezt tettem. Nem megfelelő időben mondtam, felelte a vallató tisztem. Én azt gondolom, megfelelő volt az idő erre. Válaszom nem tetszett az ÁVH-s nyomozótisztnek, mert ettől kezdve nagyon gorombán bánt velem.

Visszatérve az előadásra ezek után – a Himnusz végén – a közönség kitódult az utcára. A színészek is jöttek utánunk a Klauzál térre. Ott a téren beszédek hangzottak el, melyet a tömeg lelkesen megtapsolt. A házakból pizsamában, papucsban jött le a nép, s felejthetetlen élményt jelentett az éjszakai tömegtüntetés. A Szózattal befejeződött az esti előadás utcai folytatása. Hazamenet mindenki az 1848-as érzésekre hivatkozott, akkor lehetett ilyen érzelmi állapotban Pest-Buda polgársága.

A rá következő napokon történt a Takaréktár utcai sortűz.

Szolgálatban voltam a Petőfi-telepi gyógyszertárban. A betegek – akik a receptért jöttek a patikába – elmondták, nagy tüntetés van a városban. Idegesen kiabáltak, miközben nekem, egy gyermeknek való kanalas gyógyszert kellett készítenem. Megkértem őket, hogy halkabban beszéljenek, ne zavarjanak, mert megmérgezhetek valakit, ha nem hagynak nyugodtan dolgozni. Jellemző az akkor légkörre, hogy mikor tavasszal letartóztattak, az is a vádpontok között szerepelt: „Meg akartam mérgezni én egy kommunista gyermekét." Kisült, hogy Tóth nevű

cipőgyári párttitkár 2 éves gyermekének készítettem a köhögéscsillapítót és nyugtatót.

Rp.	Natr. phaenylacethy bartituricum	0,10
	Codein hol	0,10
	Sir aurantii	50,00
	Aqua destillata	50,00
	D. Sign. 3×1 kávéskanállal	

Hát ilyen volt 1957 tavaszán a hisztéria keltette üldözési mánia. De ez fél év múlva történt, április 2-a után, mikor bevittek éjszaka a Csillag börtönbe.

1956. október 26-án délben bezártam a gyógyszertárat, mert ebédszünet volt du. 4-ig. Kerékpárral bementem a városba, megnézni, mi van, mert a mondottak alapján lövöldözésre is sor került. Magamhoz vettem a Hazafias Népfront által – évekkel ezelőtt – részemre kiállított Megbízólevelet, melyen ez állt:

Megbízom Török Pál Petőfi-telepi gyógyszerészt, mint a Hazafias Népfront II. kerületi egészségügyi titkárát, hogy a lakosság panaszairól a Hatóság felső szerveivel megbeszélést folytathat. Pártbizottság pecsétje, aláírása.

Én eddig a tisztiorvossal konzultáltam egészségügyi dolgokról, panaszokról. Gondoltam, ezt a papírt felhasználom most arra, hogy a Városházán a fejesekkel beszélve, elmondom a véleményemet, mit beszéltünk meg a Petőfi-telepi dolgozókkal. Ugyanis a szemközt dolgozó Kazánkovács Ktsz. embereivel már napok óta többször összejöttünk és beszélgettünk. A futball világbajnokságot is együtt néztük és hallgattuk annak idején.

Volt olyan vélemény, hogy fegyverezzük le a rendőrőrsöt Petőfi-telepen, de ezt én, mint volt katona nem helyeseltem. Nem akartam a telepen fegyveres konfliktust elkezdeni.

Ennek ellenére, ezt is a nyakamba akarták varrni, még pedig úgy, hogy én akartam ezt is kezdeményezni. Akkor nem gondoltam a következményekre, valóban szerettem volna a vezetőkkel megbeszélni, hogy

békés úton rendezzük a vitatott kérdéseket. Vöröskeresztes karszalaggal ellátva – ezt kaptam a Takaréktár utcában egy tüntetőtől – bementem a városháza épületébe. Egy rendőr igazoltatott a kapuban, és elvette az igazolványomat. Felvezetett az emeleti tárgyalóterembe.

Szeretnék becsatlakozni, ezt így minden további nélkül megtehetted?

Persze! Felejthetetlen látvány fogadott. Itt volt a megyei és városi vezetőség egy része. Tombácz elvtárs, Dénes Leó polgármester és még többen mások is. Őket kerestem meg, és azt mondtam: A Hazafias Népfront igazolványának birtokában azt szeretném elmondani, mit kíván a nép: Vonják be a katonai kordont; engedjék be a tömeget a Klauzál térre, hogy elhelyezhessék a koszorút Kossuth Lajos szobrára; váltsák le a szélsőbalos vezetőségi tagokat. Név szerint felsoroltam, kik lennének azok. Megkaptam a névsort egy párttagtól, hogy kik a legszélsőségesebb sztálinisták, akik a lövetést is követelték a legutóbbi pártgyűlésen.

Tombácz Imre és Dénes Leó is azt mondta, megértik a követelést, de nekik nem áll most módjukban ezt teljesíteni. Szinte reszkető hangon panaszolták: „Elszakadtunk a tömegektől”. Igen, mondtam, mert azok kint tüntetnek, Önök meg itt magukban vannak.

Körülnéztem, az asztalokon cigaretta csikkek között sütemények, szendvicsek, kávéscsészék; de ott volt kézigránát és géppisztoly is az asztalon, költői rendetlenségben. Féltek attól, hogy megostromolja őket a tüntető tömeg. Nagyon meg voltak ijedve, azt láttam.

Dénes Leó átölelt, és azt mondta, rendelkezésemre bocsátják a polgármesteri autót, és elvisznek a katonai parancsnokhoz, vele beszéljek. Egy rendőrrel – a fekete elegáns kocsival – valóban elmentünk a Kossuth Lajos sugárúti rendőrparancsnoksághoz. A kapu kinyitásakor láttam az udvarban felállított géppuskát és a kiásott lövészárkokat a kapuval szemben, itt is felkészültek az ostromra. A pincén keresztül (ahol később 1957-ben magam is, mint rab lakó lettem) mentünk fel az emeletre. Ott volt a katonai parancsnok. Neki is elmondtam, miért jöttem. Fölényesen magyarázott, hogy mint katona – százados volt – tudja, mit kell tenni. Mondtam neki, hogy nem mint gyógyszerész beszélek, hanem mint hivatalos tiszt és fronton járt katona. Akkor más hangnemben folytatta a beszélgetést, de a fényképezőgépemet elvették,

és kivették belőle a filmet. Azt mondta, majd a sarki patikában megkaphatom az ellenőrzött tekercset. Szerencsére üres volt, egyetlen exponált kép sem volt benne, mert azt már előző nap kivettem a gépből. Jelenleg is őrzöm az eredeti felvételt a feldekorált Kossuth szoborról.

Visszavittek a városházára, és ott megkértek, menjek le a pincébe, és hangosbeszélőn mondjam be, hogy mit beszéltem a katonai parancsnokkal. Egy ÁVH-s őrmester majdnem síró hangon könyörgött, nyugtassam meg a tömeget.

Akkor ott elmondtam, hogy beszéltem a katonai parancsnokkal; ha a tömeg szétoszlik, bevonja a kordont.

A Városházán – mielőtt elmentem – azt mondtam Tombácz elvtársnak és a Polgármesternek: „Helyre kell állítani a rendet, engedni kell a tömeg követeléseinek, váltsák le a szélsőséges elemeket, egy anya se sirassa a továbbiakban a gyerekét, és egy vakolat se hulljon le Szegeden." Ezt apámnak elismerte Dénes Leó, és megígérte, hogy ha bírósági tárgyalásom lenne, ő ezt elmondja a bíróságon, mint mentőtanú. Hála Istennek, nem került rá sor, de 1957-ben nyolc hónapra internáltak. Akkor – miután a hangosbemondón ezeket elmondtam – kimentem a Városházáról az utcára. Végigmentem a korzón a Tóth órásig. Ott állt a katonai kordon másik vége. Tüntetett a tömeg, kiáltották: Piszkos ávósok, agyonlőttetek egy fiatalt, meg egy terhes anyát. Volt ott fiatalok, nők, férfiak vegyesen. Láttam ott egy Petőfi-telepi ismerősömet is – aki igazolt – mert engem is le piszkos ávósozott, mikor arra szólítottam fel őket, hogy ne kiabáljanak a katonákra, ha szétoszlik a tömeg, bevonják a kordont. A tüntető tömeg nem engedett, és láttam, hogy a mellettem álló katona felhúzza a géppisztoly zárát. A tömeg fenyegetésére ő is hátrált, de felhúzott zárral.

Békítő szövegemre azt kiáltották rám – piszok ávós, ne pofázzon – ugyanis esőkabát volt rajtam, és a fényképezőgép szíját pisztolytáskának nézték. A felizgatott tömeg úgy fel volt hergelve, hogy attól tartottam, nekimennek a géppisztolyos katonának. Valaki mondta, hogy nem ávós az, hanem a Petőfi-telepi gyógyszerész, erre megnyugodott a tömeg, de nem oszlott szét. Hazamentem ebédelni, és délután 4-kor ki kellett nyitnom a gyógyszertárat.

Jellemző volt ez az akkori és későbbi zavaros viszonyokra?

Igen, úgy gondolom! 1956-ban a tüntetők leávósoztak, 1957-ben a menekülésből visszajött ávósok meg engem fasisztáztak le. Ők Romániában és Szerbiában vészelték át november 4-ig a forradalmat, aztán ők tartóztattak le minket, 56-osokat. Ilyen az élet.

Aznap a feleségem éjjeli szolgálatban volt a Kígyó Gyógyszertárban. Én szabadnapos voltam – aznap nem kellett kinn aludnom a Petőfitelepi patikában – bementem a Kígyóba, félt ilyen tüntetés után egymaga lenni. A katonai páncélautók körbe-körbe járőröztek éjszaka a városban.

Reggel 6 után hazaindultam, hogy én is elérjem a reggeli nyitást. A korzón mentem végig a Takaréktár utcáig. A Deák szobor előtt ülve a padon beszélgettek a katonatisztek. Egészen közel mentem, hogy hallgassam, mit beszélgetnek. Tisztán értettem, mit mond az egyik tiszt a másiknak: Nem akartam agyonlőni, gellert kapott a golyó. Érthetően, idegesen ismételgette az egyik, azt hiszem főhadnagy a másiknak. Miközben mellettük mentem el, tisztán hallottam, amit beszéltek.

1991-ben, amikor Schvarcz Lajos édesanyjánál voltam, megmutatta fia zakóját, ahol ő bestoppolta lövés helyét. A jobb lapocka helyén volt egy nagyon kicsi bemeneti nyílást. Valóban ez célzott lövés lehetett és nem gellert kapott golyó, az nagyobb roncsolást okozott volna a kabáton, és nem hatolt volna a tüdőn át a veséig.

A sortűz – amelyet a kiskunhalasi határőrség tagjai a tömegre, illetve a tömeg fölé adtak – még többeket is megsebesített, de egy halálos lövés volt, az halt meg, akinek a kezében a zászló volt. A bank felső emeletéről célozhatták meg a zászlót tartó ifjú munkást. A MÁV rendelőintézetben állapították meg a halált. Innen vitték fehér mentős hordágyon a körúton végig az Ady térig. Láng professzor tartotta a búcsúztató beszédet a temetésnél. A Rókusi temetőben lett eltemetve, később, mivel ez a temető megszűnt átvitték a belvárosi temetőbe. Tábláját én tetettem fel a Takaréktár utcai OTP falára, ahol a halálát megállapították.

A tüntetések folytatódtak az utcán. Állandó szöveg volt a „Ruszkik haza”. A posta épülete mellett vonultunk egyik nap a szovjet harckocsikkal szembe, amelyek a hídon jöttek át. A lövészek az ujjukat a géppfegyver ravaszán tartották lövésre készen. Szerencse, hogy provokáció nem történt, nem dobtak rájuk „Molotov-koktélt”, így mellettünk kétoldalt elvonulhattunk bántatlanul.

Egyik nap beszélgettem az egyik páncélossal, aki szóba mert állni velem. Kérdezte, honnan tudok oroszul. Mondtam, hogy a Kaukázusban voltam hadifogoly. Ő is barna képű grúz lehetett – nem szőke szláv – barátságos volt, mint általában az elnyomott nemzetiségűek a Szovjetunióban. Azt mondta, semmi az a három év, ami nekem kijutott a fogságból, ő már hatodik éve van itt Magyarországon anélkül, hogy egyszer is otthon lett volna, azt mondta ő is fogoly, akárcsak én voltam a háború utáni Oroszországban.

Hol volt a szegedi értelmiség gyülekezőhelye?

Láng professzor lakásán. Este kijárási tilalom volt, ezért Gottwald László körzeti orvostól – akivel egy házban laktunk – receptet kértem, hogy alibiként azzal menjek 9 óra után este az SZTK-ba. Feleségemnek a sógora volt, és megmondtam neki, mire kell a recept. A Szentháromság utcában már többen voltunk összegyűlve. A professzor úrnak – aki nagyon optimistán, magabiztosan nyilatkozott – elmondtam, hogy nem ilyen kedvező a politikai helyzet, a kommunisták fegyveresen szervezkednek a forradalom ellen. Kioktatott, hogy ő az olasz fronton volt katona az I. világháborúban, tiszt, nem osztja az aggályaimat. Azt mondta, egy hónap múlva Párizsba, Oxfordba küldi egyetemistáit nyugati ösztöndíj reményében.

Felvilágosította, hogy én ezt nem gyógyszerészként, hanem mint volt hivatásos tiszt jelentem ki. Akkor megváltozott hangneme, és komolyabban vett, amit ezek után mondtam neki. Hazajövet, 10 óra után az utcán igazoltatott egy autós, dzsipes tiszti járőr, és megkérdezték, mi járatban vagyok, és hol lakom. Igazoltam magam a recepttel, és a Maros utcai lakásunkra vittek. Becsöngettek, és miután a feleségem igazolt, engedtek ki a kocsiból. Ezt megúsztam.

November 3-án este, mikor a korzón mentem végig – még mások is sétáltak ott – megszólalt a hangosbemondó: tartalékos katonák jelentkezzenek a városházán. Nagyon vészjósló idők következtek, ezek után perceken belül kiürült a korzó. Mindenki sietett haza. Jelentkezni, azt hiszem, senki nem mert, mindenki úgy érezte, miden elveszett, az ellenállás itt Szegeden is kilátástalan.

Mikor jöttek be az oroszok?

November 4-én hajnalban jöttek be az oroszok ismételten Pestre, hallottuk a rádióban Nagy Imre beszédét… Csapataink harcban álltak. Azután az Egyesült Nemzetekhez intézett segélykérést: Segítsetek, Segítsetek; Hilfe, Hilfe, Help, Help… Nagyon elszomorító hangon bejelentett hírek a teljes reménytelenséget sugározták. Minden reményünk elveszett. Gondoltuk már sokan, a Nyugat megint elárult bennünket.

Vasárnap délelőtt elmentem a Tolbuhin sugárúton lévő egyetemista kollégiumba. Ott voltak a nemzetőrök is és az egyetemi karhatalmi alakulat. Amit láttam, az már a teljes vég, az összeomlás jeleit viselte. Nyitott kapu, őrség sehol. Cigányok pokróccal összekötött csomaggal, lopott bakancsokkal cipekedtek a folyosón kifelé. Egy asszony 14 éves gyermekével és egy puskával jött be, hozta vissza a fegyvert, amit a fia hazavitt. Teljes zavar, kapkodás az egész vonalon. Egy őrmester egy rajjal a Csillag börtönbe ment leváltani az őrséget. Egy fiatal orvostanhallgató pisztolyt dugott a zsebébe, és a hídra akart menni – ellenállni – ahogy mondta. Egy volt hadapródiskolással voltam tanúja ennek a káosznak, katonaszemmel láttuk, ez már a teljes csőd.

Olyan hangulat volt, mint a háború utolsó órájában 1945. május 8-án. Lebeszéltem a fiatalembert, hogy a hídra menjen harcolni, azt mondtam, menjen haza, az édesanyja várja. Ha mi – a magyar hadsereg – a németekkel együtt sem tudtuk az oroszokat megállítani, most még több harckocsival jöttek, mint annak idején 1944-ben. Mit tud tenni egy géppisztollyal és 7 tölténnyel. Magamban gondoltam, nekem is csak ennyi volt a fronton, igaz, én sem mentem vele semmire. Haza indultam, nagyon elkeseredve. Teljesen kilátástalan volt a helyzet. Ezt láttam a katonai parancsnokságon is. Oda is bementem. Akkor 34 éves voltam, mindent látni és tudni akartam abban az időben. Szemtanúja akartam lenni a történelmi eseményeknek. Látni akartam, mit tesznek most a katonák. Beengedtem a tárgyalóterembe, ez is mutatja, milyen fejetlenség volt, a kapunál semmi őrség, igazoltatás, a rend teljesen felbomlott mindenütt.

Izgatott beszélgetéseknek lettem tanúja. Mindenki magyarázott, sok össze-vissza, ellentmondó hírt hallott az ember a jövő-menő tisztektől. Érdekes volt az öltözetük, ellentmondásos. Volt olyan, akinek még szovjet típusú vállpántos rangjelzése volt. Voltak némelyek már az új egyenruhákban, nyakon lévő parolival átalakítva. Lélekben is ilyen megosztottak lehettek. Mutogatták a térképen merre-merről vonulnak

a szovjet páncélos egységek. Ellenállásról szó sem lehetett, nem állt rendelkezésükre semmi jelentős páncélos erő.

Mit éreztetek?

Láttam az arcokon, mindenki a túlélésre gondolt. Mi lesz a sorsuk a forradalom leverése után? Megmaradhatnak-e tisztnek, vagy civilbe kell öltözniük. A hivatásos tisztek összeomlási csődje következett be, mint a Horthy hadseregben október 15-e és május 9-e után. Az agyakban már az elmúlt idők 12 napjának (október 23-tól november 5-ig) eseményei tornyosultak össze. Mit tettem, mit tehettem volna, és amit tettem, jó-e majd nekem. Teljes tanácstalanságban hagytam ott őket.

Sajnáltam is, nem is, mint bajtársakat, de nem éreztem velük úgy együtt, természetesen, mint ezelőtt tizenegy évvel, mikor közvetlenül az én bőrömről volt szó. Valószínűleg közülünk is sokakat meghurcoltak. Voltak, akiket simán leszereltek, így megúszták, de voltak közülük is, akik esetleg a börtönt is megjárták. Ekkor még én sem gondoltam, hogy 1956-ból kifolyólag börtönviselt leszek. Siettem haza, aggódtam már a családomért.

Éjszaka az utcánkban is nagy zajjal vonultak az orosz gépesített egységek. Lehetett hallani szórványos lövöldözést is. Valószínűleg csak vaktában való céltalan pufogtatása volt azoknak, akik előtte való hetekben fegyverhez és lőszerhez jutottak.

Egy volt tiszttársam mondta el Tökölön a következő 1956-ra jellemző történetet. Nyíregyházán lakott, és ott volt nemzetőr parancsnok. Mikor Munkácsról, Ungvárról nagy tömegben bejöttek az oroszok, hosszú sorokban dübörögtek végig az országon Pestig. Fiatal gyerekekkel ők is, puskákkal felszerelve kivonultak az országútra, mint nemzetőrök, ott feküdtek az árokparton, lövésre készen, vezetése alatt a sápadt arcú kisgyerekek. Hősök akartak lenni, mint 1848-ban a kisdobosok. Messziről hallatszott a félelmetes dübörgő hang, a lánctalpak zörgése az országúton. Megszólalt mellette egy mutáló hang: Hadnagy úr, ellenálljunk? – kérdezte tőle egy fiatal, 15 év körüli nemzetőr. Akkor – mondja a ludovikás, fronton is járt bajtársa – végignéztem a sorban ott fekvő, fiatal, lázban égő szemű gyerekeken, és megsajnáltam őket. Beláttam, semmi esélyünk nincs az ellenállásra, úgy döntöttem, hazaküldöm őket, mielőtt összetapossák a T 54-esek, amelyek nagyobbak voltak, mint a világháborús T 34-esek.

Fiúk, menjetek haza! Nincs értelme feláldozni az életeteket, nincs semmi esélyünk ellenük egy szál fegyverrel, és tíz tölténnyel fejenként. Ilyen arányú volt mindig a magyarság felkészültsége legtöbbször az ellenségeinél.

Ezért is buktunk el 1492 óta minden háborúnkat és minden szabadságharcunkat. Túlerő ellen nem tudtunk eredményesen védekezni. Elvéreztünk. Így volt ez 1956-ban is.

Hallgattuk a rádiót. A pesti srácok reménytelen küzdelme is elhallgatott egy pár nap után.

Ezek után következett a megtorlás.

Szegeden formális harcok nem lévén, a legtöbb letartóztatás a munkástanácsokban való részvétel miatt történt. Magam is munkástanácstag voltam. A Kígyó gyógyszertárban tartott gyógyszerészgyűlésen választottak meg titkos szavazással. Elnök Hangay Levente lett. Tagok Diener Eta, Keszthelyi Béla, Frankó Andor és jómagam. Nem akartam vállalni, azt mondtam, mivel ludovikás tiszt voltam, nem szeretném, ha emiatt kritika érne a baloldal részéről a munkástanácsot. Volt, aki azt mondta nekem akkor; vállalnod kell, beléd helyeztük a bizalmat, nem lehetsz gyáva – mondta ő, aki semmi felelősséget nem vállalt. Mikor 1957 áprilisában elvittek, azt mondta a központban a párttitkárnak, aki jelezte már, hogy engem elvittek. Úgy kell neki, minek pofázott. Novemberben, mikor hazajöttem, találkoztam vele az utcán. Ő körülnézett, hogy látja-e valaki, s aztán megölelt, és azt mondta: Palikám, imádkoztam érted.

Ez az igaz történet szemlélteti az emberek állhatatosságát és megbízhatóságát – sajnos jellemző magyar jelenség. Szalmaláng, jellemtelenség, árulás, minden mennyiségben. Szélkakas karrieristák voltak és lesznek közöttünk mindig. Tény az is, hogy voltak, akik őszintén aggódtak értem, de ez főleg a családban levők, és régi barátok között akadt. Március végén, amikor kezdték összegyűjteni az 56-osokat, egy kollégám becsöngetett délben hozzám, és azt mondta: „Pali, meneküljön, mert a pártbizottságon elhatározták, hogy magát le fogják tartóztatni." Ezt izgatottan, az ajtóban közölte velem, mondta, hogy egy biztos helyről hallotta, higgyem el, így lesz. Tudomásul vettem, megettem az ebédemet; szilvás gombóc volt, utána kimentem délutáni műszakra a gyógyszertárba dolgozni. Nem akartam elhagyni sem a családomat, sem a

házamat, nem is nagyon lehetett már akkor, erősen őrizték a nyugati és déli határokat is. Decemberben még könnyebben tudtak átmenni a jugó határon is, de nemsokára bezárult ez a lehetőség is.

Jól tudom, hogy disszidálhattál volna?

Amerikai unokatestvérem, Török Pista öt repülőjegyet kifizetett részemre a bécsi követségen, de nem vettem igénybe. Feleségem az anyja nélkül nem akart jönni, így én is maradtam.

Petőfi-telepen is akadt, aki feljelentést tett ellenem. Tudtam is róla, kolléga volt, mindenáron a helyemre akart kerülni. Fizetett némelyeknek, hogy ellenem valljanak. Nekem ezt elmondták. Nem tehettem ellen semmit. Aki a kazánkovácsoktól feljelentett – egyetlen közülük – amikor beléptem éjjel ½ 12-kor Csillag börtön kapuján, szívéhez kapott és meghalt. Így mondták a telepen, megverte az Isten, mert feljelentette ártatlanul a gyógyszerészünket. Egy öreg sztálinista volt a kazánkovácsok közül. Gyerekei sem mentek el a temetésére, szégyellték az apjukat magatartása miatt.

Ilyenkor a bajban lehet az embereket legjobban megismerni. Egy volt osztálytársam – Horváth János egyetemi tanár – volt az első, aki feleségemnél reggel 9 óra után jelentkezett, ahogy meghallotta, hogy engem éjjel elvittek. Hozott pénzt, hogy legyen ügyvédi költségre, hogy kihozzanak engem a börtönből. Apám „csak" 10 óra után jött a feleségemtől érdeklődni, hogy mi van velem. Ilyen esetek miatt az ember még nem veszti el a bizalmát, hitét az emberekben. Sokat kellett tapasztalni, átélni az embernek az elkövetkező nehéz időkben.

Rosszabb volt ez az időszak, mint a fogság, mert akkor fiatalabb és nőtlen, gyermektelen voltam.

Akkor csak magamért voltam felelős, most feleség és három gyermek sorsa is aggasztott. Olyan időszak volt ez mégis az életemben, hogy nem sajnálok semmit. Ha még egyszer átélném mindazokat, akkor sem csinálnám másképp.

Röpcédulán olvastam Németh László levelét. Az volt benne: Feljöttem Pestre vidékről, ahol betegen feküdtem. Láttam az ostromlott, szétlőtt pesti utcát. A ház tetején géppuskás állásban két fiatal agyonlőve, az egyik lány volt. Ha ők ifjú életüket nem sajnálták a Hazáért feláldozni,

én beteg életemet miért sajnálnám. Ahogy emlékszem, így volt ez a terjesztett röpiraton. Akkor ezt mindenki természetesnek vette.

Az ostrom alatt pénz gyűjtöttek a sebesülteknek. Kosárba dobálták a pénzt. Nem lopott belőle senki. Betört kirakatok előtt őrt állt egy fiatal fegyveres, és egy cigarettát sem vett ki magának senki. Nem volt jellemző az első idők mámorában a fosztogatás. Később, mikor lumpen elemek is kiszabadultak a börtönből a politikaiakkal együtt, csak akkor akadtak atrocitások.

Jellemző ez a két vicc a forradalmi lelkületre:

Budán, az egyik utcasarkon, a kapualjban áll két kisfiú, 12-14 éves srácok. Mindkettőnek kézigránát, géppisztoly, benzines palack van a kezében. Megszólal az egyik: Pista, én félek. Mitől félsz, Öcsi? Hiszen, ha jönnek az oroszok, itt van a kézigránát, meg a benzines palack, rájuk dobjuk. Nem az oroszoktól félek. Meglátott a nagymama az ablakból!

A másik:

A Kremlben mulatnak a szovjet vezetők. Jelentik Hruscsovnak, itt vannak az SS-esek. Igyunk elvtársak. Ismét jelentik, jönnek az angol ejtőernyősök. Igyunk tovább. Nicsevo. Lélekszakadva jelentik a hírhozók, itt vannak a pesti srácok, az óvodások! Elordítja magát: Fegyverbe, kozákok!

Mindszenthy kiszabadítása és beszéde után már nem sok jó idő maradt a forradalomból.

Ha – de ilyen nincs a történelemben – nem jönnek vissza az orosz csapatok, és minden ment volna a szabad útján, negyven évvel előbbre lett volna az ország a demokrácia útján. Szabad választás után biztosan kisebbségbe került volna az akkori MKP, azaz a kommunista párt. A nagy politika hátrányunkra döntött. A szuezi kérdés nyugati akciója megtorpedózta a beavatkozást a mi javunkra. Odadobtak bennünket a szovjet karjaiba – vissza. Akkor még nem akartak éles összetűzést a felvonuló szovjet hadsereg ellen.

Később – Ronald Reagen – gazdaságilag kényszerítette térdre az Szovjetuniót. Akkor még a mi tragédiánkkor ez nem volt időszerű. Meg kellett még érniük a dolgoknak. Ez az elsietett forradalom a mi tragédiánkhoz vezetett. Letartóztatták a forradalmi vezetőket, kivégez-

ték az élenjárókat, bennünket meg hosszabb rövidebb időre „kivontak a forgalomból”.

Téged mikor csuktak le?

1957. április 2-án éjszaka jöttek értem. Éjfél előtt csengettek, lementem a kapuhoz, és négy civil ÁVH-s, géppisztollyal bevonult a lakásba. Fegyvert kerestek. Felébredtek a gyerekek, akik egy szobában aludtak. Gizi 16, Ágnes 5 és Mária 2 éves volt. Mondtam az ÁVH-soknak, fegyverem nincs, ne keressenek, itt csak babaruhát találnak. Azt mondták, ne pofázzak, öltözzek fel, velük kell mennem. Feleségem kérdezte, miért viszik el a férjemet. Azt válaszolták, nagyon jól tudja maga is, hogy miért. Csomagolhatok neki valamit. Igen, fehérneműt, mondták. Nem sokáig maradtak, körülnéztek a lakásban, és gyorsan indulást vezényeltek. Az ajtóig lekísért a feleségem, és mikor becsukódott az ajtó – az üvegen keresztül láttam – akkor kezdett el sírni. A körúton gyalog mentünk a Csillag börtön felé. Útközben csatlakoztak hozzánk a többiek, akiket szintén letartóztattak. A börtönbe érve már tízen lehettünk.

Egy kis cellában voltunk, akkor már legalább húszan összezsúfolva. Egyikőjük azt mondta, jókor hozták ide, holnap lett volna a válópere. Igaza lett, egy év múlva szabadult, és megvárta a felesége, ma is együtt élnek. Az is igaz, aki hamarabb szabadult, mindig vitt egy szál rózsát a feleségének azzal, hogy a férje küldi: szeretettel. Használt a házasságának a különélés.

Már másnap megkezdődött a kihallgatás a börtön erre a célra átalakított egyik cellájában. Az egyik karhatalmista megismert, együtt ministráltunk gyermekkorunkban, a felsővárosi templomban, ahol édesapám kántor volt. Azt mondta, írjak pár sort, elviszi apámhoz. A Hazafias Népfront újévi üdvözletére írtam az első sorokat a börtönből. A nemzet egysége: boldog jövendőnk záloga. Ez pont jó szöveg volt a helyzetem igazolásául. Mi, akiket begyűjtöttek, valóban egységesek voltunk az 56-os eszméket illetően.

Szörnyű zsúfoltság volt a cellában. Háromemeletes priccsek voltak, és 20 embernek egy kübli, amelyet ami alumínium szemetes kukához hasonlított, csak alacsonyabb volt, hogy rá lehessen ülni.

Ezek után?

Hetekig zsúfoltságban éltünk. Innen továbbvittek a Kossuth Lajos sugárúti rendőrségi épület alagsorába. Itt már kétszemélyes szűk cellában voltunk elszállásolva. Én egy újszegedi ládagyári segédmunkással lettem cellatársa. Mikor őt megkérdezték, miért hozták be, azt felelte, mert berekedtem. Miért rekedt be? – Mert három napig azt kiabáltam: Ruszkik haza. Ezért hoztak be. A pufajkások – akik minket őriztek – úgy meglepődtek, hogy se nevetni, se megszólalni nem tudtak, ott hagytak bennünket szótlanul.

A cella a folyosóra nyitott volt, mert a forradalmárok előtte kifeszítették és lebontották a betonajtókat. Ez volt a szerencsénk, mert így levegőt kaptunk a folyosóról. Az arasznyi vastag betonajtókat nem volt még idejük visszarakni. Négy téglára feltett, kitépett ajtókon – mint priccseken – aludtunk volna, ha tudtunk volna.

Minden nap kihallgattak bennünket. Hihetetlen, kitalált vádakat soroltak fel bűnlajstromunkon.

Téged, alapvetően mivel vádoltak?

Nálam ilyen vádak szerepeltek:

1.) Meg akartam mérgezni egy kommunista gyermekét.
2.) Fel akartam oszlatni a pártot.
3.) Új Népfrontot, pártot akartam szervezni.
4.) A rendőrséget le akartam szerelni.
5.) Becsukattam a boltokat Petőfi-telepen.
6.) Beszédet tartottam a színházban.

A többire nem emlékszem, mert nem tudtam hirtelen rövid idő alatt elolvasni. Ugyanis a nyomozótiszt rátette a kezét az írásra, és úgy akarta velem aláíratni a papírt. Azt mondtam neki, ha agyonüt, akkor sem írom alá olvasatlanul. Egy pillanatra levette a kezét a papírról, akkor olvastam el ezeket a kijelölt vádakat. Úgy írtam alá: fellebbezéssel élek, Török Pál.

Ez szinte hihetetlen!

Pedig elhiheted! Nyolc hónap után hallgattak csak meg ezekről a vádpontokról, miután azokat egy hónapon keresztül minden éjszaka leíratták velem. Beszélőnk itt a rendőrségen még nem volt.

Húsvét hétfőn érdekes szórakozást találtak ki őreink. Cellatársammal lábbilinccsel összebilincseltek kettőnket, és levittek egy vizes, sötét pincébe. Itt a kezünket is összebilincselték, és a falhoz lökdöstek. Fejünket jól odaverték a falhoz, és úgy kellett mozdulatlanul állni. Közben ők a hátunk mögött a géppisztolyt csattogtatták. Rabtársaimnak halkan szóltam, ne sz…. be, ezek csak ijesztgetnek bennünket. Eszembe jutott ugyanis, hogy én ilyet már láttam 1944. március 19-én Várpalotán a német SS katonák ugyanezt csinálták az összegyűjtött zsidókkal a zsinagógában. Bezsúfolták őket gyerekestől a zsinagógába, és hátul csattogtatták a géppisztolyaikat. Ott mentem a templom előtt, és kihallatszott a jajveszékelésük. Akkor nem gondolta, hogy egyszer én is leszek hasonló helyzetben. Mivel akkor a németek sem lőttek, gondoltam, most is ezek is csak ijesztgetni akarnak. Ez sikerült is, szegény barátom – aki ezt még nem tapasztalhatta – becsinált. No comment: napokig feküdt mellettem, mivel mosakodásra nem volt lehetőség. Ilyen kedvesek voltak hozzánk magyar testvéreink, a pufajkások. Nagyon gorombán beszéltek és bántak velünk itt, ez alatt az idő alatt.

Április vége felé egyik hajnalon sorakoztattak bennünket. Tizennégyünket egy hosszú láncra fűzve, megbilincselve, mint régen a gályarabokat, feltettek egy nagyobb rabszállító kocsira. Nem mondták meg, hova visznek bennünket. Beszélni sem lehetett egymással. Cigarettázni lehetett, de csak egyszer adtak tüzet, az elején, s aztán cigarettáról cigarettára adhattunk egymásnak tüzet. Tökölön, a volt légvédelmi laktanyából átalakított internáló táborban kötöttünk ki. Kiszálláskor a falhoz állítottak sorba minket, mikor átvettek az ottani őreink.

Sorban, egymás után kérdezték, ki miért van ott. Legtöbben munkástanács tagok voltunk. Legutolsó egy közbűntényes cigány volt, aki azt mondta lólopásért és tiltott határátlépését. Azt mondták az őreink nevetve: végre egy becsületes ember. Nekik mi voltunk a komoly bűnözők, a cigány lótolvaj volt az egyetlen becsületes ember közöttünk.

Úgy is bántak velünk.

Az ún. házi parancsnok egy 15 évre elítélt – Csillag börtönből idehozott – rablógyilkos volt. Csíkos ruhában járt, és az őrökkel együtt fosztotta ki a behozott „ellenforradalmárokat." Az eladott holmikból pálinkát vettek és közösen fogyasztották el. A reggeli csuklót ő vezette a legdurvább módon. Volt, akinek a keze tört el a csukló utáni figyel-

meztetés alkalmából. Az őröktől kért géppisztollyal ütötte a foglyokat, ha valaki nem tetszett neki.

Meddig és, hogy lehetett ezt bírni?

Ez az állapot csak akkor szűnt meg, amikor a parancsnokságot egy rendőrezredes vette át, aki Kádárral ült együtt három évet. Szabadulása után rehabilitálták, és ő lett a lágerparancsnok. Innen kezdve megszűntek az atrocitások. Bemutatkozása után leváltotta a rablógyilkost a parancsnokságból.

Egy alkalommal ugyanis, mikor bejött a III. emeleti helyiségbe, ahol zömmel értelmiségiek voltak elkülönítve (az I. emeleten munkások voltak, a II. emeleten pedig parasztok). A III. emeleten azért voltak értelmiségiek, hogy nekik kelljen a legtöbbet lépcsőzni. Egyszer panasznapot tartott az ezredes lágerparancsnok és ez alkalommal egy békéscsabai fiatal diák elmondta, mi van ezzel a rablógyilkossal. Megkérdezte, hogyan lehetséges, hogy politikai foglyokhoz egy 15 évre elítélt rablógyilkos van kijelölve, aki bántalmazhat és fosztogathat minket rendőri segédlettel.

Ránézett az ezredes az őrökre, azok lesütötték a szemüket, amit igenlésnek vett a parancsnok, és azt mondta: „kivágom, mint a sz…t" Másnap már nem volt a lágerben csíkos rabtársunk.

Saját tornatanáraink vezették reggelenként a csuklót. Őreink azonban továbbra is mindent megtettek, hogy megkeserítsék ott tartózkodásunkat.

Kiválogatták az egészségügyieket. Több főorvossal, orvossal együtt, mint gyógyszerésznek, nekünk kellett a WC csészéket takarítani, mivel egészségügyiek vagyunk. Mi szórtuk a bolhaport a matracokra, nekünk kellett éjszakai WC-ügyeletet tartani.

Egyszer egy pufajkás őr „piszkos fasisztáknak" szólított minket, akik mentünk WC-t takarítani. Ott volt véletlenül az ezredes parancsnok is. Meghallotta, amit az őr ránk mondott, és azt ordította fülünk hallatára: „Beszéljen velük rendesebben, több rendes ember van közöttük, mint maguk között." Erre az őr meghunyászkodott, és cigarettával kínált meg bennünket, foglyokat.

Később az ezredessel nem volt semmi problémánk. Aki munkára jelentkezett – mint magam is – hetenként kapott levélírásra engedélyt, és be-

szélőt is kéthetente. Jöttek és mentek a szerelmes levelek a feleségemhez.

Megengeded, hogy ezekből felolvassak néhányat?

1957. Levelek a Csillag Börtönből

1957. április 10. szerda délelőtt 8 óra

Szeretteim, Mindannyian!

Ne aggódjatok. Ti vigyázzatok magatokra!

Ha internálnak, csomagot lehet küldeni, ezt híresztelik. Borotválkozó készülék (nem kés), egy erős ing, fürdőnadrág, szalonna, cukor. Egy zokni! Meleg holmim van. (Később esetleg pénz.)

Gizikém, Turival beszélj, a terhelési jegyzőkönyvben gépelt nevek, amit én mondtam Neked van benne. Az, amit mi tanácstagok csináltunk a vállalatnál. Semmi sztrájk, fegyver, stb. Nyugalom, ne bánkódjatok. Minden elmúlik egyszer. Édesanyámékat nyugtasd meg. Jól vagyok. Nem bántottak, jó a koszt, nem fázunk. Ahogy lehet, ismét írok. Vigyázz magadra. Vigyázz a gyerekekre.

Mindenkit sokszor csókolok: Pali

Letartóztatásom után édesapám a Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyészének írt beadvány, amelyet a feleségem aláírt.

Drágáim!

3-ik vasárnapra kerül sor a T betűre sajnos a beszélőm.
Sok szeretettel csókollak. Fejér Dénes nővérével beszélj!
Szandált küldd el.

1957. május 5-én (anyák napján) újból folyamodványt juttatott be édesapám a Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyészének, Budapest.
Egyikre sem jött válasz.
Tökölön hallgattak ki hivatalosan az ügyészségtől, de ez semmitmondó, formális, tömeges kihallgatás volt.

Sorban álltunk százával, és egy ügyész két percet szánt a meghallgatásunkra.
Elmondtuk a nevünket és azt, hogy mikor tartóztattak le, hol, mi volt az oka. Azaz ennyit:

Török Pál, Szeged, Maros u. 3.
Letartóztatásom ideje: 1957. április 3.
Oka: munkástanácstag voltam a Gyógyszertár Vállalatnál.
Foglalkozásom: gyógyszerész
Miután ezt elmondtam, továbblépett a kihallgató ügyész.

Mindez nem jelentett semmit. Írásos nyoma nem volt, következménye sem lett.
Porhintés volt az egész. Politikai cirkusz.

1957. OV. 16-án 19h

Szeretteim Mindannyian! Édes Gizikém!
Soha még nem érzett szeretettel gondolok Rátok! Édesanyám, édes feleségem, ne aggódjatok miattam. Higgyétek el jól vagyok. Jó a koszt, az ellátás, nem fázom. Egyedül Ti és a munka hiányzik.
Gizikém, vigasztald meg az édes jó anyámat, tudod az ő szíve milyen gyenge és a hadifogságot milyen nehezen bírta ő ki, miattam. Ne aggódjatok, minden elmúlik egyszer.
Ne gondoljatok rám, mert akkor nehezebb kivárni a találkozást. Jobban szeretlek Titeket, mint eddig bármikor, ha hazamegyek, meglátod olyan lesz, mint egy elmúlt álom.
Gizikém, a gyógyszertárban nem gondolj rám, mert elvonod a figyelmedet a receptekről. Tudod most helyettem is vigyáznod kell a családra és a betegekre is. Ne idegeskedj! Korán feküdj le! Pihenj és segítsetek egymáson. Gizike menjen el Egerbe, és ha szükségetek van valamire kérjetek édesapáméktól, vagy add el a fényképezőgépeimet, nagyítót, stb. csak ne szenvedjetek hiányt a legszükségesebb dolgokból.
Szeretnélek látni Édesem. Kérj látogatási engedélyt. Havonta egyszer lehet, mielőbb. Csomagot is hozz, kérlek. Tudod, mire van itt szükség. Kockacukor (krumplicukor), szalonna, kolbász, szalámi, lekvár, kis száraz sütemény. Édesanyámék is adnak biztos kis hazait.
Egy váltás fehérnemű, harisnya, törülköző, mosó, mosdó szappan, fogrém. Egy fürdőnadrág is jó lenne, az is melegít és a mosdáshoz is jó. Hátizsákban is elhozhatod, az is jó.

A kicsi gyereket csókold meg helyettem, és takard be őket a nevemben, hiszen mindig ott vagyok veletek. Máriát, Ágnest, Gizit, Valcsikát, Nagyikát, Édesanyám, Édesapám, Valit, Pistát.

Téged sokszor csókol szerető férjed: Pali

Gondolatban mindig Veletek vagyok. Együtt reggelizünk, ebédeltünk, ott ülök az ágyad mellett, ha nem is veszed észre. Máriácskát betakarom, Ágneskát megigazítom, nehogy megfázzon. Gizikét felkeltem ½ 7-kor, hogy segítsen neked teríteni, ha patikába indulsz. Nagyikának is segítenék mosogatni, ha lehetne.

Ne gondoljatok rám, gyorsabban múlik az idő. Tudod kicsikém, hogy bánt a lelkiismeret, hogy most Titeket magatokra hagyta, de Te is tudod, hogy csak jót akartam, mert nemcsak Titeket, de minden anya gyermekét és minden gyermek édesapját és anyját féltettem. Nem akartam, hogy egy édesanya is sírjon. Félreértették, de aki meg akar mást menteni, nem nézi, hogy vele mi történik. Ezért ne haragudjatok rám. Amit lehet, és amikor lehet pótolom Nálatok is majd a szeretet hiányát.
Ágneska járjon szorgalmasan Óvodába. Máriácska pedig egyen jó étvággyal, hogy velem tudjon egymaga sétálni a nagymamáékhoz. Kicsi Gizike segítsen anyukának. Nagyika ne haragudjon, hogy nem elsőnek írom, vigyázzon a szívére és a beteg kezére. Sok szeretettel gondol rá. Sokat vagyok gondolatban otthon és mindenkit látok lelki szemem előtt. Édesanyámat nagyon sokszor csókol és gondoljon az ő rossz fiára, – egyszer majd hazamegyek bocsánatot kérek, hogy annyi gondot okoztam neki. Édesapám vigyázzon a szívére. Kicsi Valcsi segítsen odahaza és szeresse az ő kis unokatestvéreit. Valikám, ne haragudj rám. Pistát szeressed, de szeretettel gondolj rám is. Segítsetek egymáson. Az élet olyan rövid, ne maradjon el egy nap sem, amikor nem vagytok boldogok. Ami elmúlt azt vissza nem lehet hozni.

Nagyon sok szeretettel gondolok Mindenkire.

Török Pálné gyógyszerész

Szeged, Maros u. 3. I. em.

Ne sokat gondoljatok rám, mert nehezebben telik akkor az idő. Mindenkit szeretettel csókol, a kis gyermeket csókold meg helyettem is.

Téged soha el nem felejt férjed: Pali

1957. ápr. 29. du. 6.h.

Szeretteim Mindannyian! Szüleim, Gyermekeim!
Kívánom, hogy e levelem mindenkit egészségben találjon.
Holnap indulunk tovább a következő stációra.
Nagyon kérlek Titeket, viseljétek Magatokat nyugodtan!!!
Magam is hasonlóképpen cselekszem. Nem szabad elkeserednetek! Bocsássatok meg nekem, hogy nem akarva is ilyen kellemetlen helyzetbe hoztalak Titeket.
Tudjátok jól, hogy én az igazat és jót akartam. Az, aki feljelentett alaptalan váddal, már a legnagyobb bíró előtt felel azért, hogy hazudott.
Az aki félreértette azt, amit mondtam és nekem tulajdonította a névtelen levelet (az valószínű csak nekem és) nem mondta el annak is aki erre alapozta aztán a vádat. Tóth Béláné nekem elmondta, hogy egy szalámigyári munkás fenyegette meg az ő családját.
Mindegy. – Egyszer úgy is kiderül, csak nehéz nagyon kivárni. A többit, amit tettem, azért tettem, hogy Szegeden ne legyen síró anya és árva gyermek.
Most ennek ellenére Ti sírtok, de bízom, nemsokára? találkozunk. Miden elmúlik egyszer. Édes jó anyámat, Édesapám, Valit, Valicskát szeressed. Minden ismerőst Éváékat (Rózsa É.) is üdvözlöm.
Valószínű Tökölre (Csepel mellett) megyünk. Onnan majd írok. Bélával nyugodtan okosan beszélj (Keszthelyi B.). Óvatos légy kicsikém és vigyázz a gyógyszertárban. Oda kérek majd csomagot – ha lehet küldeni – írok. Minden gondolatom a Tiétek. Ne hajtsátok agyon magatokat. Egy életünk van, vigyázzatok magatokra. Szeressétek egymást! – Jobban, mint eddig valaha. Ezt kérem tőletek.

1957. IV. csütörtök

Szeretteim, Édes kicsi feleségem!

Nem az én sorsom miatt, Értetek aggódom, szeretném, ha minden otthon rendben menne.
Édesanyámat Gizikém nyugtasd meg, az ő szíve a leggyengébb mindannyiunkéból. Veled személyesen szeretnék beszélni mielőbb kérjél látogatást –

csomagot is egyszer egy hónapban lehet beadni. Én jól vagyok, igaz jobban lennék a gyógyszertárban a tára mellett és aztán otthon nálatok!
A betétet a Gyógyszertár Vállalattól kérjed ki, kb. 2×50 Ft. Jó lenne, ha a szabadságomat be tudnák az itt töltött idő helyett. Majd megleszünk valahogy. Fő az, hogy az egészségetekre és az idegeitekre nagyon vigyázzatok.
Én nyugodt vagyok, a bánásmód kifogástalan, a koszt jó és elég, azonkívül jól alszunk.
Ne aggódj. Adjál el a holmiból bármit, csak ne nélkülözzetek. A kicsi gyermekeket Ágnest, Máriát csókold meg helyettem is. Valcsikát is. Gizikét üdvözlöm. Édesanyámat, Apámnak, Nagyinak kézcsókom. Valit, Pistát csókolom. Minden ismerőst üdvözlök.

Téged nagyon várlak: Pali.

Visszatérve Rád, milyen munkát végeztetek veletek?

Munkára jelentkeztem, kőművesnek. Oltottuk a meszet, nagy gödröket ástunk és abban tároltuk az építkezéshez felhasznált meszet. Téglákat kellett megtisztítani a maltertól. Igaz a tégla préselt volt és több tört össze, mint amennyit megtisztíthattam. Rám is szólt egyszer az ellenőrző parancsnok, hallja maga szemüveges szentlélek, több téglát tör öszsze, mint amennyit megtisztít, mi maga civilben? Gyógyszerész, mondottam. Na, akkor meg ne lássam többet itt a téglák közt.

Ezek után önkéntes brigádot szerveztem, akik minden munkát vállaltak a láger területén.

Főleg söprögettünk, szemetet hordtunk hol ide, hol oda, csakhogy mozoghassunk a szabadban. Legtöbbször csak a lapátra támaszkodtunk és mindig a nap felé fordultunk, hogy szépen lesülhessünk.

Észrevették a lógásunkat és figyelmeztettek – mondván – maguk egy fillér értékű munkát sem végeznek, egy magukat egy órája. Nem is, mondtam, hiszen mi ingyen, térítés nélkül dolgozunk. Akkor fogják meg a talicskájukat és fussanak három kört a futballpálya körül. Nekem, mint parancsnoknak, brigádvezetőnek nem jutott talicska, és csak számoltam a köröket. Akkor ért oda az ezredes és kérdezte tőlem – miért futnak az emberek talicskával? Veszteni valón, félni valóm már nem volt, azt feleltem az ezredesnek, készülnek a moszkvai VIT-re. Értette a viccet, elnevette magát és nem sértődött meg. Ezt megúsztam, – gondoltam magamban. Rosszabbul is történhetett volna.

1957. május 16-án 18h

Gizikém, Szeretteim.

Várlak Gizikém ebben a hónapban. Kérlek, írjál levelet, ha nem jönnél el. Csomagban ne írjál, hanem külön. Hozd el magaddal a Dr. Isekuts Hatástanát. Írjad fel, amit mondani akarsz, nehogy elfelejtsd. Gáspár néni kifizette a könyvtartót? Dr. Tornyival beszéltél? Állítólag Törökné beszélt abban az időben vele. Jól vagyok. Szalonnát ne, csak pirospaprikát hozz. Várom az időmet.
Szüleimet sokszor csókolom, ők is írhatnának, ha Te nem is érsz rá. Valcsikának + egészséget és Gizikének jó bizonyítványt kívánok. Remélem most nyugalom és rend van otthon. Látod, most megérted, minden nem lehet tökéletes, se mindenki. Belátod, jó lettem volna úgy, ahogy vagyok?

Várjál vissza, mert én szeretlek: Pali

Mesélj még!

Nagyon sokan voltunk a III. emelet. Hármas vaságyakon aludtunk. Mellettem egy fogolytársam olyan erősen horkolt, hogy egy percet sem tudtam tőle aludni. Megkérdeztem, miért horkol ennyire. Mondta egy kutya megharapta az orrát, mikor részegen feküdt az árokban, fiatal korában. Ő véletlenül került közénk, bolgárkertész volt civilben. Ha ez tovább így tart – gondoltam – megőrülök. Fizikailag ki voltam készülve, nem bírtam volna sokáig. Következő napokban új fácánok – foglyok jöttek, és egy idősebb úrnak felajánlottam a földszintes ágyamat. Mondván én fiatalabb vagyok, felmegyek egy harmadik szintes ágyra. Természetesen jóval messzebb volt ez az ágy. Pár nap múlva kialvatlanul megszólított. Palikám, inkább a falra mászok, a plafonra, de nem bírom tovább, jól kitoltál velem. Mások is panaszt emeltek ellene és kértük, tegyék egy kisebb szobába, ahol kevesebb ember élvezheti a horkolását. Elvitték, kitették a szűrét a közös nagy hálóból. Biztosak voltunk abban, hogy társainak ez volt a legnagyobb büntetés az internálás alatt, hogy vele kellett egy szobában eltölteni a rabságot.

Mi szegediek közel kerültünk egymáshoz. Lázár Kálmánnal, Szegedi Istvánnal, Fejér Dénessel sokat beszélgettünk a múltról és a lehetséges jövőnkről. A teljes bizonytalanság – a büntetésünket illetően – fokozta

a szenvedéseinket. Távol a családtól, többen már gyermekesek voltunk, nagyon megviselte az idegzetünket.

Nekem már volt némi tapasztalatom a fogságból. Hiszen 1945-47-ig a Szovjetunióban voltam, átadtam a tapasztalataimat. Nem szabad sohasem elcsüggedni. Mindig keresni kell valami elfoglaltságot. Legyen az akár szellemi, vagy fizikai időtöltés. Ezért alakítottam munkabrigádot, melyet Liliom brigádnak kereszteltem el.

Liliom brigád? Érdekes elnevezés.

Névsorolvasáskor – mikor bejöttünk a munkáról – kérdezték az őrök, milyen brigád: feleltem” Liliom brigád„ Mi az, hogy Liliom brigád kérdezte csodálkozva a pufajkás őr. Mondtam azért, mert olyan ártatlanok vagyunk, mint a liliomok. Mi maga civilben, ügyvéd? – Kérdezte az őr. – Nem, patikus, – Ajaj, az rosszabb, mondta az őr, megszámolta és beengedte a társaimat a barakkba. Ettől az időtől kezdve már ő is Liliom brigádként jegyzett bennünket.

A humor többet ért, mint a lóhús, amit azok kaptak pluszban, akik dolgoztak. Ezt a szovjet fogságból hoztam magammal, mint legfontosabb tapasztalatot.

Aki nem veszti el életkedvét, az megmarad. Ugyanazon a koszton éhen hal, aki elhagyja magát. Ezt tapasztalatból tudom. Azért maradtunk, fiatal hadifogoly tisztek életben, mert nem hagytuk el magunkat. Figyeltük egymást, és ha valaki szomorú volt, mindig fel tudtuk vidítani egy viccel.

Itt is ugyanezt a módszert követtem. Bevált, mert akármennyire nehezek voltak is a körülmények, nem roppantam össze idegileg. Fogságban is börtönben is volt, aki vagy megőrült, vagy ugyanazon a koszton, mint mi, éhen halt.

Egy barátommal, Lázár Kálmánnal megegyeztünk, mi ketten zsidónak valljuk magunkat. Ő Lőwinger volt azelőtt, én pedig Triclinger, csak később magyarosítottunk, 45 után. Voltak, akik gyanakodtak, de elhitték, csak azt mondták félvérek lehetünk, de szép nagy zsidó orrunk van, az biztos. Barátommal – ha találkozunk – 50 év után is így köszöntjük egymást: Szervusz, Triclinger, szervusz, Lőwinger elvtárs.

’57 jún. 2. Gizikém, Mindannyian, kiket nagyon szeretek!

Nehezen tudom elkezdeni a levelet. Oly kevés szóval tudnám elmondani, amit érzek, s egy könyv sem lenne elég ahhoz, hogy leírjam. Újra kezdjük az életünket, ha hazamegyek. Tudom, érzem, vársz! Feléd, felétek nézek, s látlak Titeket most otthon – olvastok vasárnap délután? Vagy dolgozol helyettem is a gyermekekért? Ne sírj – láttam az elgörbült szád, amikor 2-án elmentél és féltettelek, hogy utolsó találkozásunk óta sokat dolgozol miattam. Ne aggódj! Szeressél jobban, mint eddig, s ha hiányzom, akkor már nincs semmi baj. Én nagyon sokat változtam! Mindkét gyermekemet csókold meg helyettem is. Gizikének a haját is símogasd meg, tudom most nem fog neki rosszul esni. Tanuljon Gizi és Lui, mamának kézcsókom. Aput küldjed el a vásárra, s ide is, vele szeretnék először beszélni.

Csókollak: Pali

A délutáni séta a futballpálya körül olyan volt, mint egy falusi körmenet. Eszébe jutott az egyik pufajkás őrünknek is. A papunkat az élre vezényelte, és papír kitüntetést tűzött a mellére, amelyre egy meztelen nő volt rajzolva. Felszólította, menjen a tömeg előtt, és énekeljen.

Hátraszól a dunántúli plébános, akit azért hoztak be, mert október 23-án a forradalomkor prédikált a népnek a templomban. A másik papot meg azért hozták be, mert felszólításra sem prédikált, hogy lecsillapítsa a népet. Mindkettő egymás mellett feküdt, és azzal szórakoztatták egymást, hogy te azért vagy itt, mert prédikáltál, te meg az azért, mert hallgattál. Az előző papunk ott a menet élén hátraszól: Emberek, kezdjék el énekelni: A keresztfához megyek, mert máshol nem lelhetek nyugalmat lelkemnek. 4500 ember kezdte el fennhangon énekelni. Behallatszott a faluba az énekünk.

Az őrök már kiabáltak, hogy hagyjuk abba, de nem hagytuk. Végigénekeltük: „Ott talállak, óh Szűzanya, fájdalom közt bágyadozva, tőr veré át lelkedet...” Azt hiszem, ezt még soha ilyen tömeg, ilyen meghatottan, meggyőződéssel nem énekelte eddig az országban.

Éneklés alatt a pufajkások ide-oda szaladtak az ötös sorok szélén és el akarták hallgattatni az éneket. Nem sikerült, végigénekeltük olyan hangosan, hogy a faluban is meghallották. Másnap értesültünk erről és nem tudták mire, miért énekeltünk egyházi éneket az internáló táborban. A falu lakossága szolidáris volt velünk. Amikor a látogatók jöttek, aki az állomásról behozta a hozzátartozókat, nem kért fuvardíjat. Azt

mondták, az nem internálótábor, hanem a hazafiak tábora. Hivatalos címünk Közbiztonsági Tábor volt, B épület, III. emelet.

Látogatóitok voltak, lehettek?

Nagyon sokan jöttek mindig látogatóban, mert mi is sokan voltunk. Négyszeres drótakadály volt köztünk a beszélő barakkban, és köztünk sétáltak az őrök. Harmincan bementünk az egyik oldalon, és a másik ajtón beengedték a feleségeket és a szülőket. Egyszerre csak egy jöhetett beszélőre. Hátratett kezekkel lehetett csak ott állni, aki előre tette a kezét, azt kivezették.

Nagy hangorkánban alig lehetett egymás szavát hallani. Amikor a csomagot előtte átvettük, az asztalra tették, és az átnézés alatt válthattunk nyugodtabban egy pár mondatot, ha megengedte némelyik jobb indulatú őr. Kevesen, de voltak közöttük is engedékenyebb rendőrök. Volt egy, akivel beszélő viszonyba kerültem, amikor WC ügyeletes voltam a folyosón. A rács külső oldalán ült a rendőr, én a belső oldalon. Mondtam, adja ide a kezét, jósolok neki. Benyújtotta, és én minden szépet és jót jósoltam neki a tenyere vonalaiból. Tudta, hogy a kézírásból is szoktam jósolni. Megkért, hogy a menyasszonya levelét elemezzem ki, és grafologizáljam. Mondtam, hogy azt is tudok. Csupa szépet és jót mondtam a kedveséről, amitől úgy meghatódott, hogy citromot, csokoládét hozott a raktárból, és azt ott előtte meg kellett ennem. Néha 3-4 citromot is elszopogattam az éjszakás szolgálatom alatt.

A csomagokból ugyanis elkobozták ezeket, mert attól féltek, hogy titkosírásra használjuk fel a citrom levét. A citrom ugyanis melegítésre megbarnul, és láthatóvá válna a fehér papíron a citromlével írott szöveg. Csokoládét nem lehetett küldeni a csomagban, csak száraz süteményt.

Nagyon intelligensnek mondtam az írást, ez aztán tetszett az őrmesternek. Joggal mondtam ezt, hiszen a levele hemzsegett a helyesírási hibáktól. A tegnapot két pp-vel írta, hiszen múlt idő. A cél érdekében ott nekünk minden meg volt engedve. Mindenki a túlélésre volt berendezkedve. Volt egy fiatal hentessegéd. Minden este takarodókor hangosan elordította magát „Engedjetek szabadon, ártatlan vagyok."

Végül megkérdeztem, miért is hozták őt be. Tudtam, egy dunántúli somogyi faluból származik.

Elmesélte a történetét.

Október 26-án iskolájukban gyűltek össze a falu lakói. Felszólították az iskola igazgatóját, tegye vissza a keresztet az osztályba a falra, ahol volt 1947-ig, mikor ők iskolába jártak. Előhozta az igazgató a lakásából az eredetileg valóban ott lógó feszületet, és fel akarta tenni a helyére, a szög az még ott maradt. Kicsi volt a tanító, nem érte el a szöget.

Ő a kocsmából jövet tök részegen – mások mondták – odament, és felemelte az igazgató urat, hogy elérje a szöget. Ezek után feltette, felakasztotta a régi szegre a régi feszületet az iskola igazgatója. Őt ezért internálták tavasszal, mert bűnéül rótták fel ezt az ellenforradalmi cselekedetet. Azt mondta, ő erre nem is emlékezett, mert öntudatlan részegségben leledzett. Nem tekintették ezt enyhítő körülménynek, pedig akkor még a részegség enyhítő körülménynek számított.

Ezért kiáltott mindig este 9-kor, hogy őt engedjék szabadon, mert ártatlannak érzi magát. Ő is 1 év után szabadult, miután 1 év után már nem volt veszélyes a közbiztonságra.

Egy fiatal pesti mérnöknek egyszerre három feleség jelentkezett beszélőre. Azt mondta nekem, hogy az elsőtől elvált, a másodikkal együtt él, de a harmadik azt szeretné, ha kiszabadulása után őt venné el. Textilmérnök volt, nagyon nagy sikere volt a nőknél. Azt mondta, maga tervezte mindegyiknek a ruháját. A lágerparancsnok felhívatta magához és közölte vele, egyszerre nem adhat engedélyt három asszonynak beszélőre, később úgy ossza be őket, hogy csak egyenként jelentkezzenek.

X. Y. barátunk – nem akarom megnevezni – peches ember volt. Aznap hozták be a Csillag börtönbe, mikor a válópere lett volna. A baj ott folytatódott, hogy a beszélőre eljött feleség előtt a jószándékú, de tájékozatlan rendőr azt mondta a feleségnek: „Ne aggódjon a férjéért, udvarol itt a szakácsnőnek." A feleség elájult a rács mögött és azt mondta: … Te itt is megcsalsz. Kivezették. Olyan fatális véletlen, hogy pont ezeknél élcelődött az a rendőr, akiknek emiatt volt válóperes ügyük. Felváltva mentünk a rendőrhöz tisztázni az ügyet, és megkértük, írjon levelet az asszonynak, hogy ezt ő csak viccnek szánta, egy szó sem igaz belőle. Becsületére legyen mondva, a rendőr megírta a levelet, és rendbe jött a házasságuk a szabadulás után.

Ennél tragikusabb eset történt később. Vasárnap látogatás volt. A WC-ben dohányoztunk, mikor még nem került ránk a sor. Az egyik fogoly-

társunk az ablakból figyelt ki az országútra, egy hokedlin állva. Egyszer csak leszédült a székről, amelyen állt. Elmondta, mire felmostuk, és észre térítettük, hogy a feleségét látta az országút túlsó oldalán, amint szeretkezik egy bokorban a pufajkás őrünkkel. Nem tudtunk szóhoz jutni, de vigasztalni sem volt lelkierőnk.

Panaszkodott nekem egy békéscsabai fogoly, hogy őt a felesége jelentette fel, és hozatta be a szeretőjével, aki pufajkás volt. Nem vett részt az októberi eseményekben, de útjában állt a feleségének. 1936-ban Madrid határán harcolt a nemzetközi brigádban. Csehországon keresztül szökött harcolni Francóék ellen. Most, mint ellenforradalmár itt van, mert hamis vádakkal behozatta a feleségének a szeretője. Hiába kér kihallgatást, egyelőre meg sem hallgatják. Ilyen esetek is előfordulta a sok ezer ember tragédiája között.

Sétáltam az udvaron, és odajött hozzám az egyik fogolytársam. Közlési vágyában elmondta, hogy a fiát ismerte fel az egyik őrtoronyban. A fia tavaly vonult be katonának, nem is tudta, mert a felesége nem írta meg neki, hogy őt elvitték otthonról. A sors iróniája, hogy a fiát ide vezényelték külső őrségben, ahol az apja felismerte.

Június közepén új rabok érkeztek. Unokatestvérem Soltvadkertről is bekerült a táborba. Üzent nekem, mert ő tudta, hogy én már hónapok óta itt üdülök, hogy ha van cigaretták, vigyek le neki a barakkba.

Valóban nekem a jóslásokból kifolyólag sok cigarettám volt, és megkértem az őrt, kísérjen le a sógoromhoz, szeretnék adni neki cigarettát. Megsajnált az őr, a könyörgésemnek engedett, csak azt mondta: Szép család, szép család!

Levittem a barakkba a felesleges cigarettáimat, és a rácson át megcsókoltuk egymást, és a kezébe adtam vagy ötven cigarettát. Nagyon boldog volt az erős dohányos sógor, mert naponta elszívott volna ő 20 darabot is. Ennyit csomagban sem lehetett volna küldeni.

Megtudtuk – most a hírhálózat nagyon jó működött – hogy egy rabtársunk szabadul. A szabadulásának ára az volt, hogy felhasználták besúgónak. Többeket feljelentett, akiket behoztak utólag a falujából. Láttuk, amikor elhagyta a laktanyát, a kapuban még egyszer visszanézett.

Két hét múlva megtudtuk a többi rabtól, otthon már szabadon élve öngyilkos lett, felakasztotta magát.

Lehet, ha nem jelentkezik besúgónak 1-2 évvel megússza, hiszen nem volt annyira kompromittálva a forradalom alatt. Úgy tudtuk, munkástanácstag volt. Ezért nem kapott volna, maximum pár évet. Önmaga mondta ki önvádként magára a halálos ítéletet. Nem tudta elviselni, hogy besúgóvá vált. Döbbenetes emberi tragédia.

Egy szeptemberi éjszaka nagy robajra ébredtünk. Megmagyarázhatatlan volt, hogy így ránk rontsanak, és éjfél után riadót, ébresztőt rendeltek el. Azonnal és gyorsan fel kellett öltözni, minden felszerelés nélkül kint sorakozni a barakkok előtt.

Azt gondoltam, most kinyírnak minket, és beledobnak a kiásott gödörbe. Ugyanis a barakkok mellett mindenütt ott volt az építkezéshez felhalmozott mész, amelyet előző hetekben oltottunk. Az ijedősebb begyulladt társaink ilyen rémképekkel gyötörtén a mellettünk amúgy is beijedt társaikat.

Később rájöttünk, razzia volt a célja a sorakozónak, mert a szalmazsákot, a fekhelyeinket, csomagjainkat nézték át, és elkoboztak mindent, amit szabálytalannak találtak. Zsebkést, papírt, cérnát, tollat, még fényképeket is soktól elvettek, mikor visszaengedtek és ellenőriztük a felszereléseinket.

Közben ezen a címen el is loptak tőlünk még a pénztárcánkban őrzött zsebpénzünkből is. Volt, akinek az egész költőpénzét ellopták, de nem mert szólni. Rabtársait nem gyanúsíthatta, mert a sorakozó előtt még meg volt a pénze.

Egy mérnök ismerősöm, rabtársam, aki mellettem feküdt, sok érdekes dolgot mesélt.

Elmondta: az Árpád vonalat építette évekig a Kárpátokban, mint építészmérnök.

Háborús bűnösként kezelték, 45 után halálra ítélték. 1955-ig halálra ítéltek cellájában tartották fogva. Mindennap gondolhatta: most jönnek érte. Elhalasztották a végrehajtást, és így élt le tíz esztendőt. Ez minden ember számára őrjítő idő lett volna. Erős idegzete mindezt kibírta.

Egyik év Szilveszterén részeg ávós tisztek feleségeikkel együtt pezsgőztek a börtönben szolgálatuk alatt. Éjfélkor sorra benéztek, és benyitottak a cellákba, és kéjelegve gyönyörködtek a rabokban. Őhozzá is benyitottak, erre úgy feldühödött, hogy hozzájuk vágta a kis hokedlit.

Megsérült az egyik tiszt. Kitudódott az eset, és vizsgálatot rendeltek el. Az ügyész – miután őt is kihallgatta – nem őt büntette meg, hanem a sérült tisztet bocsátották el a szolgálatból. Ez volt az egyetlen jó napja 10 év alatt, miután ezt megtudta. A rá következő évben – a halálra ítéltek cellájában eltöltött 10 év után – szabadult. Felesége meghalt ezalatt, gyermekeit a szülei nevelték. Ő 56-ban a bányában, ahol dolgozott, nemzetőr lett, ezért internálták.

Nem tudom, mi lett a büntetése, mert mikor minket visszahoztak Szegedre, ő még ott maradt.

Az internáló táborban volt időnk egymással megtárgyalni az 56-os eseményeket.

Egy gyógyszerész kolléga Dunántúlról egy Balaton melletti faluból lett begyűjtve.

Elmondta a történetét: Felvidéki családból származott, szüleivel együtt a Csallóközből kitelepítették. 1950 után elvégezte a gyógyszerészetet, és ott volt patikavezető. A forradalom napjaiban Veszprémből fegyvereket szállított a kocsijában a nemzetőrség részére. Decemberben már letartóztatták, és úgy összeverték, hogy azt gondolták, meghal. Kivitték a Balaton partjára, és be akarták dobni a vízbe. Be volt fagyva a Balaton, léket vágtak, hogy abba csúsztassák bele. Megmozdult, és így maradt életben. Bevitték a kórházban, és felépülése után tavasszal internálták Tökölre.

Így tudtam meg tőle az 546-os élményeit. Sajnos nem tudtam meg, mennyi büntetést kapott, és mi lett a további sorsa.

Egy Hajdú megyei falusi kollégát azért hoztak be, mert új kommunista pártot szervezett. 1956 novemberében olyan párttagokkal töltötte fel a szétesett pártot a faluban, akik mentesek voltak a múlt hibáitól és szerinte normálisan gondolkodó, megbízható, rendes emberek voltak. Régi sztálinista párttagokat fel sem vettek maguk közé. A tagok maximum régi jobboldali szocdemek voltak.

Természetesen reakciójuk a régi Rákosi-kommunistáknak az volt, hogy tavasszal őt internálták, mint revizionistát.

Sok ilyen ostoba emberrel hozott össze a sorsod a börtönben?

Nagyon sokfajta gondolkodású és számtalan különféle sorsú emberrel hozott össze itt az élet.

Megjártam a frontot, ott meg lehetett ismerni az embereket, ki gyáva, ki bátor, van-e bajtársi érzése a bajban. A hadifogságban próbára tette az embereket a nyomorúság, a formális éhség és ott is elbukott a gyenge jellemű. A börtön is szelektált: megbízhatóvá, vagy árulóvá besúgóvá váltak, sajnos meglepően nagy számban a gyávák, gyenge emberek.

Egy barátom jutott eszembe, aki azt mondta 10 év Gulág után: 3% az, akiben megbízhatsz feltétel nélkül, ha nehéz körülmények közé kerülsz. Ez bizony nagyon kevés, sajnos így van.

Szegedre kerültünk ugyanolyan körülmények közt, ahogyan elvittek Tökölre. Az lett a különbség, hogy mos a Kossuth Lajos sugárúton levő rendőrségi épület legfelsőbb emeletén lettünk elszállásolva. Nem a betonozott pincében, hanem előzetes letartóztatásban levők celláiban voltunk összezsúfolva. Egy kis cellában vagy tízen a priccseken, mint a heringek a pléhdobozban.

Minden éjszaka le kellett írni az 56-os történeteket. Kaptam papírt, ceruzát, és hajnalig gondolkodhattam, hogy mit is írjak. Egyformának kellett lennie a szövegnek, nehogy ellentmondásba keveredjek. Igyekeztem, hogy mindig ugyanazt írjam le.

Nappal két volt nyomozó – rendkívül durva hangnemben – kihallgatott. Mindent elölről kezdtek, és minden mondatomba belekötöttek.

Egy látogatásnál síró anyámnak és feleségemnek mondtam: Most engem lefasisztáznak a volt ávósok, 1956-ban meg amikor békítettem a tüntetőket, akkor a tömegben egyesek engem le piszkos ávósoztak.

Meghallotta ezt egy nyomozó főhadnagy, rám kérdezett, hogy mit is mondtam? Neki is elmondtam ugyanazt. Azt mondta, akarom ezt még egyszer hallani magától. Ezt várom már hetedik hónapja, mondtam.

A nyomozóim mindenáron azt akarták rám bizonyítani, hogy mint volt tiszt, fegyveres ellenállásra buzdítottam az egyetemistákat a Tolbuhin sugárúton a kollégiumban nov. 4-én. Így akartak 6 évet „rám sózni". Természetesen életösztönöm is arra késztetett, hogy ezt megcáfoljam.

Sajnos ez nagyon is jellemző volt akkoriban!

Van még! Két fiatal egyetemistát, joghallgatót, akik az egyetemi nemzetőri alakulatban részt vettek, behozták a rendőrségre. A nyomozók arra akarták őket rábírni, hogy ellenem valljanak majd a bíróságon. Napokig győzködték őket, hogy engem el is tudjanak ítélni. Szembesí-

tették velem őket egy délelőtt a vallatás, győzködés után. Nagyon meg voltak szeppenve és ijedve, mikor velem összeültették őket a vallató teremben. Nem beszélhettem velük előbb egy szót sem. Ott is csak rájuk nézhettem. Ezt engedték csak meg, meggyőzésnek.

Mégis meg lett a hatása. Rájuk néztem, és csak azt mondtam jó hangosan: Mondjátok meg az igazat, de csakis az igazat. Lesütötték a szemüket, és mindketten azt mondták: „Nem biztatott minket a harcra!"

Ez volt az igazság. Ugyanis nov. 4-e után beláttam, minden harc hiábavaló, nyugat nem segít, a túlerő nagyobb, mint 1945-ben. Kár minden csepp magyar vérért.

A nyomozók a fiúk vallomása után visszakísérték a cellámba. Szerettem volna tudni – ma is kíváncsi vagyok rá – továbbtanulhattak-e a joghallgatók, vagy kitették őket az egyetemről. Ha emiatt nem végezhették el az egyetemet, megérdemelnék az 56-os emlékérmet és a havi 25 000 forintos nyugdíjat.

Sajnos sokat az ellenkezőért, vagyis árulkodásért, hazugságaikért a dupláját kapták és kapják ma is.

A közös, nagyobb cellában alig kaptunk levegőt. Az ablakhoz mentünk, és kiszedtük a gittet az üveg széléről, és ott próbáltunk friss levegőt szippantani. Az ablakon kilátva, néha embereket láttunk sétálni az utcán. Irigykedve gondoltunk arra, hogy ezek oda mennek szabadon, ahová, és amikor akarnak. Milyen boldogok lehetnek.

Nagy öröm volt számomra egy párszor, mikor a levesért menve kimehettem az utcára. A szomszéd épületből hoztunk konténerben a leves adagot. Egyszer kerékpáron menve meglátott egy gyógyszertár-központi dolgozó. Nagy párttag volt. Gúnyosan mondta a feleségemnek, aki ott dolgozott: „Nagyon jó néz ki a férje, az utcán sétált." Annyira jó nézhettem ki, hogy mikor szabadultam, a borbélyüzletben belenéztem a tükörbe: Uram fia – gondoltam – hátrafordultam, megnéztem, ki van mögöttem?! Nem ismertem meg magamat. Borotválatlanul, beesett szemekkel, soványan. Tíz kilót fogytam az egy hónapi éjszakai vallatások során.

November 7-én hívattak a nyomozó főhadnagy úrhoz. Elébem tette a vallatási papírokat, és megkínált egy cigarettával. Azt mondta, még egyszer mondjak el mindent a saját szavaimmal. Elmondtam mindent, amit itt eddig leírtam. Nem többet, nem kevesebbet, csak ami megtör-

tént. Meghallgatott, és utána azt mondta. Vegye a cuccát és menjen haza – szabadul.

Nagyon meglepődtél, gondolom?

Mint akit fejbe kólintottak, úgy éreztem magam. Botladozva mentem vissza a cellába. Amnesztia volt az 1917-es októberi forradalom évfordulója alkalmából. Akiket nem vittek bíróság elé, azok akkor szabadultak. November 8-án reggel hagyhattam el a vizsgálati fogdát.

Hova mentél először?

Első utam a Rókusi templomba vezetett. Hálát adtam az Istennek a szabadulásért.

Aztán elmentem a Kárász utcai virágüzletbe rózsát venni a maradék pénzemen. Azon a pénzen, amit a feleségem adott, amikor letartóztattak, hiszen azt akkor elvették, és most adták vissza. A börtönben nem lehetett a pénznek hasznát venni. Ott állami ellátásban részesültünk: koszt, kvártély ingyen.

A virággal bementem a Kígyó patikába, megkértem őket, hogy telefonáljanak haza, hogy rövidesen hazamegyek. Jelentkeznem kellett a Tisza szállóban a rendőrségnél a személyi igazolványomért, mert azt ott tartották.

Micsoda várakozás lehetett otthon!

Idegesen vártak már otthon, az igaz, mert sokáig tartott a procedúra. Élvezték, hogy mindig megvárakoztathattak. Könnyen nem lehet szabadulni tőlük.

Anyósom az ablakból nézett ki a 2 éves Máriával. Mikor meglátott, azt mondta: Szent Isten, Pali jön, és répa van ebédre. Tudta ugyanis rólam, hogy utálom a répafőzeléket. Megvallom, háromszor szedtem a finom répafőzelékből, jelezve azt, hogy megjavultam, nem válogatok, és hogy ezentúl mindig jó fiú leszek. Hiszen ezt „fogadtatták” meg velem a rendőrségen.

Boldogan öleltem magamhoz a gyermekeket és a feleségemet, 8 hónap szünet után. Hálás voltam egész életemben azért, hogy a hűséges feleségem türelemmel várt. Illet rá a vers: „Várj rám, ha megjövök!”

Soha nem neheztelt rám a nehéz napokért, és mindig büszke volt rám. Nem neheztelt azért sem, hogy kilenc évig csökkentett fizetéssel, beosztott gyógyszerészként dolgoztam Hódmezővásárhelyen.

Hogy fogadtak a munkahelyeden?

Amikor jelentkeztem a, azt mondta a párttag igazgató: „Kellett ez magának, Török elvtárs?" Nem – feleltem, de nem tehettem másként."

Igen, ha még egyszer élhetném a forradalmi napokat, akkor sem tennék másképp. Feleségem sajnos nem élhette meg a rendszerváltozást, pedig nagyon megörült volna annak, amikor kitüntettek, Köztársasági kis-kereszttel az 56-os forradalomban való helytállásomért. Nem a kitüntetésért, hanem azért az érzésért, hogy elmondhatom 40 év után: Megtettem, amit megkövetelt a Haza!

Ez volt a legkevesebb, hogy a nehéz körülmények közt is megvalljuk magyarságunkat.

Úgy gondolom, hogy elérkezett az idő, hogy megköszönjem Neked a rám szánt hosszú órákat és azt, hogy megnyíltál előttem és a barátoddá fogadtál! Nagyon tanulságos volt hallgatni Téged. Köszönöm a beszélgetést! Mit mondanál a beszélgetésünk zárásaként?

Köszönöm, hogy meghallgattál, és befejezésül azt mondom, amit a színházban mondtam a himnusz hangjára:

AKI MAGYAR, ÁLLJON FEL, ÉS HAJTSON FEJET HŐSEINK ÉS ÁLDOZATAINK EMÉKEINÉL!

Utószó

Miután a kedves olvasó eljutott a könyv utószaváig, már kialakulhatott egy kép benne a beszélgetés főszereplőjéről, Török Pálról, illetve az életútjáról és a korszakról, amelyet megélt.

Így utoljára, egy pár záró gondolatsort szeretnék itt Önökkel megosztani. Először is, nem bánt sem engem, sem pedig Pali bácsit, ha nem minden olvasóval jutunk egyértelműen azonos konszenzusra. Sokszor eléggé bizonyosak vagyunk abban, hogy miről, milyen határozott véleményt formáljunk, makacsul ragaszkodva, és meg sem hallva a másik ellenérveit. Tapasztalatom szerint gyakori, hogy dogmatikusan ragaszkodunk a jól begyakorolt, szinte rutinszerűvé vált formákhoz, klisékhez. Ítéleteket mondunk mások felett. Ezek többnyire olyan történelmi lenyomatok, amelyeket tanuló éveink során szereztünk és ragaszkodunk hozzá kellőképpen. Szerintem, ez így nincs rendjén.

Nem végcélunk az, hogy meggyőzzünk bárkit is arról, hogy melyik idea helyes, avagy helytelen, a cél sokkal inkább az volt, feldolgozzunk egy életpályát, hogy ne kísértsenek a miértek és a mi lett volna, ha fogalmai, Utólag könnyű okosnak lenni! Ott és akkor kellett dönteni, jól, vagy kevésbé rosszul. Nyilvánvalóan benne volt a tévedés lehetősége.

Török Pállal való visszaemlékezés, évtizedeket foglal magába, egy életet, egy sorsot elemez. Biztos vagyok, abban, hogy ez a személyes hangvételű, szubjektív beszélgetés kevés ahhoz, hogy fehér foltokat tüntessen el a történelemből, de talán segítséget tud nyújtani azoknak, akik erről a kötetben szereplő hatvan évről kevés tudással rendelkeztek. Magyarázatul szolgálhat, az egyén tetteire, cselekedeteire. Belső motivációkat oszt meg, első kézből, és őszintén mondja el azt.

Fontos viszont, hogy ne ragadjunk le csupán a hibák keresésénél. Ha ezt tesszük, akkor a megértés helyett csak újabb problémákat vonzunk be. Mi lett volna ha a kedves olvasónak kellett volna megélnie a háborút, a hadifogságot és a börtönéveket?

Tehát ezért hangsúlyozom: ne ítélj, hogy ne ítéltess!

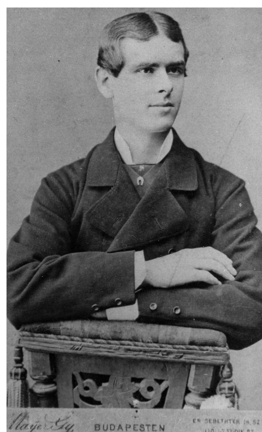
A hazáért mindhalálig!

Fényképek

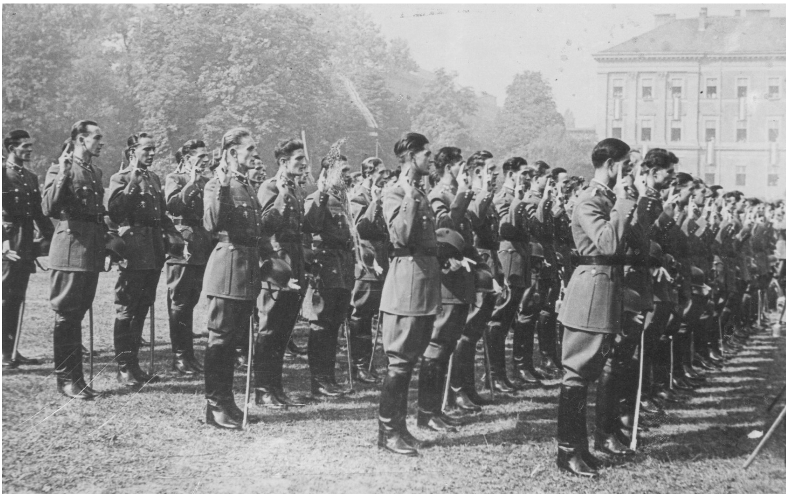

BUDAPEST.

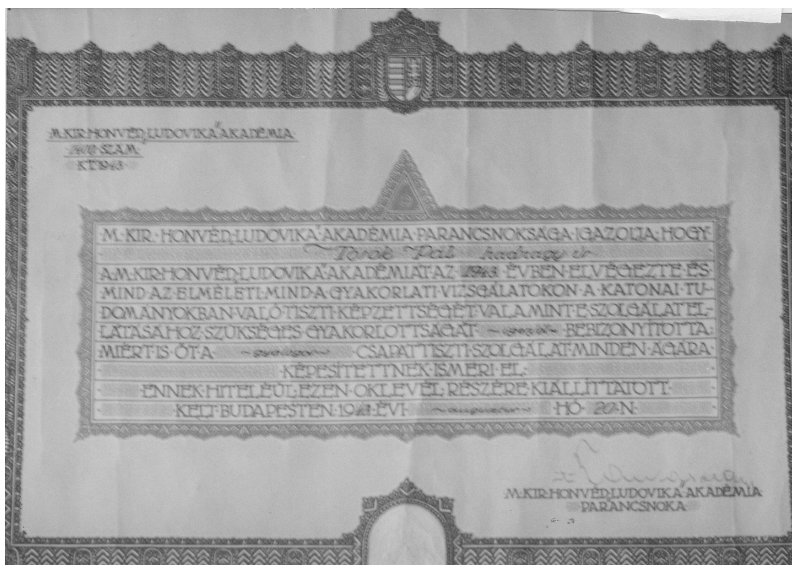

BUDAPESTEN

M. KIR. HONVÉD LUDOVIKA AKADÉMIA
SZÁM
K.T. 1943.

M. KIR. HONVÉD LUDOVIKA AKADÉMIA PARANCSNOKSÁGA IGAZOLJA, HOGY
Török Pál hadnagy úr
A M. KIR. HONVÉD LUDOVIKA AKADÉMIÁT AZ 1943 ÉVBEN ELVÉGEZTE ÉS MIND AZ ELMÉLETI, MIND A GYAKORLATI VIZSGÁLATOKON A KATONAI TUDOMÁNYOKBAN VALÓ TISZTI KÉPZETTSÉGÉT, VALAMINT E SZOLGÁLAT ELLÁTÁSÁHOZ SZÜKSÉGES GYAKORLOTTSÁGÁT igen jól BEBIZONYÍTOTTA, MIÉRT IS ŐT A gyalogos CSAPATTISZTI SZOLGÁLAT MINDEN ÁGÁRA KÉPESÍTETTNEK ISMERI EL.
ENNEK HITELÉÜL EZEN OKLEVÉL RÉSZÉRE KIÁLLÍTTATOTT.
KELT BUDAPESTEN 1943. ÉVI augusztus HÓ 20. N.

M. KIR. HONVÉD LUDOVIKA AKADÉMIA PARANCSNOKA

ISTEN HOZOTT

Tartalomjegyzék